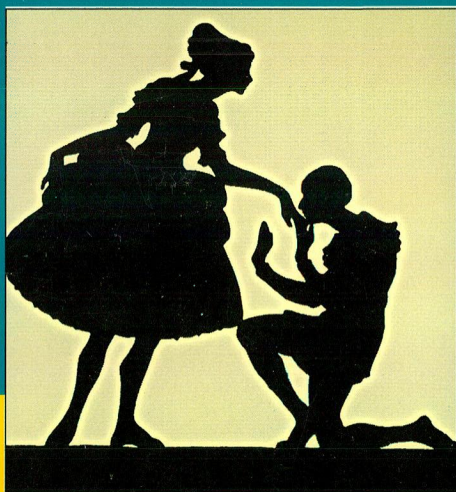

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2005
5. szám
május

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalmi tudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934
LXIX. évfolyam
2005. 5. szám
M á j u s

Főszerkesztő:

Gerold László

(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia

(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János

Böndör Pál

Harkai Vass Éva

Jung Károly

Ózer Ágnes

Toldi Éva

Utasi Csaba

Vickó Árpád

Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Fedőlap:

ifj. Sebestyén Imre

Tartalom

A KÓDOLHATATLAN KÓDOLÁSA

KONRÁD György: Mesevilág a körúton (regényrészlet)	3
Aaron BLUMM: Rövid történetek a szerelemről (kispróza)	17
DANYI Zoltán: Versek	
Használati útmutató gyümölcsökhöz: Sárgadinnye ■ Édes-keserű	22
JÁSZ Attila: Versek	
Mintakódok: [kanál] ■ [vallomás] ■ [zangyal]	23
■ ■ A lény illata (részlet a Vakjátszma című drámából)	24
JUNG Károly: Átázott fotográfia (vers)	
Prokiska fotográfija (Marko ČUDIĆ fordítása)	31
Tomaz ŠALAMUN: Versek	
Prológus II. ■ Rathenau. Báb sír ■ Segítetek! (LUKÁCS Zsolt fordítása)	32
David ALBAHARI: Kéz a kézben (novella, VÉKÁS Éva fordítása)	35
PISZÁR Ágnes: Bevezetés a szerelemről szóló beszédbe (esszé)	40
HARKAI VASS Éva: Hosszú őszi kávé (esszé)	45
FARAGÓ Kornélia: „Ahogyan a kultúrák beszélnek róla” (tanulmány)	53
MARUZSNÉ SEBŐ Katalin: A szerelem arcai Závada regényeiben	
(tanulmányvázlat)	62
GEROLD László: „Az” almától „a” csillagokig (esszé-vázlat)	68

KULTÚRÁK ÉS PERSPEKTÍVÁK

Tomislav ŽIGMANOV: A modern horvát irodalom a Vajdaságban:	
a nem-lét és az elementáris infrastruktúra hiánya között (tanulmány,	
LOSONCZ Alpár fordítása)	73
Vida OGNJENOVIC: Útirajz vagy regény (esszépróza,	
GAZSÓ Hargita fordítása)	86
Gojko BOŽOVIĆ: Regényes utazás az útleírásba (esszé,	
KOVÁCS Hanna fordítása)	92
Mihajlo PANTIĆ: A két sík (esszé, VÉKÁS Éva fordítása)	95
VICKÓ Árpád: Az út metaforája (esszé)	98

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

- BALOGH Tamás: A halála után is alkotó Kosztolányi új kötete 101
SZILÁGYI Judit: Kosztolányi Dezső egy ismeretlen levele 111

JÓZSEF ATTILA

- JÓZSEF Attila: A Dunánál 117
Lazar MERKOVIĆ: Kraj Dunava 119
Sava BABIĆ: Kraj Dunava 122
MAURITS Ferenc: A Dunánál (kollázs) 124

SZÍNHÁZ

- LÉNÁRD Róbert: „Állítsátok meg a nyomorult, szegényes kis gépeket!”
(Csáth Géza-Tolnai Ottó-Urbán András: 0,1 mg) 125

JEGYZETEK

- NÉMETH István: Kifinomultak és eltompultak ■ Vannak még olvasók? ■
Reggeli ima ■ Naponta ■ Kettészelt egység 129

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 135

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. - 1. évf., 1. sz. (1934) - 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)- . - Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéallalat, 1934-1940 ; 1945-. - 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD - irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. - 2005. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéallalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu - Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. - Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. - Előfizethető a 160-15290-87-es zsrőszámú lára (Delta Banka AD Beograd. Fil. u Novom Sadu); előfizetėskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. - Előfizetési díj 2005-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR - Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken.
- YU ISSN 0350-9079

MESEVILÁG A KÖRÚTON

Felséges volt megnézni a *Royal Revue Varieté* kirakatait, és Lizavetta művésznőt, akinek nemhogy a combjai nem voltak eltakarva, de jóformán még a feneké sem, és az a fényes, narancsszínű selyemdressz meg Joshua Strongman szaxofonja, ahogy a zenekari árokból Lizavetta művésznő alsó teste felé ágaskodott a flitteres atmoszférában, ez a túlzás, hogy az ember mást csinál magából, mint ami szokásosan, valóban felséges volt. De már az nem, amikor kijöttek a művészbejárón, ez más volt. Kalligaróban a hócipő vagy a kalucsni, a félrecsúszott turbán, vagy az arc gyűröttsége nem csalódást keltett, hanem együttérző csodálatot, mert lám, hogy fölészáryalnak odabenn a színpadon a gyarlónak. Egy magas kucsmás férfi úgy vezette a medvéjét, mintha kutya volna, mondjuk újfundlandi, körmét az aszfalton kocogtatva lassan ballagott a medve a gazdája után. És az a hórihorgas, vörös hajú Babette, aki egyik nap egy Buickból szállt ki, és előkelően túrta, hogy ez a sudár, fekete kabátos, perzsakucsmás férfi az ajtóig kísérje, és ott egy kézcsók kíséretében megköszönje a találkozást, ez a Babette másnap motoron érkezett egy pepita sapkás, bőrzekés vagány mögött ülve, ahogy akkoriban mondták: a tyúkrázdán. A motoros terpeszben letette a lábát, és Babette művésznő forrón belecsókolt a nyakába.

MAGÁNFILM

Kalligaro felszállt egy találomra kiválasztott villamosra, és kiment egy ismeretlen külvárosba, bizonytalankodva, hogy vajon miképp talál vissza. Minden egyes házat megnézett, mind oly különös egyéniség volt, mint a tanárok és az osztálytársai, vagy mint az utasok. Ujjongás, ha felszállt egy pocskészság, golyva, daganat, sömör szíves fogadtatásra lel. Rendesen kinyitotta a szemét, amikor látott a villamoson vele szemben egy embert, aki- nek a csuklója a mellette ülő rendőréhez volt hozzábilincselve. Az utca érdekesebb volt, mint a mozi. Az utcán ő maga szerkeszti meg a látványt, mi- ként a kézikönyvtár polcairól is azt veszi le, amit akar, vagy ahogy a lányok közül most ezt követi, majd meg azt, megy utána, de nem meri megszólí- tani, valami biztató jelt várna, nézi a tarkóját, a mozgását, a lábát, a lány belép egy kapun, ő pedig andalog tovább, és bámul a magasba a kebles kő- múzsákra, kariatidákra, kürtös angyalokra, szirénákra és villámhárítóra a háztetőkön. Beles az udvarokra, kerteket lát porolóval, rozzant háromke- rekű biciklivel, behorpadt gumilabdával, támla nélküli paddal. Édessége volt már a hanyatlásnak, az alkalmatlanná válásnak, a tárgyakba ivódott halálnak. Miért legyenek a dolgok tökéletesek? Az emberek is gyarlók, in- góságaik is azok, mennek a szemétdombra. Hazamenet a Kossuth Lajos ut- ca sarkán befordulva, megnézte az egyetemi könyvesbolt kirakatát, a Gourmand eszpresszóban kávé és rumot ivott. Áramlottak ki az emberek a Puskin, azelőtt Fórum moziból. „Nagy marhaság volt!”, mondta az egyik, „Ennél hülyébb filmet még nem láttam!”, így a másik, kelet-európai mű- vészfilm volt. A taxiállomáson piros kockás taxiban unatkozott a sofőr, a túloldaltól kiugrott egy ember a harmadikról, és zuhantában még vissza- kiáltott: „Margit, szeretlek!” Bundás nő ment a nőgyógyászhoz, és a belvá- rosi divatszalon, vagy a hírneves fogorvos is olyan látogatókat fogadott, akiknek a parfümillata emlékezetes maradt. A szomszéd lakásban lemez- koncertet rendezett a házigazda, aki talán nagy lázadó volt, talán rendőrkiem.

TÖBBÉRTELMŰ PILLANTÁSOK

Egy sápadt, finoman táskás arcú házmesternő járt hozzájuk takarítani, amikor Kalligaro szülei még vidéken laktak. Munka után meg is fürdött. Ugye még fiatal a testem, kérdezte, amikor kilépett a fürdőkádból, és még szinte nedvesen bejött a szobába. A teste valóban fiatalosabb volt, mint az arca. Egy vaskos férfi vállalati kocsin hazahozta az utcájukban lakó Katát, aki nem ennek az embernek a felesége, de a férje ekkor katona volt, és ta-
4 lán ez az ember nyújtotta neki a tartalékos szolgálatot, drága ajándék kísé-

retében. Kata meglátta Kalligarót a hirdetőoszlop mögött, és azt mondta vaskos kísérijének, hogy most fáradt, és szeretne egyedül maradni. Oda nyújtotta neki csókra a kezét, és belépett a kapun, még egy titkos pillantást vetve a hirdetőoszlop mögé, Kalligaro felé, hogy kövesse, ha szabad a tér. A szomszéd ház 1949-ig kupleráj volt, ebben a csendes utcában vonultak az 1820-as években az örömlányok virággal a romantikus költők alig megvesztegethető tekintete előtt. Itt volt a sarkon a vendéglő, ahol a költők az 1848-as forradalmi időkben édes süteményeket fogyasztottak sör és tepertős pogácsa helyett, ami perhez is vezetett. A helyiséget bérbe adó sörgyáros abból az igazságból kiindulva, hogy mézes-cukros torták és bélesek után nem ízlik a sör, megtiltotta a vendéglősnek ilyenek árusítását, s ezzel sértette mind a vállalkozó, mind a fogyasztó szabadságjogait. Az ifjú beszélyíró advocatusnak ez volt az első ügye, védelmezni a sörgyárossal szemben az édesszajúakat.

ÉRETT SÍKOK

Ha felfedezőútra indul ifjúsága övezetébe, akkor el kell mennie néhány címre, hogy azt a szoros teret, amelyen ismétlődő mozgásai lezajlottak, megtekinthesse. Keskeny belvárosi utcákba vezeti el az olvasót, innen járt gimnáziumba, egyetemre, ide tért vissza az első feleségétől, itt lakott a második feleségével; mindösszesen vagy negyed századot töltött ebben a házban, a belváros közepén. Túloldalt a megyeházát látta, egy kormos-sárga, múlt század eleji klasszicista épületet, a tetejét öreg, barna cserép borította, és mivel ők az ötödik emeleten laktak, szeme elé ez a jobbra-balra messzire elnyúló cserépmező tárult, amelyen az idő elszíneződései ugyanolyan szemlélhető folterdőt alkotnak, amilyen látási örömet ad egy érett szobafal repedéshálózata. Túl a vármegyeházán távolabbi, magasabb épületekre, tornyokra látott, és látogatói önkéntelenül ugyanarra a közhelyre bukkantak az ablakhoz lépve, hogy olyan párizsias, ezt mondták azok is, akik még csak a moziban látták Párizst. Kémények és tetőhágcsók labirintusa fölött csak madárszárnyak szabdalták az eget, és néhány antenna, ki tudja, kié. Volt a házban vagy harminc lakás, általában kétszoba-hallosak. Poszteklektikus homlokzat, tartózkodó tagolás, erkélyük is alig emelkedett ki a falsíkból. A ház földszintjén a kis üzlethelyiségeket az utca felől egy szatócs, egy úri szabó és egy órás bérelte. Amikor jött a szocializmus, a kis fűszeresbolt megszűnt, pedig Daróczy úr hajnali négykor már ment a kézi tolókcocsijával a nagyvásártelepre friss áruért, és olyan örömmel adta hírül minden lakónak, hogy van friss juhtúró vagy eper, hogy az ember ebben az örömben maga is osztozni akart. Megszűnt az órásműhely is, kihalt be-

lőle a kopasz, rejtélyes mester, aki hatalmasat tudott nevetni, mikor a magas, festett hajú színésznő hívogatta a papagáját, mert a kíváncsi madár leereszkedve a keskeny utcaszakadékba, és ilyet addig még sohasem tapasztalva, letelepedett a járdán az órás nagy, fekete kandúrmacskája elé: és várt, várt, amíg az rá nem tette a mancsát.

MOZDULATLAN SZEMEK

Az órás fekete köpenyben magasodott a belépő elé, aki az ajtóval egy kis kolompot és egy macskát hozott mozgásba. Szűkös műhelyének hátul-só részében volt az ágya és a mosdója, sötét falát nemes zengzetű faliórák borították. Ez a vad ember, akin furcsa volt a hunyorgással szeméhez vont lencse és ujjja közt a finom csipesz, egyszer csak, még a kommunizmus kezdetén, kihalt a helyiségből, és annak kirakatablakára belülről olajzöld függöny került. Kalligaro rossz arcú embereket látott besurranni oda. Mondták, hogy az államvédelmi hatóság tisztjei találkoznak az egykori órasműhelyben időnként a spiclikkel. Évek múlva egyszer az volt a benyomás, hogy nézik, odaugrott a pillantása, és úgy rémlett, hogy egy szem tekint rá áthatóan a kikapart festékhézagon át: néz, nem hunyja be a szemét, nem mozdul a résből, és nem rejtőzik el. Az órasműhely belülről fehér olajfestékekkel bemázolt üvegfala mögött ott kuporgott egy ember, akinek nem volt más dolga, minthogy Kalligarót és a látogatóit lesse. A titkos értesülést, hogy benn kuksol valaki, a házmesterné kottyantotta el. Későbbi lakásuk utcai ablakával szemben a Belügyminisztérium csak arra tartott fenn egy üres lakást, hogy onnan hozzájuk átkukucskáljanak. A szemközti leső lakásban nem volt semmi, csak két szék az ablaknál. Ha netán megfélemlíteni akarták volna ezzel az általános jelenléttel, a hallgatózással és a leskelődéssel, ez valamelyest sikerült, de nem túlságosan. Nem azért, mert Kalligaro oly nagy jellemzilárdsággal rendelkezik, hanem inkább, mert szórakozottan elmerült a gondolataiban, és így azt sem vette észre, hogy a házuk előtt áll egy jellegzetes, magas antennájú, fekete belügyi kocs. Benne pedig a kicsi és a nagy, a kövér és a sovány, a mérges és a jópofa, az érzelmes és a durva, egyszerűval az ideális pár. Unatkoztak, cigarettáztak, tízóraztak, ebédeltek, visszafojtották a vizeletnejkjüket, és megfigyelték, követték, lehallgatták számos poloskájukkal és kamerájukkal, akárcsak némelyik barátját.

TAVASZI HÓESÉS

Akkor talán gyéresebb volt az autók áradata, villamos is járt még, ma már csak autóbusz. A Gourmand-ban, a sarki kávézóban, Kalligaro, mint egykor, két lány tojást kér pohárban, és teát rummal. A zenét senki sem hallgatja, kár, hogy nem hozott füldugót. Egy dombormű az utcanévadó Semmelweis Ignác szülészorvos emlékére. Ő vezette be, hogy az orvosnak a kórházban, ha a prospektúráról jön, mielőtt egy szülést levezetne, kezét kell mosnia, mert ha nem teszi ezt, a fertőzésbe a mama is és a baba is belehalhat. A nagy felfedezések olykor meglepően egyszerűek. Odakünn egy felirat, a Las Vegas kaszinót hirdeti. Az utcán egy göndör, vörös hajú lány siet el előtte. Akkor is egy ilyen lány foglalkoztatta: gondolta, hogy felhívja Verát, de inkább nem telefonált. Inkább odament a villamosmegállóba a múzeum körút elejére, és sikerült felszállnia arra a villamoskocsira, amellyel Vera jött az egyetemről, már a nyolcadik hónapban járt, kapott ülőhelyet. Volt olyan kollegina a villamoson, aki már nem fogadta Kalligaro köszönését, ellenségnek még csak nem is biccent, korábban barátságos érzelmeit egy nap alatt eltüntette. Ha itt a szemközti házban megtudják, hogy kirúgták, esetleg nem kap több hülye fordítanivalót. Hóesésben kevesen járnak az utcán. A hetvenéves Kalligaro a hóesés miatt vett egy sapkát, barett, a legnagyobb számot, de kicsi, minden tökfödő komikusan billeg a feje búbján. A televízióban egy hajkorona, egy barna sörény hullik alá, az orra előtt felugrik egy lány, fenékgig érő ezüstszőke haját jobbról balra lengeti, és egy fiatalember tarkóját vakarássza. Óbégató, jajongó slágerek ellen a viaszos füldugó sem véd meg, minden kornak megvan a maga idiotizmusa, most mindenütt ez a zeneterror. Fehérmárvány-padló, a Café Gourmand belső építészete ötven éve ugyanaz, a hulló hó fala egyre kevésbé átlátszó, ferdén hullanak a pelyhek, nagy esernyők alatt karolnak egymásba a párok. Zavarodott galambok csóválják a fejüket egy falipárkányon.

A DAGI GYŐZ

Édeskés fölénnyel mosolyog egy bakancsos sovány fiatalember a barát-nőjére; az átlagnál inkább háromszor mint kétszer terjedelmesebb fenék emelkedik, és bocsátkozik a fiatalember vékony combjára. Meddig bírja? A dagi felemelkedik, erős hangja van, de duruzsol a mobiljába, átszess egy randevút máról holnapra, és visszahelyezi a fiatalember térdére ezt a fenéket, amely alig fér el a széken, és újabb telefonbeszélgetésben valami hormonpanaszt emleget. A kövér lány behunyja a szemét, és álmodó mo-

sollyal simogatja a vékonybajszos és -szakállas fiatalember fejét. Valami jó hely kellene, ahol összebújhatnának. Közlekedési akadályokról beszél a rádió, a kövér a vastag arcával elnyeli a fiú orrát, a fiatalember egészen eltűnt a lány alatt. A tévében szebbnél szebb hajak és szebbnél szebb gólok, ez a rémes lánykórus agyonvinnyog. Az utcán fekete ernyő alatt közeledik egy nő, hatalmas rom, Kalligarót aggasztóan emlékezteti egy Dob utcai kurvára a régi időkbeli: mutatta az albumát, a kitüntetéseit, sok képecske volt a falán, törzsgárdatag volt, és eredményes kultúrmunkát végzett a nőszövetségben. Szívből feküdt le Kalligaróval, de nem bánta volna, ha mégiscsak ad egy kis pénzt, „mert érted, ugye, ha nem fizetnél, azt kérdezném, hogy mikor jössz legközelebb, és ha nem jönnél, azt mondanám, te dög. Így meg, csak annyit, hogy kedves kuncsaft voltál”. Múló idő jótéteménye, hogy nem muszáj felismerniük egymást.

A KISPOSTÁBAN

Kirándulásairól visszatért a Kisposta eszpresszóba a Párizsi utcában, rojalisták és szociáldemokraták, mindenféle lecsúszottak, tegnapi képviselők, a szocialista rendszer ellen dohogó besúgók közé. A rojalisták asztala alól időnként cipősarok-csattogás hallatszott, a finom urak mindannyiszor tapintatosan összeütötték dupla talpú, kézzel varrott sevrócipőjüket, amikor kiejtették őfelsége (Habsburg Ottó) nevét, márpedig sokszor ejtették ki. Minden reggel izgatottan találkozott a vele szemben lévő kétüléses kanapén egy szép hölgy egy elegáns úrral, és a szép hölgy mindig egy kissé késve, úgy is mondhatnánk, zaklatottan érkezett, ha a zaklatott szóban nem rejtőzne valami kevés ildomtalanság, mert a nő izgalma hibátlanul belül maradt az illendőség határain. Az úr fogta a hölgy kezét, ő pedig minden reggel beszámolt azokról a szörnyű atrocitásokról, amelyek otthon érték, mert köréje tekeredett a gyanú hálója. Házasságának sokadik és a párhuzamos barátságának valamivel kevesbedik évében a férj már kezdett sejteni valamit, és egyszer azt mondta: „Tudom, nem örülne, ha elkísérném.” Ilyen közönséges! Nyílt az ajtó, és behengeredett egy csonk. Kézzel lökte előre magát, egyáltalán nem volt lába, izmos karja föllendítette egy székre a törzset, rátámaszkodott az asztalra, és átvette a társalgás vezetését, vitte, vitte, vitte a szót, akár a labdát egész a kapuig, ő lötte be a gólt, csattantotta el a poént. Csevegésükbe behallgatott a tintával és tollszárral fölfegyverkezett bölcsész, aki a Kisposta eszpresszóban is úgy érezte, hogy a legjobb helyen van.

EGY TRANSZNORMÁLIS VENDÉG

Volt ott még egy állandó reggeli vendég, egy művészfilozófus-építész-költő-festő-filmrendező-színész-avantgardista-misztiko-cinikus próféta, szóval egy összetett, eléggé testes és kopasz egyéniség, aki szerette bal szemmel méregetni a kávéház vendégeit, szemöldökét egy kissé felhúzva, a nőket is, kivált, ha magas és erőteljes férfiak társaságában ültek. Az illetékes lovag előbb indignálódva visszanéz, egyre vörösebb a feje, és már közel áll ahhoz, hogy megkérdezze ettől az arcátlan, köpcös paprikajancsítól, akinek olyan finom, hosszú, tövükben párnás, a körömnél már elvékonyodó ujjai vannak, mint Mona Lizának, szóval hogy föltegye a kérdést, amely után szó szót követ, hogy „Miért fixíroz bennünket az úr? Minket ez zseníroz. Szíveskedjen elfordítani a tekintetét, nézzen ki a kirakatablakon, vagy bámulja a plafont, vagy számolja meg a terítő rojtjait, de a mi kis társaságunkat ne méregesse ilyen gunyorosan az úr, mert kap egy akkorát, hogy áthalad az ablaküvegen.” Ilyesmi készült, de odaállt az örök Csöpike, erre évődött, arra évődött, úgyhogy nem történt semmi sem. „Inkább engem nézzen a kedves vendég, nekem az nem sértő. Nekem az a sértő, ha a mérnök úr másokat néz, főként, ha csak alkalmilag betérő hölgyeket.” A próféta a városépítészeti tervezőintézetnek volt a még éppen eltúrt, de inkább kedvelt lángelméje. Később megkérdezte Kalligarót, hogy ki a kedvence a bibliából, és ő rávágta, hogy Salamon, azért, mert őt hozzák hírbe az Énekek Énekével és a Prédikátor Példabeszédeivel, volt mindene és mégsem volt semmije, csak az öreg uralkodó megsemmisítő tudása. Erre ez a különös próféta a fejébe vette, hogy jobb lesz félténie Kalligarótól a feleségét, és társaságban muszáj volt sírva fakadnia, ha arra gondolt, hogy fogja őt faképnél hagyni a felesége, noha hűtlenségre gyanakodni kettejük közül éppen neki nem volt oka. „Megcsalod, és őrá gyanakszol, elhívsz magadhoz, de csak a feleséged van otthon, kiszeded belőle, hogy miről beszélgettünk, és szenvedsz, hogy jól megértettük egymást, mondd, te normális vagy?” „Nem, felelt sietve a mérnök, nem vagyok normális, te vagy normális, én transznormális vagyok.”

MARI

Ebben a kávéházban volt felszolgáló Mari, aki azt mondta, hogy jó Kalligarónak, író, tanár, szociológus, az jó. Miért jó? „Nem dagad meg a bokád. Persze azt is mondhatod, hogy vagy legyen ülő foglalkozásom, vagy ne legyek kilencven kiló. A hasam domború, de nem ráncos. A vőlegényem szereti rátenni a fejét. Ha nincs rendben az igazolványod, akkor menjél nemsokára, mert razzia lesz. Van egy fiúm a cégtől, attól lehet ezt-azt hallani, jó, ha az embernek szerteszét nyúlnak a kapcsolatai. Ismer téged, azt mondja, hogy elég veszélyes vagy. Engem érdekelnek a bűnözők, a kéjencek, a rendőrök. Ha nincs bűn, nincs izgalom. Neked is az tetszett bennem, hogy egy féltékeny őrült tábornoknak voltam a felesége. A múltban Géza csak százados volt, megállapodott a lengyel partizánokkal, hogy nem lőnek egymásra. Fegyvert is adott nekik, megbeszélte időpontban a levegőbe durrogtattak, hogy a németek ne fogjanak gyanút. Embervesztés nélkül hazahozta a századát. Jó, mi? A háború után fővadászmester lett a hadügyminisztériumban és protokollfőnök. Szeretem az idősebb férfiakat, azért mentem hozzá, mert jól tudott hozzám nyúlni, és szépen beszélt velem. Tudta, mit hogy kell, mit hogy illik. Előbb titokban csaltam meg, aztán professzionálisan. Egy eszpresszós barátnőm a kedvesebb vendégeknek mutatott egy könyvet aktfotókkal, köztük az enyémmel. Ha a vendég meg akart ismerkedni velem, a barátnőm megszervezte. Egyszer a férjem beosztottja jött, a hülye, emlékezetből lerajzolta a hasamon az anyajegyeket, mint egy csillagképet. A férjem a papírral a kezében egyezettette az ábrát a valósággal. Azután leült, fél órát csendben gondolkodott, és azt mondta, Mária, kérem, váljunk el.”

BENÉZETT ÉS TOVÁBBMENT A FELESÉGDARABOLÓ

1960-ban, huszonhét éves korában Budapesten Kalligaro összecsomózta a nyakán a sálát, ment a városba a dolgait intézni, meglátogatta a szüleit, végül kikötött az Astoriában, ott ült Erdély Miklós, jól beszélgettek. Kalligaro azt mondta - a gyarlóság utcáiból jövet -, hogy a filozófiák többnyire olyan értékeket hangsúlyoznak, amelyek egy halhatatlan lényhez illelnek. A valóságos embernek, ha nem csapja be magát, a halálfélelem és ennek alfajai vezérelnek a cselekedeteit. Megesett már, hogy a félelem, mint egy kardcsapás, kettészeli. Aznap délelőtt itt is, ott is mondott valami hivatalból üldözendőt. Annát várta, egy közismert besúgó telepedett a szomszéd asztalhoz. Elmesélte, hogy a megcsalt késdobáló véletlenségből

szíven szúrta a szerelmét. Aztán azt kérdezte, hogy ismer-e nyugati újságírókat. Kalligaro vigyorgott. Ebbe a kávézóba bárki bejöhet, Kalligaro is bejött, meghúzza itt magát, egyik helyről a másikra úzi a francnyavalya. A kávé kisasszony folyamatosan törülgeti a pultot, rázza a nagy, fekete sörényét, a fenekére ráfeszül a szoros nadrág, a hajában fémcsatok vannak, darál, rendezgeti a marcipán malackákat és a kéményseprőket. Magas, fehér cukrázsapka villog a háttérben. A kisasszony hosszú, festett szempillái sebesen rezegnek, a mellén keresztbe fonja a karját, unatkozik. Zene nyikorog, vékony lábú cukrász rohángál idegesen, a sütemények édesítőszerrel készülnek, a kisasszony hirtelen sikongatni és vinnyogni kezd. A Pilvaxban Annával marhasültet és vörösbort ebédeltek. Kalligaro főnökét aznap délelőtt eltemették, szép idő volt, temetéshez való idő. Ebből a könnyű roséból a legokosabb egy egész palackkal rendelni, hogy töltegethessen magának, amikor jólesik. A pohár, a terítő és a többi vendég is szép, nagyszerű, hogy vannak emberek, fák, kabátok, kutyák és biciklik körülötte. Ha kialudta magát, napsütésben minden lakott hely tudott neki tetszeni. Az embernek minden jár, ami a világon van. Kell a ragyogás és kell az árnyék, a szabad tér és a zegzugos sikátor, a hátsó udvar és a park.

ANTROPOLÓGIA

Ment az ügyfeleihez környezettanulmányozásra, megtörölték a feneké alatt a széket, csobogott a szó. „Hát, bizony, az úgy volt!”, elálmosodott. Jární, csak jární, mondta magának Kalligaro, leltározta a várost, az öntöttvas székeket is számon tartotta, ragaszkodott a kilincsekhez és a fogantyúkhöz. Mindig ugyanaz a nő az ablakban bordó selyembársony pongyolában; és az a kar, ahogy felhúzza a redőnyt! Felmenjen? Ne menjen? Meglátogatott volna a Nefelejcs utcában, egy üzletlakásban egy álmos, terjedelmes, szobáztató nőt, de nem volt otthon. Kivárta a fűzővarrónőnél a várakozó kliens próbáját, majd az ajtóra kikerült a tábla, hogy ebédszünet, és már Kalligaróra hárult, hogy a főnöknő fűzőjének számos kis kapcsát kioldja. A pesti utca lassított film, túltáplált, döcögő nők, evésdrog. Szerezni bármilyen tárgyat, ami nyugatról való! Milyen ünnepien szeretik a vacakot is, ha onnan való! Általános kétértelműség, az emberek mindenért borraivalót várnak, és meg lennének sértve, ha a rendes fizetésükért kellene elvégezniük a munkájukat. Halogatják a befejezést, megfélemeznek a határidőkről, és nem válaszolnak a levelekre. Majd holnap, ma nehéz felállni és áttekinteni az elintézendőket, egy kis elmélkedés, egy kis fecsegés, egy kis szuszogás, eltelik valahogy az idő. Nem érdekes, hogy mi van a világban, pletykás, várakozó közhangulat, bulisták, simlisek, ügyeskedők rá-

menős, progresszív önérzete. Nyugati utakon naivan önelégült, gyereken nyílt pumpolás, a keletiek szerint a nyugatiaknak az a dolguk, hogy segítsenek. Ráérünk, elkészünk, semmi baj, az időt betölti a főnökszidalmazás és a hivatali kiszúrás technológiák taglalása. Te magad is alattomosan bebarthatsz a másikat, ez leköti az indulatokat, meg a kíváncsiságot, hogy ki kivel baszik, és hogy ki kivel baszik ki. Elhúzódo vendéglátás, van egymásra időnk, nagy nemi saláta, jóváhagyó kíváncsiság, kedélyes szemezgetések, megbámuljuk a furcsát. Nem akar függeni a befogadók kedvességétől, mondta Kalligaro a kocsmában. „Büszke magyar, mondta a csapos nő. Mi hősiesség van abban, hogy ülsz a fenekeden?”

NE SÉTÁLJ BE TÉLIKABÁTBAN AZ ÓCEÁNBA

Az Anna-bárban Kalligaróval szemben egy fiatal pár körül szerelembura volt, a fiú állandóan a lány vállán vakargatta a pulóvert, a lány folyton a fiú tarkóját simogatta, és belekacagott a szájába. Egy tengerentúli nő és egy helybeli férfi egyszer csak észrevette egymást, szikracsere zajlott közöttük, megbabonázott és egyszerre kihívó tekintettel kulcsolódtak össze. Hosszan vitakoztak ugyanarról, mozgósítottak ezer érvet, egyik sem hagyta magát, de mert sikerült mindenben összeveszniük, mert a nő parádésan fitymált, és mert a férfi győzte, újabb és újabb összefüggéseket taglalva, röppentyűzve és borongva tragikum és sulivicc határán, ezért igen valószínűnek látszott, hogy módot lelnek még a találkozássra. Az utcára kilépve kísértetiesek a szembejövő dudák, ördögnyelvek és rikácsoló maszkok. Lehetett a nőt odavezetni a várfalperemhez, a mellvédhez, és megmutatni a budapesti panorámát. Egymásnak támaszkodtak, maguk elé mondtak szavakat, hátukat a falnak vetették, és valami egész másról szóló beszélgetés közben Kalligaro magához vonta, és szájon csókolta a sétatársát. A vékony alak messze földről jött, hogy fölfedezze önmagát, hogy megcsodálja a tárgyakat, a szép öreg gáztűzhelyeket és lifteket, hogy olcsón egyen a Kiskakasban vagy a Kiskacsában, hogy a helyi, számára filléres cigarettát szívja. A hasist a melltartójában hozta. Ha muszáj, Kalligaro emlékszik hosszú szoknyákra és combokra, de igen rövid szoknyákra is. A kéz alájuk nyúl, és a hason felsiklik a mellre, leóvakodik az ágyékre, majd onnan újra fel és le megint a derekán, majd kis ideig a hasán, a pihén, és az anyajegyein tájékozódik. A vékony nő már megjelentetett egy regényt, Kalligaro meghívja magukhoz, lesz még vacsora, zene, füstölés, de másnap be kell menni az intézetbe, az iskolába. A vendég a családtól távozóban taxit rendel, és csókokkal búcsúzik. Otthonába érve november végén, hosszú télikabátban besétál az óceánba, öltözéke elnehezedik, testét a hullámok kivetik a partra.

HATÁRJÁRÁS

Kalligarót mindig is foglalkoztatta a *budapestológia*, az olyan-amilyen város leírása; ötvenhat kora őszen, a forradalom előtt az Életképek című folyóirat szerkesztőségében már ezzel próbálkozott. Aztán a forradalom veresége után jött a kérdés: elmenni vagy itt maradni? Ötvenhat végén kóborlások, mászkált, még nyakában a veszéllyel. Nem ment el a hullámokkal, őt ne fogadják be, megvan az asztala, a nyelvéből, és az addigi életrajzából nem akart kibújni. Szabad országban az foglalkoztatná, hogyan tudja eladni magát, és ezt egy kicsit unná. Azt művelte, amit később, céltalanul kószált Budapesten, társaságkereső barangolás, valahol csak talál használható beszélgetőtársakat. Vannak góccok a városban, ahol gyakrabban megfordul, ahol tenyérnyi folton összesűrűsödik mindenféle érdekesség, ahonnan kiágaznak a fontos csápok, amelyek más tömörödésekhez vezetnek. Minden kávézóhoz tartozik egy arc, valakivel volt ott, valakit nézett ott, körültekint: tündéri és ocsmány pofák. Ez is, az is gyanakvó, alattomos kíváncsisággal lesi. És most már egy nyugdíjas járókelő a városban körbe-körbe jár, ott megy, ahol mennie adatik. Keresi a helyet, ahol szabadjára engedheti az esztét, ahol eleresztheti a gyeplőt, és vitetheti magát. A nemcselekvés helyeit keresi, ahol nem kell felvenni a telefonkagylót. Az ember nyílása és csukódása hol a kitárt kar, hol meg a hátat fordítás jegyében váltakozik. Nem vagyunk egyetlenek, sőt inkább helyettesíthetők, más emberek képzelődéseinek ideiglenes állványai, írta az ifjú Kalligaro a Belvárosi Kávéházban általános iskolai, sima lapú füzetébe. A szerelmeskedést néha csak illetlen szokásnak tudta látni. Barátja, Hernádi Gyula, aki három évig volt szovjet fogságban, leszögezte: táborokban a közrendű foglyok mindegyikétől jól akarnak lakni, de a szakácsok már szerelmeskedni is próbálnak.

OLGA A VONATABLAKBÓL INTEGET

Előző este az Astoria bárban whiskyt ittak, és tisztelettel hallgatták a dobos elmésségeit. Zúgott a feje Olga közhelyeitől, hosszú lábú barátnője könnyen megsértődött minden, az átlagosnál csak kicsit is szellemesebb mondattól. Szőke pihés combját Kalligaro szépnek találta, ha kissé vastagabbnak is az eszményinél, de hát az eszmény sérelmeiben valósul meg. Rajta múlik, hogy alámerül-e a vágyba, vagy sem. Lustaságból, hagyományból, jobb híján alámerül. Megejtő volt barátnőjének a kedvessége, gyerekessége és takarossága, de Kalligaro halként siklott ki minden olyan helyzetből, amelyben neki kell közvetítenie egy külföldi asszony és Ma-

gyarország között. Ő itt él, tehát ezt szereti. Ha Olgának valami nem tetszik őbenne, az országra hárítja, ha az országban nem tetszik neki valami, akkor Kalligarót okolja. Siettetta a pályaudvari vendéglőben társnőjét, hogy hajtsa föl a borát, nehogy lekésse a vonatot, és amikor meglődült a gyorsvonat, megnyugodott. Kelet-Európa alkalmas védelem volt a nyugati, vagy a nyugatra vágyó nőktől. Nem akart függeni senkitől, és nem akarta megígérni senkinek, hogy tartósan másutt él. A házbeli fodrásznő azt mondta, hogy ő olyan frizurát csinál, amelyet a vendég parancsol, egy kis sé persze mérsékli az utasítást, és ha azt mondják, hogy rövidre nyírja, akkor hagy belőle rendszeren, a hasára szorította Kalligaro koponyáját, a befőtteiről és a sonkáiról beszélt, majd hajmosás és nyírás után a szesszel bedörzsölést olyan mesteri erővel és olyan finom ujjmunkával végezte, hogy Kalligaro fagylaltozni hívta egy sétahajóra. Férfiak nyitott autótak bütyköltek a járdaszélen, mellettük állt piros szandálban az egyik szerelő kislánya. Ágybérletben lakó magányos, csúnya nő vonszolta magát a hőségben. Azt mondta: „A kurva anyád baszod szájba!” A kocsmában egy öregember elevenkedett, mindenféle pálinkát összeöntött, táncolt, énekelt, félmeztelen, idétlen kis prolitest. Az egyik csapos odalépett hozzá, és kiküldte. Az egyik csóvázás asztalnál gyufaskatulyát pöcköltek fel.

A PIPAÁRUS BÖLCSESSÉGE

Voltak időszakok, amikor Kalligaro, talán, mert éppen szerelmes volt, vagy legalábbis hite szerint hosszan tartó viszonyba bocsátkozott, új szerelmi élményeket nem igényelt, nem akart ölek mélyére hatolni, és újra meg újra megbizonyosodni arról, hogy igen, ez lehetséges, igen, most átkarolhatod, most tedd nyugodtan a karjára, a vállára kezed, amely meleg lesz, ha ő fázik, és hűsítő, ha melege van. Hazudd, hogy éppen ez a kis különösség, egy kiálló csont, egy vékony, avagy vastag comb egyszerűen gyönyörű. Alig hihető, hogy a tulajdonosa nem szeretné hallani a combja dicséretét, mindenkin találsz valami bókolni valót, mondhatod, hogy olyan szaga van, mint a libanoni szőlőnek. „Az a fontos, hogy a szép hölgy – mondta Amin Husszeini – énnálam a saját palotájában érezze magát, ahol ő az úrnő, ahol mindenki az ő kedvét lesi, ahol minden illat az ő orrának hízeleg. Amin is bizonytalan lehet már ott, a szenvedés útjának nyolcadik stációjánál, az ő ifjúsági szállodájában és a pipaárudájában, mert a fegyveresek itt is, ott is megfélemlítik a kereskedőket, akik a másik embert csábítani szeretnék és nem kényszeríteni, ezért Amin Kalligarótól többet kért ugyanazért a pipaért, mint a másik vevőtől, csak mert észrevette, hogy tetszik Kalligarónak, és mert a szeme világosan beszélt arról, hogy crazy,

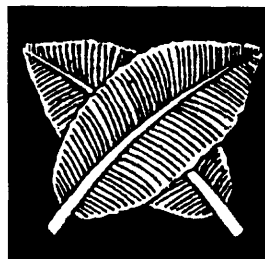
Kalligaro crazy, bolond, lüke, eszement, elszállt, vagyis olyan ember, akivel lehet beszélni. Megtanulhatta ezt a bölcsességet Kalligaro is, amikor még fontosnak tartotta, hogy a nap bármely szakában odaférfközhessen a vékony avagy vastag combok közé, mert ott virrad rád a mennyország fénye, mert oda tolonganak a farkas sperma-sejtecskék, nagy haddal oda-iramlanak, de nem mindig tartotta fontosnak ezt. „Fasza után élő ember”, mondta egy öreg esztergályos, aki figyelmesen vett gondjaiba elhagyott, csavargó gyerekeket, akik sziklára másztak, barlangba kúsztak, csónakot loptak, hogy a Dunán lecsuroghassanak egy határzárig. Jó szaga volt ennek az embernek, előzvegyülve egy könyv fölött bóbiskolt, és épületes meséket mondott a csavargó gyerek könnyűvérű anyjának.

NE SAJNÁLD

Ki-be járnak a fiúk-lányok, hemzsegnek a házban vagy heten, ez a nyár, lehet heves programokra indulni, gyorsan, gyorsan, minden malacságot az asztalon hagyva, lehet rohanni valahova, ahova, ki tudja miért, nagyon sürgős elrohanni. Íme a nyaralás, kitenni magunkat mozgás közben napnak, szélnek, tartani a vitorlát, állva a tavon, és mindenhol visszakanalazni a teniszlabdát, a pingponglabdát, a tollaslabdát, és dobni a vízben hintáról és csúszdáról jövet. Tegyük meg mindent a testtel most, később talán már nem lehet, hajszold meg magad, mutass fel rekordokat. Kinek hány volt, könyvelték az osztályban a faszverés numeráit, egy vastag gyerek hét esetről számolt be. Ott volt a nadrágban az a kellemetlenkedő szerv, amely egyszer csak kidagad, és ha mellettünk ül egy nő, aki tetszik, őkelme annyira ágaskodik, hogy csak némi érintkezés kellene ahhoz, hogy a vászonnadrág elől nevelsége-gyanúsan megnedvedsedjen. Az illattal jött a nóból a varázs, egymás mellett ültek, odanyúl, ráteszi a kezét, és akkor történik meg a kispriccelés, a kisasszony pedig azt mondja, hogy jó meleg nyarunk van. A villamoson a kabátot vagy a levetett zakót maga elé tartotta a diák, hogy semmi föl se tűnjön. Ez a dolog a duzzadozásával elterelte a figyelmét az akadémiai könyvtár vastag, eltolható üvegszekrényfalaitól, a könyvtáros kisasszony lábát többször lehetett látni mindenféle formában, felhúzta a szoknyáját, és úgy ült meleg nyáron a pultja mögött, leeresztette a vászon rolót, felhúzta, kinyitotta és bezárta a faspalettákat, tevékenységebbe bocsátkozott, a helyzetet minden percben javítani akarta. Kalligaro egyszer könyvtárzárás után megvárta és utánaeredt, de hamarosan elkedvetlenedett, amikor a könyvtáros kisasszony egy megtermett fiatalember nyakába esett, aki a villamosmegállóban várta.

KAMIONSOFŐRÖK

Mivelhogy nem szeret sokáig távol lenni, mindent és mindenkit idetelepít, mint akár a tegnapelőtti bolyongást azon a nagy térségen az Odera partján, ahol egyszer csak éjfélkor – amikor Lengyelország is tagja lett az Európai Uniónak, tíz másik országgal együtt – elindult néhány ezer kamion, mert már nem kellett a hosszú vámeljáráásra várakozniuk, robogtak az óriások Skandináviából Perzsiába. Ők az igazi transznacionális vándorok. Még egy kicsit részesült az életükből, evett a büféjükben vastag kolbászt, és ivott cseh sört mellé; mindig ezt szerette igazában, a teherautó-sofőr ételleket annak megfelelő kocsmákban. A szimpóziumprogram: a határ ellégiesítése, átszellőzése, súlytalanítása, elvalótlanítása, de a sofőrök már vágtnak rakományukkal át a lengyel síkságon egészen a belorusz határig, és akkor ott kezdődik az egész cirkusz, ott kell megint egy hétig állomásozniuk. Alkalmi bódékban mosakodnak, ürítkeznek, jönnek a környékről a kurvák, a kocsi-fülkékben gyors, tárgyilagos szerelem, együtt mennek a büfébe enni. Mondja az egyik a másiknak, hogy milyen volt a nő, átpaszszolják egymásnak, tapasztalatsere arról, hogy ki, hogy csinálja. A kurvák ápolónők, testi szolgáltatást nyújtanak, mint egy gyúrónő. Mennek a sofőrök és az új barátnőik tusolni, ebédezni, baszni, és aztán, ha végeztek a dolgukkal, akkor mennek tovább, megőrzik egymás emlékét, talán még egyszer találkozni fognak, talán nem. Mindenkinnek van a családja, a nőnek is, gyerekei, szülei, pasija, valakit el kell tartania. A legfontosabb szavak minden nyelven megtanulhatók. Jönnek a csempészek is, a hallatlan báláikkal, és a valószínűtlen útvonalukkal, a stratégiájukkal és logisztikájukkal, hogy mit honnan hova visznek. Ebben a lengyelek voltak a fordulat előtt a legképzeteletdúsabbak, létrehozva minden kelet-európai városban a lengyel piacokat. Megfizették a vámosokat, tudták és elmondták egymásnak, hogy hol mennyit kell vesztegetésképpen adni. Hol megy az euró, hol inkább a dollár? Mert biztos, ami biztos.

Rövid történetek a szerelemről

(tejfüles)

Azt hittem, valami csoda folytán megszabadultam a három boszorkány közül az egyiktől, de amint kinyitottam a szemem, látnom kellett, nagyot tévedtem. Miközben a harmadik boszorkány úgy tett, mintha távolodna, hétmérföldes léptekkel taposott bele még jobban az életembe.

És azt láttam, hogy a nővérek nem beszélnek többé őszintén a húgaikkal, a fivérek pedig inkább meghaltak, minthogy szóba álltak volna az öccseikkel, és az ember legjobb barátja tényleg a kutyája lett, és egy idő után az emberek elkezdtek rosszul érezni magukat, de ezt még véletlenül sem árulták el a másoknak, hanem tovább meneteltek előre töretlen fejjel. A hazug szó naponta többmilliárdszor hangzott el a telefonbeszélgetések alatt, de még akkor sem történt semmi, mert voltak olyanok, akik azt gondolták, hogy ez így a jó. A kínaiakon kívül minden más nemzet előszere-ttel köpködte a másikat, az unokatestvérek nem beszéltek egymással, mert az általános értéket nem a család, hanem a pénz jelentette, nem a szeretet, hanem a gyűlölség.

Déli népeknél mindennapi szórakozásnak számított az állatok holtta vérese, a Balkán-hegységben addig vertek egy disznót, amíg nem lőtte fejbe valaki könyörületből. A döglött disznót az ENSZ-katonák elé dobták, de akkor sem történt semmi. A vérbosszú a házasságkötési szerződések kötelező paragrafusá lett, az idő pedig olyan szinten felgyorsult, hogy már a legpontosabb atomórák sem tudták követni. Két speed és egy extazy után elfogadottá vált transzszexuálisnak lenni, ebbe többen bele is haltak, de tör-

téntek durvább esetek is, melyekről a média szerencsére nem tudósított. Az újságok szalagcímei virultak, és akkor már régen szó sem volt szerelemről. Nem voltak nők, és férfiak sem voltak, így sírás sem volt, állatok sem, senki volt csak, senki és sehol.

Én is sehol voltam.

(halott szerelmek)

Ahhoz, hogy el tudjam kezdeni, előbb vissza kell jutnom oda, ahonnan elindultam. Eltüntetni a jelent, hogy láthatóvá váljék a múlt. Vagy a jelent tüntetni el, hogy látszódjék a jövő?

Arra vártam, egyszer csak megnyílnak majd maguktól az ég csatornái, de erre várhattam, történni semmi sem akart magától. Újra fel kellett építenem a rendszert, mert egy pillanat alatt minden összedőlt. De közben mindig akadtak fontosabb dolgaim is: digitalizálni kellett valami régi dél-amerikai lemezt, vagy valaki telefonált, hogy mondjon valamit. Időnként pedig én hívtam fel embereket, hogy én mondjak nekik valami lényegtelent.

G. kórházban volt, Orsolya pedig valami ismeretlen helyen, annak ellenére, hogy megígérte, megismerteti velem a várost, még vérszerződést is kötöttünk a szerelmünkről, de aztán csak cserben hagyott. Vagy én hagytam cserben őt, ki tudja ezt már?

Az óceán mélyén pedig egy hatalmas bálna úszkált közben, és minden gondolatomat figyelte. De azzal ugyan nem sokra mehetett. A szerelemből viszont semmi sem maradt, csak női nevek voltak, és időnként felvillantak a múltból: Annabell, Ágnes, Beatrix, Cecília, Dóriánusz, Éva, Feokasz, Húgó, Ildikó, Jzabell, Júlia, Kistekeri, Letánia, Noémi, Oákim, Orsolya, talán Kinga is, de őrá már egyáltalán nem emlékeztem. A lánynak pedig, aki akár tíz évvel is fiatalabb lehetett, mint én, még a nevét is elfelejtettem. Csak az emlékek voltak, és egy ősrégi kislemez: Love me warm and tender. Dj U a szomszédban lakott, s amíg a vízvezeték-szerelő meg nem érkezett, forrón összecsókolóztunk. Valami tánchelyen ismerkedtünk össze, felnyaltam az asztalról a kilöttyent Baileyst, ő pedig felhívott a lakására, amikor kiderült, csak három ház választ el bennünket egymástól. Miután a vízvezeték-szerelő elment, azonnal szeretkezni kezdtünk. Hajnalban kinn ültünk a teraszán, és a madarakat figyeltük.

Orsolya pedig egyszer odajött, és azt mondta, tetszett neki, amit a barát-nőjének írtam. Egy SMS volt: Látod-e, esteledik, s a vadregényes nadragulyát kivonja a testem. Sokat szórakoztam ezzel. Hülye SMS-eket küldtem

embereknek, ők pedig hülyéket válaszoltak vissza. Orsolya egy verset is kapott, szintén SMS-ben, amit egy temetőben olvastam:

*Lehumva a szem, éjnek
héja, s vaktyúk sem lel
már.*

G-vel pedig minden egy autóbuszon kezdődött, de akkor már minden össze volt keveredve, azt sem tudtam, magammal hányadán állok, de a többiek is csak keringtek valami légüres térben.

Hullák voltunk mind. Dj U-val számtalanszor végigpörögtük az éjszakát, bár legtöbbször csak arra vágytam, minél előbb ágyba kerülhessek. De ez sehogy sem akart sikerülni.

(a margit néni és a gergő bácsi)

A Margit néni és a Gergő bácsi viszont a Zsák utcában lakott, de az ő házuk egy másik utcára is nyílt, ezért mindig fölennyel nézték a Zsák utca többi lakóját, tudva, hogy nekik van még egy menekülési útvonaluk. A Margit néni és a Gergő bácsi is valamilyen furcsa szekta tagjai voltak, ami miatt a Gergő bácsi nem lehetett éjjeliőr a faluházán, tévét és rádiót sem használhattak, valamint nem volt szabad borotválkozni sem, ezért a Gergő bácsi szakálla a hosszú évek alatt több méteresre nőtt, télen sál helyett a nyaka köré tekerte, nyáron pedig a biciklijére csíptetözte, és úgy söpört végig az utcákon. Mivel a Margit néninek és a Gergő bácsinak nem volt szabad se tévét, se rádiót használnia, ezért a Margit néni minden délután lejött a nagymamámhoz, hogy meghallgassák titokban együtt a Rádiópostát, ami a kedvenc műsoruk volt. A Rádióposta ideje alatt én is a falnak dőlöttem a hólapátomat, és hallgattam, ahogy ők hallgatják a Rádiópostát. A Rádiópostában különböző emberek különböző ügyeit tárgyalta meg a két bemondó, a férfi bemondó hangjába mindketten szerelmesek voltak, és néha a saját ügyeiket is beküldték levélben a rádióba, hogy hallhassák, ahogy a férfi bemondó a saját hangján beszél az ügyükről.

A Gergő bácsi pedig a nagymamámba volt szerelmes.

(az ország fővárosa: tokyjő)

A férfit, akit szeretek, pont úgy hívják, mint annak az országnak a fővárosát, amelyben élek.

[A férfit, akit szeretek, pont úgy hívják, mint az ország fővárosát, ahol élek. Régóta tartó szerelem ez, már nem is emlékszem a kezdeteire.

Egyszer ugyanazon a buszon kellett volna utaznunk, de én részeg voltam, így vagy egy korábbi vagy későbbi buszra szálltam fel. Ezt soha nem tudtuk kideríteni, pedig sokat beszélgettünk róla. Az is lehet, hogy ugyanazon a buszon ültünk, csak valamiért nem vettük észre egymást.]

Amikor iszom, elhomályosul a látásom: duplán látom a tévében a feliratot, a számítógép képernyőjén pedig csak pontokat, és a pontok között semmi sincsen.

A férfi, akit szeretek, ilyenkor dühösen néz rám, a haja pont úgy lobog, mint a nagymamám sapkája, az ajtót csapkodja, és azzal fenyeget, elhagy, és visszaköltözik az anyukájához.

De aztán minden rendbe jön. Simogatja az arcom, és letörli a könnyeim.

Az országnak nincs lakosa, és mivel fővárosa sincs, az ország fővárosának sincs egyetlen lakosa sem. Miközben megpróbálom eltüntetni a múltat, hogy elhozzam a jövőt, eltüntetem a jelent, és visszahozom a múltat. De a férfiba is csak úgy lettem szerelmes, mint az öngyújtókba, a hamutartókba és a fülem mögötti ceruzákba, amikor egy nap elvonási tüneteim lettek a szerelemtől.

(*)

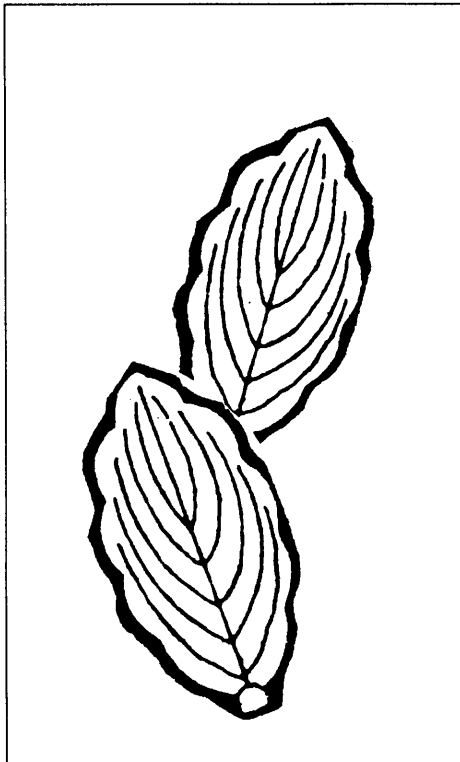
Amikor az embernek dolgoznia kell, akkor csak dolgozzon, és tegyen félre minden mást, mondta az Ildikó, a legjobbak a hátsó szobák erre, az utcaiak csak maradjanak gyerekszobáknak. Én is arra gondoltam, ezért is szereltem be a nyári rezidenciába a másik számítógépet, de az egy nap alatt be is dögölt. Régi kislemezeket hallgattam hát, néha játszottam a kutyámmal, vagy megöntöztem a kertben a virágokat, mindenesetre nagy semmittevés volt két napon át, annak ellenére, hogy számtalanszor elhátároztam, megváltozom, de ez nem jött össze sehogy sem. Nincs bennem semmi akarat, semmi motiváció a jobbra. Folyamatosan a szerelemre gondoltam csak, miközben a kislemezekről megállás nélkül szólt a retró.

(és én nem fogok várni a szerelmedre)

És én nem fogok várni a szerelmedre.

Mondta egy nap a Gergő bácsi a nagymamámnak. A Gergő bácsi aznap hagyta abba a dohányzást, és arról beszélt a nagymamámnak, mit jelentenek neki ezek a tárgyak, a régi öngyújtója, az üres hamutartók, a ceruza a füle mögött és a szerelem.

Aztán csak ültek egymás mellett hajnalig.

Használati útmutató gyümölcsökhöz

Sárgadinnye

Szeleteket rak üvegtálra
egy női kéz. Sötét-smaragd
ladikok, jáspisfényű bárkák.
Lélekvesztő kishajók.

Édes-keserű

A fősodorról szemben, ár ellenében
menekülve (a hőség tűrhetetlen)
egy dologra kell igazán ügyelned:
hogy ne állj meg félúton
(a hőség tűrhetetlen),
bármilyen csábító lesz egy árnyékos
halványzöld lugas, ahol krémszínű tálon
néhány szem szeder vár.

Szeder, fekete. A félrelépés édes
(a félrelépés keserű) gyümölcse.

mintakódok

[kanál]

Beszédes vagyok,
akár egy néma kanál,
fekszem az abroszon,
érintetlenül, talán.

[vallomás]

A hiány csigamászta hajnala
vagy nekem,
kis lapulevelem.

[zangyal]

A vers angyalsuttogás,
csak nem mindig érteni rendesen,
mit is sustorog bele,
és talán a bennünk lévő ördög
is bezavar olykor,
nem mindig jókor
suttogja szavait a zangyal,
és nem mindig szavakkal.

Vakjátszma

Drámarészlet

A LÉNY ILLATA

[IV/1]

(Kékes fény, az 1. VÉDŐ és védence beszélgetnek)

1. BETEG Egészen beleborzongtam.

1. VÉDŐ Na, ennek igazán örülök, ez jó jel.

1. BETEG És az illata...

1. VÉDŐ Minek az illata?

1. BETEG Nem tudom pontosan, a hajának, az arcának, a mellének, a lényének...

1. VÉDŐ Hümmm...

1. BETEG Tudod, ismerős az illata, azért hat rám ilyen erősen.

1. VÉDŐ Na és, tudod, honnan?

1. BETEG Persze, rögtön beugrott. Gyerekkoromban volt egy reménytelen szerelmem, neki volt ilyen illata.

1. VÉDŐ Ne csigázz, áruld már el...

1. BETEG Neked, mint őrzőangyalnak nem kéne ezt tudnod? Nem volt olyan sok szerelmem gyerekkoromban, csupán ez az egy.

1. VÉDŐ El kell árulnom neked valamit. Én csupán az öngyilkosságod előtt lettem az őrzőangyalod. Olvastam ugyan az aktádat, de ez a gyerekkori szerelem nem szerepelt benne.

1. BETEG Miiii? Én azt hittem, egy embernek egyetlen őrzőangyala lehet egész életében.

1. VÉDŐ Általában igen, ha jól végzi a dolgát, és nem történik semmi rendkívüli dolog.
1. BETEG És velem történt?
1. VÉDŐ Igen. Az őrzőangyalod beléd szeretett.
1. BETEG Úristen, az angyalok is lehetnek buzik?
1. VÉDŐ *(nevet)* Dehogyan. És szerelmesek is csak nagyon ritkán...
1. BETEG *(közbevág)* Egyébként mindig azt hittem, az angyalok uniszexek.
1. VÉDŐ Bizonyos értelemben persze, azok. De a te eseted jó példa volt rá, annyira jól akarta végezni a dolgát, hogy túlzottan azonosult veled, ezáltal kihoztad belőle a női énjét. És szép lassan beléd szeretett.
1. BETEG És én ezt észre se vettem?
1. VÉDŐ Dehogynem. Hiszen az ő szerelméből merítettél erőt a kábítószerről való leszokásra.
1. BETEG Eddig azt hittem, hogy a barátnőm...
1. VÉDŐ Igen, közvetve ő is. De őt is a korábbi őrzőangyalod választotta, szemelte ki. Egy olyan lányt, amilyen testet ő is szívesen öltött volna. Szóval, ahogy önmagát elképzelte emberként. És éppen ezen bukott el, egy idő után egyre szerelmesebb lett beléd. Egyre több szabályt hágott át. A kábítószerről való leszokásod miatt ezt eleinte elnézték neki, de aztán már nem lehetett... *(Elhallgat)*
1. BETEG Mi történt, ne hagyd abba, tudni akarom.
1. VÉDŐ Leváltották.
1. BETEG Akkor jöttél te.
1. VÉDŐ Így van. Azóta vagyok veled. A következményeket elég jól ismered, csak legfeljebb nem tudtad, mi miért történik. Az angyalváltással együtt természetesen a barátnőd is elhagyott. Ugyanis őt a leváltott angyal kötötte hozzád. Én nem tudtam neked segíteni, olyan erős kapcsolatod volt tudat alatt az előző angyaloddal, hogy engem képtelen voltál elfogadni.
1. BETEG Sajnálom. Ne haragudj.
1. VÉDŐ Mindegy. Nem tudtál róla. Az öngyilkosságod is az én tehetlenségem miatt történt. Egyre jobban kétségbeestél, bezárultál. Szexuálisbetegségednek, a drognak semmi köze se volt hozzá, de valahogy mégis meg kell magyarázni...
1. BETEG *(hitetlenkedve)* Hát...?
1. VÉDŐ Na jó, másik oldalról is meg lehet fogalmazni. Hogy az elődöm hibás munkája következtében stb. De a védelmeddel akkor engem bíztak meg. Bizalmuk volt bennem a feletteseimnek, és én nem tudtam bizonyítani.
1. BETEG Bocs.

1. VÉDŐ Nem tudhattad. Most viszont kétszer is olyasmit produkáltál, amiért megdicsértek volna, ha nem állok le a vetélytársakkal vitatkozni. Jobban is vigyázhattam volna rád... De most újra itt a remény. Illatot éreztél. És most te jössz a vallomással. Hadd tudjak meg valami fontosat a múltadból.
1. BETEG Rendben, a tanárnőm illatát éreztem. És tudod, ha akkor anyám elvisz egy pszichológushoz, biztosan kiderül, hogy egyfajta anyapótlékot láttam és kerestem benne. Ami látszólag ellentmondott volna a tényeknek, hisz anyám örületesen, majom módon ragaszkodott hozzám, óvott mindentől, kényeztetett, amennyire csak lehet. És mégis. Nem tudott normálisan viszonyulni hozzám. Azért mesélem ezt neked, hogy megérthesd, miért is lehetett számomra olyan fontos a tanárnő. Talán még hasonlított is anyámra, de én sokkal szebbnek és sokkal másabbnak láttam őt. És folyton csak bámultam órák alatt...
1. VÉDŐ És ő, észrevette ezt?
1. BETEG Persze, gondolom, de szerencsém volt, mert kedvelt.
1. VÉDŐ Csak nem viszonzta a vonzalmadat?
1. BETEG Sajnos, nem. Vagyis nem igazán adott túlzottan egyértelmű jelet, de tanulóként határozottan kedvelt. Ami normális is, hisz nagyon igyekeztem a kedvében járni, folyton jelentkeztem, minden plusz feladatot mindig megcsináltam. De közben folyton bámultam, rajongó tekintettel. Folyton azt játszottam, hogy darabokra szedem, és megpróbálom eldönteni, mi lehet rajta a legszebb. A haja, a mosolya, a szája, a szeme, a nyaka, a lába, a melle. És azt hiszem, sejtette, néha nagyon úgy mosolygott, mint aki pontosan tudja, mire gondolok.
1. VÉDŐ És soha nem próbálkoztál nála?
1. BETEG Gyerek voltam még, és kellően félnék is. Nem mertem, nem tudtam, hogyan kéne csinálni... Egyetlenegyszer kerültünk testi kontaktusba. A szünetben mindig fociztunk az udvaron, és amikor egy ízben kicseleztem a legügyesebbnek tartott fiút, aki a legerősebb is volt az osztályban, nem bírta elviselni, utánam rúgott, és persze elnyúltam az aszfalton, mint egy béka. Teljesen lehorzoltam a térdemet. Bevittek rögtön a szertárba, hogy a tanárnő fertőtlenítsen és bekösse a térdemet. Ott történt, hogy ketten maradtunk...
1. VÉDŐ Hú, de izgi!
1. BETEG *(nevet, és meséli tovább)* Nem egészen úgy történt, ahogy gondold. De angyal létedre meglepően intenzív érdeklődést mutatsz az emberek szerelmi ügyei iránt...
1. VÉDŐ Tudod, az angyali lét nem egészen olyan, ahogy ti emberek olvasmányélményeitek és festményeitek nyomán elképzelitek. De ha most elmesélem, hogy is van ez velünk, nagyon elkalandozunk. Elég az, hogy előtted is egy fiatalembernek voltam a védője...

1. BETEG Igen? És mi történt vele?
1. VÉDŐ Hagyjuk.
1. BETEG Na nem, ilyet nem játszunk, akkor én se mesélem el.
1. VÉDŐ Na jó, úgymint van bőven időnk, és talán tanulságos is számodra. Fejezd be, aztán elmesélem.
1. BETEG Szóval, ketten voltunk a szertárban, és a tanárnő mondta, hogy nagyon csúnya a seb, fertőtleníteni kell, de csípni fog. Nem baj, kibírom, mondtam, és tényleg a fogamat összeszorítva egyetlen hang nélkül tűrtem, hogy lekezelje a térdemet, pedig nagyon csípett, de persze tűrtem hősiesen. Majd bekötötte. Amikor végzett, lehajolt hozzám, megölelt, adott egy puszit a homlokomra, s azt mondta, nagyon bátor fiú voltam, ezt azért kaptam. Én pedig vissza akartam ölelni, de egészen véletlenül a mellét fogtam meg. Éreztem, ahogy megremeg. Nem volt rajta melltartó... *(Az angyal nevet)* Ne neved, mondom, hogy teljesen véletlenül történt. De a sokkoló élmény miatt képtelen voltam engedni, ő pedig nem toltta el a kezem. A mellbimbója szinte átszúrta a tenyeremet. Szinte még ma is bizsereg, ha eszembe jut...
1. VÉDŐ És aztán?
1. BETEG Nincsen aztán, megsimogatta leizzadt hajamat, és kiküldött az udvarra. *(Az angyal mosolyog)* És azóta is gyakori szereplője ez a szituáció az álmaimnak. Még kamaszkoromban is mindig róla álmodoztam, hogy mit kellett volna csinálnom vele ott a szertárban...
1. VÉDŐ El tudom képzelni.
1. BETEG Nem hiszem. Hisz azóta minden lányban őt kerestem, egyre reménytelenebbül, természetesen. Külsőre csak a sötétbarna, hosszú hajú, vékony lányok vonzottak. De most te jössz!
1. VÉDŐ Na jó, megmutatom neked. Megígértem. Korábban egy fiatal, elvált férfi védőangyala voltam. Gyere, segíts! *(Elrendezik a fotelokat a színpad szélén, kalapot, ballonkabátot ad az 1. BETEGre, leülteti a fotelba)* Nagyon szerette a feleségét, és a felesége is szerette, de valahogy nem találták meg a közös nevezőt. A nő számára a gyerek volt az, a férfi számára a szerelmük is az volt, és a gyerek csupán annak gyümölcse. Szóval, nem igazán működött a rendszer, ahogy manapság mondják. *(Elsötétül a színpad, csupán a fotelban ülő FÉRFI van megvilágítva, mellette kisasztal, kezében kávé, azt kevergeti)*

[IV/2]

FÉRFI *(a fotel mögött álló 1. VÉDŐhöz beszél)* Tudom, hogy hibás vagyok, elengedtem őket. De hidd el, nem bírtam tovább, úgy éreztem, nem tehetek mást. *(Vár, de nem kap választ)* Igen, igen, igen. Hiba volt elma-

radoznom otthonról, de eszembe se jutott más nő után nézni, könyvtárakban, kávéházakban ücsörögtem, töltöttem az időt estig. Sokat dolgoztam, kényszerből. Aztán, persze, nem ment, mehetett tovább, el kellett válni. Mindenkinek jobb volt így. *(Vár)* ... azt hiszem. Igen, tényleg, komolyan így gondoltam. De a feleségem kisajátította a gyereket, nem akarta engedni, hogy lássam, találkozzak vele. Ügyvédi úton kellett érvényesítenem apai jogaimat. De hamar be kellett látnom, hogy a jog csak tovább rontja a helyzetet. Úgy láttam legjobbnak a gyerek érdekében, ha visszavonulok, időnként meglátogatom, elviszem egy-egy órára, és ajándékok által igyekszem legalább jelezni, hogy van, volt valaha egy apja is... De azért tudni akartam róla, az iskolában érdeklődtem. És talán ez lett a vesztem is...

[IV/3]

FÉRFI *(feláll. A színpad másik szélén már ott nézegeti a naplót a TANÁRNŐ, elmélyülten)* Elnézést, nem tudja, hol találom a..., a fiam osztályfőnökét keresem.

TANÁRNŐ Tessék, én tanítom őt. Mit óhajt?

FÉRFI Beszélni szeretnék önnel.

TANÁRNŐ Hallgatom.

FÉRFI A fiamról lenne szó... Tudja, elváltunk, és nehéz helyzetben vagyok...

TANÁRNŐ Tudom. Vagyis hogy... *(teszi hozzá zavartan)*, csupán annyit, hogy elváltak. Ne haragudjon.

FÉRFI Az a helyzet, hogy nem tudtam jobb megoldást kitalálni, minden korábbi próbálkozásom kudarcba fulladt. A fiam érdekében nem zaklatom az anyját, de nagyon szeretném tudni, mi van vele. Higgye el, nem könnyű ez nekem...

TANÁRNŐ Mégis, mire gondol, itt akar a fiával találkozni?

FÉRFI Nem, dehog. Nem akarom összezavarni többet. Hagyom, hogy az anyja úgy nevelje, ahogy akarja, ahogy tudja. És kérem, a fiamnak ne is említse, hogy itt voltam és érdeklődtem. Az anyjának pedig főleg ne. Megígéri?

TANÁRNŐ *(megenyhülve)* Természetesen. Megígérem.

FÉRFI Köszönöm. És szeretnék még valamit kérni... Megtenné, hogy hónapról hónapra tájékoztatna a fiamról? A jegyeiről meg mindenről, ami itt történik vele.

TANÁRNŐ Hát... Megtehetem. De hogy gondolja?

FÉRFI Nem szívesen jövök ide, tudja, nem akarom kellemetlen helyzetbe hozni, meg itt, ugye *(körbemutat)*, nem is igazán alkalmas... Talán, ha

valahol máshol találkozhatnánk... Valami közeli kávézóban, ahol egy hónapban egyszer nyugodtan leülhetnék, és elmesélhetné nekem, mi is van a fiammal. Megtenné, kérem? Kérem... *(könyörgően)*

TANÁRNŐ *(elmosolyodik)* Hát elég különös kérés, nem mondom. De már megígértem, hogy segítek. Magam sem tudom pontosan, miért. Itt szemben az iskolával van egy kávézó, csütörtökön a szakköröm előtt van egy lyukas órák, akkor elintézhethjük. Azért hívjon fel aznap délelőtt, hogy biztosan tudjam. Itt az iskola telefonszáma. *(Egy cetlire felírja, odaadja)* Most pedig, ne haragudjon, de mennem kell, becsöngettek.

FÉRFI Nagyon köszönöm. Viszontlátásra... *(A kalapot és a ballonkabátot a fogásra akasztja)*

[IV/4]

(Odafordul az angyalhoz, már pizsamában, mint 1. BETEG)

1. BETEG Szóval, így kezdődött?

1. VÉDŐ Igen. Valahogy így. Aztán sikerült úgy alakítani a dolgot, hogy a havi találkozásokból elég hamar heti lett, és a gyerek közvetítésével felébredt az érdeklődésük egymás iránt is. Szinte észre se vették.

1. BETEG Szép kis történet. De akkor miért váltottak le?

1. VÉDŐ *(nevetve)* Azt hiszem, éppen ezért, hátha veled is tudok valamit kezdeni... Ki tudlak mozdítani.

1. BETEG Egyébiránt nagyon ismerős történet, nem lehet, hogy ismerem az egyik szereplőt?

1. VÉDŐ Nem hiszem. De miért gondolod?

1. BETEG *(sejtelmesen)* Mindegy...

[IV/5]

(Halk kopogtatás hallatszik, belép egy jól öltözött, csinos nő. Erre az 1. BETEG visszadől az ágyába, az angyal eltűnik az ágy mögötti félhomályban. Három mozdulatlan test fekszik az ágyakban)

TANÁRNŐ Bocsánat, nem tudom, jó helyen járok-e? *(Vár, hátha válaszol valaki. Odamegy az ágyakhoz)* Ááá, szóval itt van...

NŐVÉR *(beviharzik)* Mit csinál maga itt!?

TANÁRNŐ *(megfordul)* Bocsánat, én csak...

NŐVÉR Ja, maga az, nem ismertem meg, csak azt láttam, hogy valaki után becsapódik az ajtó. Hol hagyta a kislányt? Ma nem jött látogatni?

TANÁRNŐ Nem, egyedül jöttem. Csak érdeklődni szerettem volna a főorvos úrtól, de nem találtam senkit, s gondoltam, addig is megnézem...

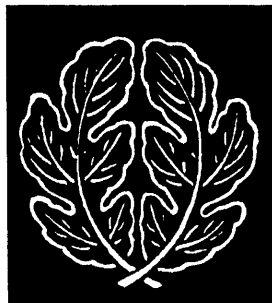
NŐVÉR Nyugodtan maradjon csak, a főorvos úr csak később jön be, megvárhatja itt is. Egyébként egy látogató szerint magához tért, de mi semmi nyomát sem láttuk. Ha beszél hozzá, talán hallja is... (A TANÁRNŐ leül a 2. BETEG ágya szélére. Lassan elsötétedik a színpad)

[IV/6]

(Az 1. BETEGen a reflektor, felül, mögötte a védője alakja)

1. BETEG Ismerős illatot érzek!

1. VÉDŐ Na, ezt nem csodálom... (Félre) Csak azt tudnám, hogy ezt ki rendezte így, melyikük szervezte ide ezt a nőt. Ügyes húzás, de jobb lesz vigyázni, s nagyon észnél lenni... (Sötét)

Átázott fotográfia

Két tücsök beszélget egymással,
Árván és magárahagyottan,
Az ősze szenderülő veranda előtt.
Ugat egy kutya,
Majd egy helikopter rotorja is.
Alkonyodik; szégyellem magam, hogy élek,
Szégyellem magam, hogy meghalt
Bennem ez a nyár és az élet.
A tested felé úzó vágyakozás.
Testi valómat faggatom, valahol távol,
Merő öncsalás, hogy elérhetetlenül,
Valahol Európában,
A földhöz, a halálhoz oly közel.

Prokisla fotografija

Dva cvrčka razgovaraju,
Osiroтели i ostavljeni,
Pred verandom u jesen što uranja.
Zalaje pas,
A potom i rotor helikoptera.
Smrkava se; stid me što sam živ,
Stid me što je umrlo
U meni leto ovo, i život.
Žudnja koja me telu tvome goni.
Ispitujem svoju telesnu zbilju, negde daleko,
Puko je to zavaravanje, da nedostižno,
Negde u Evropi,
Tako blizu zemlji, tako blizu smrti.

Prológus II.

Neked írom ezt, akit egyelőre csak
figyelmeztettelek.
Alig tartom vissza
a szolgálóimat, akik lázadást
szítanak.

Megégett tested
illata, az én
életem, suttogják nekem.
Túl vének vagyunk ahhoz, hogy
gazdát cseréljünk.

Figyelmeztetlek tehát téged, *nem* egyértelmű
a te végzeted.
Ha kimerülök ettől
a küzdelemtől, hamvak
se maradnak belőled.

Ballada Metka Krašovecnek, 1981

Rathenau. Báb sír

Bárcsak a vonalban ismét levetkőznél,
fejedet befednéd és rám várakoznál.
Bárcsak tagjaid kerekdedek és lágyak lennének, mint a mágnes.
Bárcsak ne lennél eredeti, hanem éhes.
Megfeszített. Nedves, de még éhes.
Bárcsak felém rohannál, ahogy én feléd, aki égetsz.
Kiszívsz és betöltesz. Kiüresítesz.
Amikor simogatlak, berkeid zúgnak.
Eliszkolsz, amikor fedezlek.
Mennyire veszedelmesen szeretlek.
Félek, hogy kiugrok majd, mint egy löveg.
Mint szeme a halnak.
Hozzád tapadok. Táplállok, mint egy zsebtelep.
Hogy ideiglenesen a tied legyek, s aztán elenyésszek.
Dalolj! Kutass! Mondjad ismét: Šalamun,
téged akarlak. Nem hitted el, nem hitted el.
Micsoda sziklákat töltöttél át.
Mennyi fényességet árasztottál aztán magadból!
Miközben hajszálaid nőttek és
vágta őket, írtad a bibliát.
Hogy kínáltad magad, hogy szagoljalak!
Hogy kínáltad magad, hogy simogassalak!
Hogy megfeszült a hangod –
mintha édessé vált volna –
amikor a távolból hívtalak.
Izgatott voltál. Forró. Jó és puha, mint egy
cipó. Selymes és pazarló.
Dübörgött a város, amikor végigmentél rajta.
Együtt ittunk. Én a lelkem legeltettem,
te az enyémet megkötözted. Majd pedig ketten
eggyé olvadtunk, mint két puha rongybaba, és
egymást kifacsartuk, mint mikor Márk királyfi
kifacsarta a subát, mely évekig aszalódott,
de egy cseppet mégis kifacsart.
És ha elestél, nem ütötted meg magad.
Megragadtál. Fejemet lenyírtad.
Századokon át csak heverésztünk és egymás
lélegzetét figyeltük.

És csak egy kissé roskadtál magadba.
Ó, selyem! Küzdelem! Óra! Sötétkék kaptár!
Az összes kemény köved lágy
masszává változtattam és építettem. Gyengéden
félretoltál, és azt mondtad: ne légy
őrült. Te túlságosan őrült vagy. És
betakartál, ha érezted, hogy reszketek.
Átöleltél, jöllehet neked már olvashatnékod volt.
Degeszre tömtem magam, mintha egy lucernásba
tévedtem volna.
Mindig csak gyengéden törtél meg,
hogy annál ellenállóbban keltem fel.
Egyáltalán ki tudsz majd úszni a lelkemből, te gyengéd?
Most én vagyok a te köved.
És én vagyok a bilincsbe vert.

A gyermek és a szarvas, 1990

Segítsetek!

A csillagok élesek.
Tekinteted széttörte a véretem.
Kiittad az erőmet, hogy árnyékot
vetettem.
A fájdalom, ami még megóv
a kristálytól,
mint egy fáradt, vak kutya,
hunyorog.
Széztúztál, hogy már
a fejemet se moccanthatom meg.
Amikor alszol és mélyen lélegzel, eliszkolok.
Agyongyötörtél.
Már nem fogok ellenállni neked.
Ám mielőtt még az utolsó csepp
is elfolyna, végzek
magammal, és
saját emlékművemmé
avatlak.

Kéz a kézben

Vékás Éva fordítása

Péntek estére társaságot hívtunk. Hét házaspárt, néhány elvált nőt és férfit, meg a feleségem négy tanítványát. Feleségem fizikát és kémiát tanít a nemrég betelepülteknek, azoknak, akik tovább szeretnék képezni magukat, vagy foglalkozásukat megváltoztatni, hogy mielőbb beilleszkedjenek annak az országnak a rendszerébe, amely ezentúl az otthonuk lesz. Mindenkit este nyolc órára hívtunk, és fél kilenckor már olyan nagy zűrzavar uralkodott a házban, hogy a macskánk nem merészelt kimászni a faliszekrényből, amelybe még akkor húzódott be, amikor az első vendégek beköpögtak az ajtón. Az utolsó vendégek, egy japán házaspár, kilenckor érkeztek. Sokáig hajlongtak az ajtó előtt, és elnézésünket kérték, amiért késnek, de végül sikerült őket bevezetnem a házba. Azt is sikerült megértenem, mit szeretnének inni – a nő paradicsomlét kért, a férfi sört rendelt – és, miután bemutattam őket a körülöttünk álló embereknek, elindultam tiszta poharak után kutatni. Kinyitottam a konyhaajtót, hát ott álltak, pontosan a helyiség közepén, a feleségem és egy vörösésbarna férfi, kézen fogva.

Á, mondta a feleségem, pont a legjobbkor jöttél. Ó Ahmed.

Továbbra is kézen fogva álltak, és úgy tűnt, nem áll szándékukban szétválni.

Ahmed a tanítványom, mondta a feleségem.

Ahmed nem szólt semmit.

Megérkeztek Haruki és Hiroko, mondtam, de a szobában nincs több tiszta pohár.

Van az ebédlő vitrinjében, mondta a feleségem. Elfordította a fejét, és Ahmedra lesett a félig lezárt szemhéján keresztül.

Engem, amennyire visszaemlékszem, soha nem nézett így. Szeme vagy tágra nyílt, vagy egészen csukott volt, és sohasem remegett meg a szemhéja kizárólag az én számomra.

Mire vársz, kérdezte a feleségem, a poharak a vitrinben vannak, nem hallottad?

Hozhatnék valami italt Ahmednek is, mondtam, amennyiben megmondja, mit szeretne inni.

Ahmed nem iszik, mondta a feleségem.

Nem volt tovább miért húznom az időt. Elindultam az ebédlő felé. Útközben lecsippentettem két szem szőlőt a mosogatógépen álló tálból. Mielőtt kimentem volna, megfordultam. A feleségem és Ahmed továbbra is kézen fogva álltak. Virágos tisztáson tudtam őket elképzelni, óriási narancssárga napkoronggal, amely a horizont mögé süllyed. Az esti szellő lengetné feleségem virágos szoknyáját, és lebegtetné Ahmed zöldes ingét. Valószínűleg valamilyen madarak is lennének itt valahol. A padot is elképzeltem, amin ülök, és mindezt nézem. Akkor becsuktam a konyhaajtót. Hol a söröm, kérdezte Haruki széles mosollyal, és hozzátette, hogy Hiroko meggondolta magát, egy kis vörösbort inna. A vörösbort jó, mondta Haruki. Akárcsak a keserű csokoládé, tette hozzá Hiroko. A vitrin hátsó részén tükör van, és amikor a poharakért nyúltam, azt hittem, hogy megérintem a saját arcom. Mégis a poharakat fogtam meg: Harukinak magas és sekély borospoharat, Hirokónak olyat, mint egy fél lábon álló gólya. Mindketten egyszerre hajoltak meg, megfordultak, és az asztal felé indultak, amelyen az ital állt. Becsuktam a vitrint, és a konyhaajtó felé hajoltam. Semmi sem hallatszott.

*

Haruki és Hiroko érkeztek utolsónak, és feltételezem, hogy ez volt az oka annak, hogy tovább maradtak, mint a többiek. Maga a búcsúzkodás szertartása a bejárati ajtónk előtt majdnem fél óráig tartott. Először meghajoltunk egymáshoz egymás előtt, ekkor Hiroko egy egész sor dicséretet mondott a borról, amit ivott, majd Haruki tartott egy ötperces dicsőítőszót a süteményről, amit feleségem készített a vendégek számára, akkor a feleségem kétszer is elverselte annak a gyümölcsös kalácsnak a receptjét, amelyet Hiroko oly nagyon élvezett, és Hiroko lassan ismételte utána, azt állítva, hogy mindent megjegyez, és hogy fotogenikus az emlékezete. Fotografikus, mondta Haruki, és meghajolt előtte. Igen, mondta Hiroko, fotografikus fotogenikus az emlékezetem, és amit egyszer meghalok, bármi is legyen az, soha nem felejttem el. Hány tojás megy a tortába? – kérdeztem. Egy sem, mondta Hiroko, és meghajolt előttem. Lehet, hogy jobb lesz, ha lekezelünk, mondta a feleségem. Ásított, és fogai megcsillantak az

ajtó fölötti villanyégő fényében. Haruki elfogadta a kinyújtott kezét, és meghajolt. Ha így folytatjuk, mondtam, megvárjuk a hajnalt. Ó, mondta Haruki, nincs szebb a Fudzsi hegynél hajnalban. Jó éjszakát, mondtam, és megcsókoltam Hiroko arcát.

Megvártuk, amíg a gépkocsi eltávolodik, és bementünk a házba. Mindenfelé, minden szabad felületen poharak, tányérek, összegyűrt szalvéták, tálák és tálak álltak. Süteménydarabkák pattogtak a lábunk alatt. Az asztalon az italosüvegek üresek voltak, csak a vermut maradt érintetlen. Gyűjteni kezdtem a poharakat, a tányérokat, és a mosogatógépbe sorakoztatni. A feleségem a fürdőszobába ment, és kicsit később hallottam, hogy mossa a fogát. Utána semmi sem hallatszott, amíg le nem húzta a vizet. Valaki füvezett a fürdőszobában, mondta, amikor visszajött a konyhába, és a kád szélén felejtette a jointot.

Ez nem fair, mondtam. A házigazdától előbb engedélyt kell kérni, és megkínálni az első slukkal.

Lehet, hogy a te idődben úgy volt, mondta a feleségem, most már más a szokás.

Mint például, siettem kimondani, az, hogy a feleség a férj előtt egy másik férfival áll kézen fogva.

Tudtam, mondta a feleségem. El tudom képzelni, hogy ez mennyire gyötört téged egész este. Az istenért, hát Ahmed a tanítványom!

Mit jelent ez, kérdeztem rá, eddig nem láttam olyat, hogy a többi diákkal fogtatók volna egymás kezét.

Nem volt idő, mondta.

Persze, hogy nem volt, folytattam, ha egyszer sem engedted el Ahmed tenyerét.

Nem igaz, ellenkezett a feleségem. Szvetlana, az orosz tanítványom is fogta a kezét egy ideig.

Az egyik kezét, mondtam, a balt, mert te nem akartad elengedni a jobbat.

Azt akarod mondani, mondja a feleségem, hogy egész este a kezem bámultad? Nem is csoda, hogy a vendégek úgy érezték, elhanyagoltuk őket.

Ha valakit elhanyagoltak, mondtam, akkor az én voltam.

A következő alkalommal megmondom Ahmednek, hogy a te kezed fogja, felelte a feleségem, hátha akkor a helyén lesz a szíved.

Kiment a konyhából, és a hálószoba felé vette az irányt. Hallottam, ahogy meggyűjtja a lámpát az éjjeliszekrényen, veszi le a takarót az ágyról, és lefeküdni készül. Megvártam, amíg eloltja a villanyt, körbejártam még egyszer a szobákat, amelyekben a vendégek voltak, találtam két poharat a cserepes kaktusz mögött, és bevitettem őket a konyhába. Az egyik edénybe ételt öntöttem a macskának, a másikat friss vízzel töltöttem meg. Halkan

odahívtam: micc, mondtam, micc-micc. Nem jött. Biztos behúzódott már a takaró alá, odalapult a feleségemhez, és a tenyerét szaglássza. Leültem a székre, és az asztalra hajtottam a fejem. Először a homlokomat támasztottam neki, majd az arcom bal felével megérintettem a sima felületet, utána a jobbal, és elaludtam.

*

Amikor kinyitottam a szemem, a feleségemet pillantottam meg. Velem szemben ült, kócosan, az előtte álló bögre gőzölgött. Tekintetem az ablak felé fordítottam, és láttam, hogy kint már nappal van.

Az egész éjszakát itt töltöttem, mondta a feleségem, mint valami hontalan.

Vállat vontam, és arcom eltorzult, amikor a megmerevedett nyakamban fájdalmat éreztem.

Nem tudom elhinni, mondta a feleségem, hogy ennyire felindultál egy kis baráti gesztus miatt.

Egy kis gesztus, mondtam, ami órákon át tartott. Azt akartam, hogy a hangom szarkasztikus legyen, de akadozott és recsegett, mintha a nyelvem nem tudta volna feltalálni magát kiszáradt szájüregemben.

Tudnod kell valamit Ahmedről, hogy ezt megérthesd, mondta a feleségem.

Tenyerével átfogta a csészét, ahogyan ezt télen teszi, a meleg után vágyakozva, vagy úgy persze, ahogy az éjjel Ahmed tenyerét szorongatta.

Ahmed iraki, mondta a feleségem, és pár nappal ezelőtt tudta meg, hogy nővére és annak gyermekei életüket veszítették a bombázásban.

Egyenesen a szemembe nézett.

Nem tudtam, higgyek-e neki. Rákérdeztem: Hány gyereke volt?

Három, mondta a feleségem, és pislantott. Ezért eldöntöttük, folytatta, hogy mindannyian valamiféleképpen gondot viselünk róla, segítünk neki, hogy könnyebben elviselje ezt a veszteséget. Elmosolyodott, és a szájához emelte a csészét.

Mit iszol?, kérdeztem.

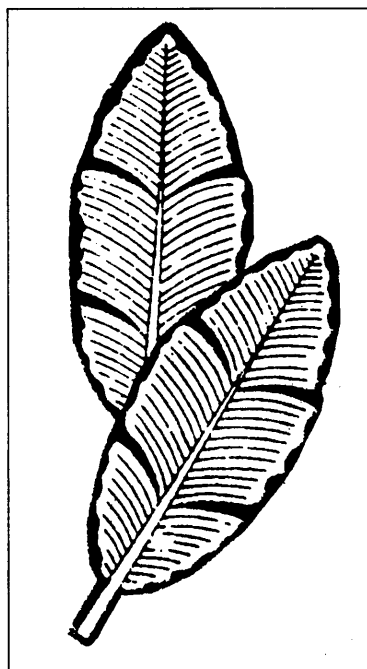
Teát, mondta a feleségem. Megnyalta a száját, és letette a csészét az asztalra.

Kinyújtottam a kezem, és tenyerem a forró csészétől még meleg markába fektettem. Feleségem sóhajtott, egészen halkán, és mindketten a tenyerünkre bámultunk: haloványnak tűnt az asztal sötét felületéhez képest. Éreztem, hogy az egyikben hevesen lüktet a vér, de nem voltam biztos benne, hogy melyikünkében.

Kicsit később a feleségem szóltanul, lassan elhúzta a kezét, az arcába csusszanó hajtincseket félresimította, felkelt, és kiment a konyhából. Hal-

lottam, ahogy a hálósobában kinyitja a faliszekrényt, valószínűleg a ruha után kutatva, amit aznap szándékozott viselni az iskolában. Elképzelttem, ahogyan a tábla előtt áll, és a kémiai képleteket írja. A diákok a padokban a háta mögött szorgalmasan átírnak mindent a tábláról a füzetükbe. Csak Ahmed nem ír, nyitott tenyerét nézi, mintha a sorsát olvasná ki a sötét bőrön húzódó fehéres vonalakból.

Felemeltem a kezem, elvettem a feleségem csészéjét, és egy korty teát ittam belőle. A tea langyos volt, és keserű az állástól. Legalább egy kiskanál cukrot kéne beletenni, gondoltam. Megmozdultam, a lábamat kihúztam a szék alól, de nem keltem fel. Láttam a tűzhely feletti polcon a cukroscsészét, még a kiskanál is ott feküdt mellette. Egy lépés, talán kettő, több nem kellett, hogy elérjem őket. Becsuktam a szemem, és lassan ismét az asztalra hajtottam a fejem. Valahol nagyon mélyen bennem, repülőgépet láttam mélyrepülésben, bombákat, ahogyan hullanak a szárnyai alól, lángnyelveket, amelyek a magasba emelkednek. Hallottam, ahogy a bejáratú ajtó kinyílik, majd becsukódik. A házban úrrá lett a csend. Kicsit később elnyávogta magát a macska, de bárhogyan is hívogattam és kukucskáltam rejtekhelyeibe, nem sikerült megtalálnom.

B

Bevezetés a szerelemről szóló beszédbe

*„Engedj el és láncolj magadhoz, hogy önmagam
lehessek: a Harmadik.”*

(Balassa Péter)

1.

(Jupiter és Io) Az első meztelen emberre úgy hároméves korom óta emlékezem. Nagyszüleim egyik szobájában lógott a festmény. Egy ülő meztelen nőt ábrázolt, fürdőzés előtt vagy után, karjai – akkor úgy láttam – egy hatalmas mancsot öleltek át. Volt még a kép felső részén egy homályos folt, amit minden alkalommal megcsodáltam, de csak sok időre rá ismertem föl benne Jupiter arcmását. A meztelen nő az utána sóvárgó Io volt.

Correggio *Jupiter és Io* című festményének korabeli másolatát dédapám hozta haza bécsi tanulmányútjáról. Hosszú ideig a debellácsi paplakban lógott, ha szép időben nyitva voltak az ablakok, a hívek megbotránkozva merülhettek el finom erotikájában. A meztelen test látványa majd csak a szerelmi sóvárgás megtapasztalása után, Jupiter homályos arcának felismerésekor kelt fel bennem erotikus asszociációkat, amin az eklézsia egykor megbotránkozott. Érdekes, hogy gyermeki énem mitikus szintjén a testiség nem jelent meg a szerelem bűnös megnyilvánulásaként, hanem antik módon az égi szféra szerves része volt, ahova a művészet által nyerhettem bebocsáttatást.

Jupiter és Io szerelme az ókori kelet mitológiájában gyökerezik, innen került görög közvetítéssel a rómaiba. Zeus, később Jupiter beleszeret a

szépséges Ióba, Héra első papnőjébe. Hogy megvédje felesége haragjától, üszövé változtatja. Héra erre mérgében egy böglyöt küld Io üldözésére, aki a bögly elöl menekülve az egész földet bejárja, átússza a Jón-tengert, és átkel a Boszporuszon. Egyiptomba érvén visszanyeri eredeti alakját, és megszüli Epaphoszt, a szent bikát. Io érzéseiről a mitológia nem beszél. A sóvárgó szerelem jelképévé majd csak a késő reneszánszban válik, nem keveset köszönve Correggio merész újításainak.

Correggio (1489–1534) festői technikájából a *chiaroscurót* kell kiemelni, amely a gyengéd fény és árnyékkezelés megnevezése. A kontúr finomra válik, és atmoszférikus hatást kelt. Késői remeke, a *Jupiter és Io* nem képzelhető el Correggio ifjúkori freskótanulmányai nélkül, melyek során a *chiaroscurót* a legmesszebbekig viszi. A világos, meztelen női test mintegy tükröződik a felfénylő égben, ahonnan Jupiter árnyképe száll alá. A sóvárgó Io ölelő karjait tömör homály tölti ki. Korai gyermekkoromban csupán a festmény világos részeit tudtam azonosítani. A meztelen Iót sokkal karcsúbbnak láttam, a homállyal takart testrészeket egy hatalmas medve mancsainak képzeltem.

Elnézem a mi Correggiónkat. Hogy nem Ámor vagy Venus lettek az én szerelem-isteneim, azt nagymértékben ennek a másolatnak köszönhetem. A tudat mély rétegeiből feltörő szerelemmítosz Correggióval találkozva alakította ki gyermeki énemet. Így lett aztán a szerelemről való beszéd – Nadas Péterrel szólva – legfontosabb önismereti kérdésemmé.

2.

(*Narcissus és Echo*) Nadas Péter a *Mélabú* (1986) című nagyesszéjét a következőképpen zárja: „Szóljunk a politikáról, szóljunk a szerelemről.” Különös, mondhatni regény utáni helyzetben hangzanak el ezek a politikára és a szerelemre felhívó szavak, mintha a regények után ezek lennének írói föladatai, amelyeket aztán sorra meg is valósít. Mintha el szeretné kerülni, hogy az anyag, megtisztítása előtt, a szépirodalomba kerüljön. Tisztázni akarja helyzetét, amely immár kétfelől is meghatározott. Kötelezi egyrészt az életmű, melyet folytatni kell nem is akármilyen szinten, és kötelezi őt az újonnan előállt írói szerep, amely egy közép-kelet-európai íróra vár. Nadas vállalja ezeket a feladatokat, és meg is küzd velük. Elvégzi '68 és '89 számadását, ám nem regényben, mint '56-ét, türelmetlen olvasói minden óhaja ellenére, hanem esszéket ír, melyek csaknem mindig egy-egy művészi hitvallás, írói szerepvállalás, egy-egy nagy készülődés a továbblépésre. S miközben számot vet eddigi eredményeivel, és leszámol a korfordulók nehézségeivel, nyelve ismét feltöltődik, ahogy mondják, íze-búze lesz. Egy „klasszikus” nagyregény után nem is indulhat más irányba, kristályosan csiszolt mondatainak életre van szüksége.

Míg a politikával főleg a *Párbeszéd*, a *Talált cetli* (1992) és még nyíltabban publicisztikája foglalkozik, addig a '90-es évek elején a szerelemről is ír egy könyvet, melyben Szókratésszal szólva merészen megvallja, hogy más-hoz sem ért, csak a szerelemhez. Elég csak a szerelem motívumán végigvonulni az életműben, bizonyossá válik állításának igazsága: Nadas Péter valóban a szerelem szakértője. Kezdetben ez a politikától való távoltartás gesztusát jelentette nála, az erotika olyan felségterület volt, „ahol a politikus végképp elveszti hatáskörét”, majd a *Szerelem* (1971) című kisregényétől kezdve a halál motívumával szorosan összefonódva prózájának egzisztenciális kérdésévé nő. És valóban, Erósszal meg Thanatosszal a politika nem tudott mit kezdeni: „A politikus, ha engedelmeskedik hivatása kényszerének, olyan emberré válik, aki még a saját halálával is mellérendelő, stilisztikai, és nem tematikus viszonyba kerül, hiszen saját halálával is úgy kell számolnia, mint egyetlen, a politikát befolyásoló tényezővel. Szemben velem, aki amióta csak az eszemet tudom, alárendelt szerepben vagyok a halállal, mindent a halál végleges szempontjából gondolok, az erotikát is a halál végleges szempontjából gondolom. Ezért a halál számomra egyetlen pillanatra se lehet eszköz, még akkor sem, ha netán szerelmesem halálát kívánom. Ha tehát csak a halállal foglalkozom, mint ahogyan praktikusán mással nem foglalkozom, akkor az élet legérzékibb területét sikerült kiragadnom illetéktelen s ilyenképpen fölöttébb felelőtlen kezekből.” A politika és a szerelem aztán '89 után már nem zavarják egymás felségterületét. Nadas nyugodtan politizál, és ez nem gátolja meg abban, hogy egyben a szerelem teoretikusává is legyen.

Az égi és földi szerelemről (1991) című műve témájában Nadas Péter egy olyan vezérlőelvre talált, mely akár a régi görögöknél, egész életét és életművét irányítja. Nem tud hát beszélni a szerelemről úgy, hogy folytonosan ne érintené az életmű gondolati köreit, mint ahogyan én sem tudtam Narcissus és Echo viszonyát a szerelem értelmezésén kívül nem az irodalom és a kritika összefüggéseiként is értelmezni. Nadas Péter *ars eroticája ars poetica* is egyben.

Nadas Ovidius nyomán meséli el Narcissus születésének és Echóval való szerelmének a történetét. Két fontos fogalmat vet fel, a tükröződést és a másságot, melyek Jacques Lacan (1901–1981) filozófiájának alapfogalmai is. Lacan a gyermek fejlődésében a „tükröstádiumot” tartja központi fontosságúnak, melyben az én képzeletben azonosítani tudja magát tükörképével. Így jut el a Másikkal való azonosulás kérdéséhez, aminek az elérése az én alapvető törekvése és kudarca. Lacan hangsúlyozza, hogy az én és a Másik közötti azonosulás fenntartására szükség van egy Harmadikra, amely a tükröződés „közvetítői instanciájává” válik, s így minden kommunikáció alapja lesz.

Nádas Péter ezt írja: „Tulajdonképpen arra vágyom, hogy egyetlenegyszer, egyetlen pillanatra ő legyek.”

„Arra vágyom, hogy egyetlenegyszer, egyetlen pillanatra ő legyek. Arra vágyom, hogy egyetlen pillanatra, egyetlenegyszer ne legyek én.”

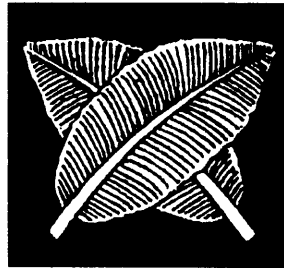
Az író úgy szeretné olvasni művét, mintha idegen ember írását olvasná. A kritika Echo hangjaként visszhangozza szavait, ám ő nem hallhatja ugyanazt, amit a víztükörben lát. Mint ahogy Echo is elérheti kettőjük közös hangjával Narcissust, de képmásává nem válhatik. Nádasnál Narcissus nem érhetné meg vénségének napjait, ha önmagát ismerné meg tükörképében, de akkor sem, ha valami Más önmagaként nevezne meg. Lacan ajánlatát egy harmadikra Nádas Péter a kölcsönösségben találja meg: „A kölcsönösségben nem önmagunkat találjuk meg, és nem a másikat, habár kölcsönösen ennek keresésére indultunk, hanem annak az összefüggésnek realitását találjuk meg a keresett helyén, amely minden embernek a lehetősége, de egyetlen embernek nem lehet a sajátja. A kölcsönösséggel a képek, képmások, fogalmak világából visszatérünk egy olyan világba, amelyben Narcissus még nem látta meg önmagát a víztükörben, holott volt víz, volt tükröződés, volt Narcissus, s így léte semmiben nem különbözött Echo lététől.”

Érdekes, hogy mindezek a motívumok már a '70-es évek elején jelen vannak Nádasnál, a *Szerelem* című kisregénye az önelvesztés és a Másikban való teljes feloldódásként értelmezi a szerelmet. A kisregényből azt a részt ragadtuk ki, amikor már minden relativizálódott, s eme relativitást az elbeszélő szerelemként éli át: „Éva! Azt hiszem, soha nem mondtam még. Nagyon szeretlek.»

Két tenyerem között nyugtázta vallomásomat; két tenyerem közé szorítva nyílik a mosoly; tenyerem érzi bőre melegét; mintha a mosoly lassan, ügyeskedve kinyitná arcát az anyag fáradtságából; de ellenkezőleg: a mosoly mutatja milyen fáradt, vallomásom nem képes feltámasztani; mosoly rutin, udvarias védekezés érzelmeim ellen (...) Eddig ő harcolt értem, most nekem kell harcolnom érte. A soha nem egyező két elem. Milyen ismerős! De nem ezt az egymásért folytatott küzdelmet nevezük-e szerelemnek? Hiszen ez csak egy szó! Nem a harcot szeretem-e benne, amit értem folytat? Hiszen én is érte harcoltam, magam ellen, azért szenvedtem, hogy egyetlen pillanatra elérhessem őt, azt, aki nem én vagyok! De miért van így, ennyire az anyaghoz kötve? A szerelem miért nem szeretheti önmagát benne? Miért nem érzékelem azt, ami ő, nélkülem csak őt' pusztán önmagáért!”

Lacan filozófiája nemcsak Nádasra hatott, hanem kiváló értelmezőjére, Balassa Péterre is, aki a *Szineváltóság* (1982) című nagyesszéjében fektette le a hármasságok poétikáját, melynek lényege, hogy két egziszten-

ciális elem között mindig szükség van a harmadikra, amely az egészet egy más szintre emeli. Eme közvetítői instancia nélkül a két szerelmes közötti viszony a halálba a mondat pedig a mondhatatlanba torkollna. Nádas Péter regényeinek szerelem-felfogása ezen hármasságon alapul, mégpedig a test, a lélek és a szellem hármasságán, miközben hol az ész, hol a szív, hol pedig az ágyék szempontjai érvényesülnek. A szív szempontjából a szellem és a test misztikája, az ész szempontjából a lélek és a test intellektualizmusa, az ágyék szempontjából a lélek és a szellem testisége lesz értelmezve. A misztika, az intellektualizmus és a testiség imigyen való összekapcsolása hihetetlenül magas feszültséget kölcsönöz Nádas Péter prózájának a szerelemről szóló beszéd legszélső pontjaiként.

Hosszú őszi kávé

Parti Nagy Lajos ős-verséről

Egy hosszú kávé

*Ma ősz van és vasárnap,
avarszag és dohányzom,
az asztalkán fajanszban
még gőzölög az égbolt,
egy öntöttvas fotelben
ülök a cifra balkon,
kavarva hosszú kávét,
míg végre lusta tükrén
eloszlik és bedrappul,
mint kondenzált ökörnyál,
a kedvem égi mása.
Pedig szép itt a Herbsttag,
ahogy körülkeríti,
mint birtokát a gazda
a parkot és a kertet,
hogy majd planíroz, ásat,
és télre házat épít
e zöldből és vörösből,
ahonnan úgy hiányzol,
hisz csak neked, ha egyszer,
ha egyszer még, neked csak,
valami házat, allét,
napórát lusta tűvel,*

hová a hosszú árnyék
magát befűzni boldog,
s szakadt zakóm zsebébe
a forró őszi holdat
bevartja éjszakára.

Irodalmi emlékezetünk ős-versek hosszú sorát őrzi. Elegendő, ha Petőfire gondolunk (*Beszél a fákkal a bús őszi szél, Szeptember végén, Itt van az ősz, itt van újra* stb., hogy csak a legismertebbekre utaljunk), de a huszadik századi magyar líra is ontja az antologikussá vált ős-verseket (Kosztolányi Dezső: *Őszi reggeli, Szeptemberi áhítat*, Füst Milán: *Őszi sötétség*, Juhász Ferenc: *Novemberi elégia*, Baka István: *Őszi esőzés, November angyalához*, József Attila *Judit* című versében „Fosztja az ősz a fákat, hűvösödik már, / be kell gyűjtani” stb. – sorolhatnánk még hosszan tovább), arról nem szólva, hogy világirodalmi műveltségünknek egyik lényeges alapszövege Paul Verlaine *Őszi chansonja*, nyilvánvalóan nem függetleníthetően Tóth Árpád hangszimbolikát kiaknázó műfordítói telitalálatától.

Parti Nagy Lajos legutóbb megjelent verseskötetében, a *grafitneszben* (2003) is kitüntetett szerepet töltenek be az ős-versek (*Őszi Hedwigeek, Őszológiai gyakorlatok* – ez utóbbi versciklus hetven oldalával a verseskötet centrális szövege, súlypontja –, épp maga Parti Nagy írja újra Petőfinek az előbbieken harmadikként említett versét, de ősz van, nem is akármilyen ősz *A Csorba-kertben* és a *Lövölde térben/téren* is, a Balassa Péternek címzett *Kis őszi rádióversben* pedig „teli az ősz vizes szonettel” stb.). Az ősz alaphangulata az egész kötet versanyagát meghatározza, az évszak topikus jelentése révén a létbe a nemlét tudását lebbenti be, az élet tavasza és nyara után a hervadás, a „közelítő tél”, az elmúlás lebegő sejtelmét idézi fel, miként ez az említett költő-elődök ős-verseiben is tapasztalható. Nem véletlenül adja Tarján Tamás Parti Nagy *grafitneszéről* írott tanulmányának épp azt a címet, hogy *Múlástan*, mondván, hogy költője „[Á]túrta magát az őszbe. (...) (A) Parti Nagy Lajos-(líra) őszebb lett” (Holmi, 2003. november, 1449. l.), hogy a továbbiakban a *Rókatárgy alkonyatkor* című, sokat idézett és elemzett, antologikus értékű költeményre vonatkoztatva az alábbi módon határolja be az ősz (s az alkonyat) elmúlásra utaló toposzát: „Ennek vércsorgató, szőlős-szüretes, nagy őszi látomása a végtelen, kalandos és taszító életgazdagságból kibomlasztott halálfélelem és halál szürrealisztikus festménye, az elmúlás térélménye, melyben mintha egy örökkön tartó képtelen körvadászat szemelné ki célpontját, a mind a hús szakasz élének nyílt mezejére futtatott, a maga sokféleségében és megnevezésében nem túlságosan bizalomgerjesztő »rókatárgy«-at...” (1451. l.).

Ugyanennek a kötetnek *Egy hosszú kávé* című költeményében az őszi kiinduló vershelyzet: „Ma őszi van és vasárnap...” A versindító sor grammatikailag rendkívül egyszerű – úgy tűnik, tudatosan az. Mintha a lírai én, prózára lefordítva, ezt szándékozna a megszólítottal közölni: van ez az évszak és ez a nap, ilyen, egészen egyszerűen tudom a körülöttem levő világot s benne magamat temporálisan behatárolni. E grammatikai egyszerűségű meghatározás folytán azután a vasárnap sem válik a hét kitüntetett napjává: akár a hét bármely napja is állhatna a helyén, hiszen – a vers további szövegéből majd kiderül –, a lírai ént, akár a hét bármely más napján, a megszólított hiánya veszi körül (l. majd: „ahonnan úgy hiányzol”). Legfeljebb annyiban más ez a vasárnap, hogy míg a hétköznapokat – vélhetően – a munka tölti ki, a hétvégi szünnapokon még kifejezettebbé válik a hiány.

A verssor köznyelvi beszédben sem választékosnak tűnő, kapcsolatos grammatikai szerkezetének stilisztikai-retorikai nullpontját azonban megemeli, szinte ünnepélyessé teszi az egész költeményre jellemző, már itt beinduló, hangsúlyozott jambikus lejtés (a versláb miatt rövidül meg két alkalommal is a *hosszú* szó ú-ja) – és egy logikai reláció, amit legszemléletesebben talán a rész-egész fogalomkettősével szemléltethetnénk. Az őszben mint tágabb időegységben a vasárnap mint szűkebb temporális rész-egység. Ez a logikai reláció folytatódik a második verssorban is: „avarszag és dohányzom”. Akár térbelileg is levezethető az előbbi tétel: az avarszag által előntött tágabb térség egyik térrészében, szegletében dohányzom. A két verssor együttesen homológiára utaló párhuzamot rejt: az őszhez az avarszag, a vasárnaphoz a dohányzás kapcsolódik, ám a homológián-párhuzamon belül ugyanakkor egy finom elmozdulás is észlelhető. A létezővel kifejezett vagy kifejezhető három állapotképhez (őszi, vasárnap, avarszag) negyedikként egy cselekvést magában foglaló kijelentés társul (dohányzom). Az állókép alig érezhetően megmozdul (alig érezhetően, hiszen nem túl aktív, mozgalmas, inkább mészázó cselekvésről van szó), az idő (őszi, vasárnap) és a szenzuális benyomás (avarszag) személytelen, élettelen és ember nélküli közegébe belép a lírai én. A háromszoros felsorolás (őszi, vasárnap, avarszag) névszóformáját megakasztja az igeforma – a felsorolásba „hiba” csúszik. Borbély Szilárd a *grafitnesz* kapcsán a poétikai funkciót betöltő logikai alakzatok között tesz említést a szerialitás egy olyan változatáról, amely nem más, mint „sorozatokból létrejövő elvárások és azok megtörése”, példaként pedig az *Europink* című Parti Nagy-vers alcímét említi: *Firkálatok Ropiének, Malacének, Dezirének* (Borbély Szilárd: *Kádáriában élttem én is!* Élet és Irodalom, 47. évf., 25. sz., www.es.hu). Az idézett alcím kettős effektus játéka: a „firkálatok” műfajnévből az „elvárás” a „ropiének”, „malacének”

műfajnevek sorozatát alkotja meg, míg a „megtörés”, a „Dezirének” visszamenőleg is kettősséget revelál, hiszen az eredetileg műfajnevekként értett szavakat (ropi-ének, malac-ének) újraértelmezi, s anélkül, hogy átírná, felülírja őket, hiszen rákmenetben, visszamenőleg egy új analógiát vezet be, tesz érvényessé (Ropié-nek, Malacé-nek... Deziré-nek – ezért a nagy kezdőbetűk és az alcím első két szava között elmaradó vessző). Külön effektus forrása, hogy a Deziré idegen hangzása a Ropié és Malacé nevek által még inkább felsrófolódik – még ha a harmadik név számunkra ismerős személyt rejt is. Akár az e felsorolásba, az ősz–vasárnap–avarszag felsorolásba becsúsztatott hibának, grammatikai-logikai váltásnak is aktivizáló szerepe van, hiszen a két verssort kibillenti a megszokottá váló felsorolás várható monoton unalmából.

Az egész költemény két hosszú versmondatból áll. Az első, rövidebb versmondat epikusan egészen egyszerűen képezhető le: a lírai én egy őszi vasárnap avarszagában dohányzik és kávézik. Vagy konkrétan: „egy öntöttvas fotelben / ülök a cifra balkon, / kavarva hosszú kávé”. Ám a versmondat ennél jóval többet mond, nemcsak amiatt, mert mellérendelésesen egymásra következő, sorjázó tagmondatai – grammatikai értelemben – egy analitikusan kibontott hangulatrajzot eredményeznek, hanem amiatt is, mert ezt a hangulatrajzot – vizuális értelemben – bonyolultan egymásra és egymásba csúsztatott képalakzatok bontják ki. Azaz: a szintaxis áttekinthető egyszerűségét bonyolult képi-stilisztikai alakzatok ellensúlyozzák. „Az asztalkán fajanszban / még gőzölög az égbolt”, azaz a gőzölög kávéban tükröződik az ég. Az előbb említett mondatépítés átláthatóságát, áttetszőségét egyetlen helyen töri meg a szöveg: egy közbevetett, beékelte hasonlattal (a kávé „lusta tükrén / eloszlik és bedrappul, / mint kondenzált ökörnyál, / a kedvem égi mása”). A versmondat e szöveghelyén bonyolultabbá váló mondatvezetés szintaktikailag utal egy még bonyolultabb képalakzat létrejöttére. Hogyan is oldhatnánk fel ennek a grammatikailag analitikusan kibomló képalakzatnak a „jelentését”? A hosszú kávé lusta tükrén eloszlik és bedrappul a kedvem égi mása. A közbevetett hasonlat értelmében úgy oszlik el és drappul be, mint a kondenzált ökörnyál. A kép meglehetősen konfúznak tűnik, ugyanakkor érezzük, szó sincs képzavarról, valahol nagyon hiteles és logikus ez a nagyon tömény kép. Konfúznak egyszerűen amiatt tűnik, mert a kép valóban egymásra és egymásba csúsztatott, egymásba játszó vizuális effektusok eredménye. Holott nem konfúz, csak összetett a kép, mert az egymásba játszás és csúsztatás kihagyások és logikai ugrások következtében megy végbe. A kulcsszó nyilvánvalóan a *kondenzált* kifejezésben keresendő. A hosszú kávé attól „hosszú”, mert ezt a kávéfajtát (kondenzált) tejjel „hosszabbítják”, hígítják. A tej fátyolszerűen (ökörnýálszerűen) oszlik el, s

világos szálaival előbb behálózza a kávé barna színét, felületét, majd amikor feloldódik benne, a kávé „bedrappul”, világosabb színűvé (s egyúttal hígabbá) válik. A gőzölgő kávéban egyfelől az égbolt tükröződik, az eget tükrözi, másfelől ez a kávéban tükröződő ég egyben „a kedvem égi mása” is. A kávé eredendő barna színét megzavarja a benne tükröződő ég világosabb színhatása, ahogyan – a közbevetett hasonlat értelmében – a kondenzált tej is ugyanezt a vizuális effektust váltja ki: fakít és hígít. De hogyan lesz ebből a „kedvem égi mása”? Az égi jelző egészen könnyedén megfejthető: a kávéban tükröződő égre utal, a képnek ez ad vizuális alapot. De milyen a lírai én kedve? Körülbelül olyan, mint amikor a kávé szép sötétbarnáját kifakítja az ég, mélybarna színét és töménységét kifakítja és felhígítja a kondenzált tej. Ettől „oszlik el” és „drappul be”. Nem tömény jókedvről van tehát szó: valami kifakítja és felhígítja. A második versmondat legeslegeső szava ilyen értelemben árulkodó és szimptomatikus: „Pedig szép itt a Herbsttag...” Ha szép, akkor mit jelent a pedig? Azt, hogy szép, de... „úgy hiányzol”, ha nem hiányoznál, élvezni is tudnám a szépségét, de így, a hiányérzetemtől minden szépsége „eloszlik és bedrappul”.

Ám a képlet mégsem ilyen egyszerű. Vajon „az asztalkán fajanszban / még gőzölög az égbolt” fajansza valóban a kávécsésze anyagát jelöli? Vagy az asztalka lapjának – avagy a rajta levő hamutálca – anyagát? A vers ezt nem pontosítja. A képalakzatok egymásra és egymásba csúsztatása, egymásba játszása egy termő homályt eredményez, amelyen belül bizonyos logikai kapcsolatok megszakadnak, áttevődnek, átrendeződnek, s emiatt bizonytalanokká, a tiszta logika számára követhetetlenekké válnak, vagy legalábbis nem pontosan, lépésről lépésre követhetőkké (ennyit a líra megengedhet magának), viszont annál inkább megképződik és elmélyül egy erőteljes szenzuális benyomás. Avarszagból, méléázó dohányzásból, a mondatmenetből is kikövetkeztethető, hosszú és lassú kávézásból és (a másik) hiány(á)ból képződik meg ez a benyomás – ezt a szemantikai és esztétikai funkciót teljesíti be az első versmondat.

A „még gőzölög az égbolt” sor olvastán azt is feltételezhetjük, hogy nemcsak „ősz van és vasárnap”, hanem reggel is. S ezen a ponton versismeretünk révén Petri György *Reggeli kávézás* című versének első versszoika idéződik fel:

*Szeretem az őszi hideg szobákat,
ülni kora reggel összehúzott köntösben
a kitárt ablaknál, vagy a tetőn,
párolog a völgy meg a csésze kávé
– ez hűl, amaz melegszik.*

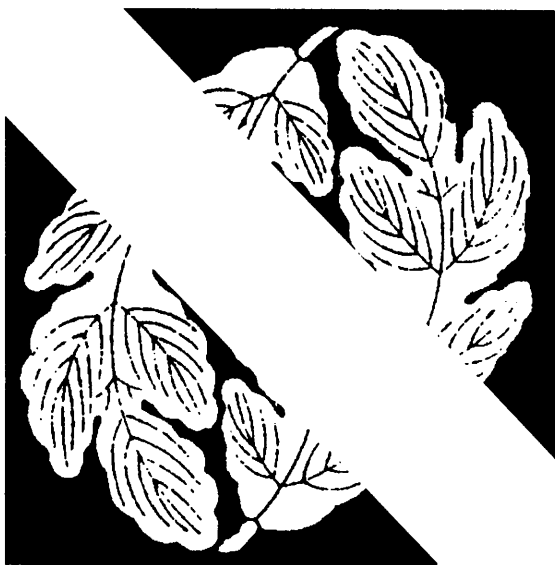
Ősz, kora reggel, a párolgó völgy és a csésze kávé inverz, melegedő-hűlő képe Petrinél – ősz, kora reggel, a még gőzölgő égbolt és a (hosszú) kávé analóg képe Parti Nagynál. Azonos vershelyzet, hasonló szenzuális élmény és érzékenység, más és más megfogalmazásban.

A második versmondat grammatikailag is bonyolultabb, s vizuálisan is összetettebb képet bont ki. Az ősz körülkeríti, azaz hatalmába veszi a parkot és a kertet. Babitscsal szólva úgy keríti körül, „mint birtokát a gazda” (l.: Babits Mihály: *A gazda bekeríti házat*). A hasonlat révén az alakzat alanya (a gazda) rávetül az őszre, így még kifejezettebb lesz az antropomorfizáció, nem beszélve arról, hogy az ősz neve itt Herbsttag, s a német főnevek nagy kezdőbetűje a magyar nyelv tulajdonneveinek (köztük személyneveinek) nagy kezdőbetűjére (is) utal. Az antropomorfizáció következtében a Herbsttagként megnevezett ősz „planíroz, ását”, saját színeiből-anyagából („e zöldből és vörösből”) „télre házat épít”. A versmondat további része azonban nem az ősz által épített ház irányában folytatódik tovább. A lírai én figyelme e zöld és vörös szenzuális effektusán horgonyoz le, s innen építi tovább a mondatot: „ahonnan úgy hiányzol”. Ez a hiány fakítja ki és hígítja a Herbsttag szépségét. A Pilinszky Apokrifjének középső részét idéző „hisz csak neked, ha egyszer, / ha egyszer, még, neked csak” (szórendjét tekintve) inverz ismétlés általi szándékos redundanciája, szinte kopogó, zakatoló szóismétlése az egyetlen szeretett lényt hangsúlyozza, akinek a lírai én, szerelme jeléül, valami nagy dolgot szeretne adni: „valami házat, allét, / napórát lusta tüvel”, de nincs ige, nincs állítmány, a vágy a megvalósulás valószínűségének bármily jele nélkül, továbbra is vágyként lebeg. A ház vagy allé vagy megvalósul vagy nem, a kissé anakronisztikusan oda képzelt napóra (s később a szakadt zakó zsebe) inkább a vágy illuzórikus voltára, mintsem megvalósíthatóságának reális esélyére utal, de alkalom arra, hogy kifejeződhessen az a belső hév, az az érzelmi kötődés, amely ezt a vágyképet létrehozta. S itt – még mindig ugyanazon a versmondaton belül maradván – tovább bonyolódik a kép: a napóra lusta tüje talán az időt is lustán, lassan fogja mérni, hogy soká tartson. Selyem Zsuzsa a vers kapcsán megjegyzi, hogy a „napórának nincs tüje, az árnyék van a tű helyett”, s a versben „önmagába fűződő árnyék”-ról van, lehet szó (Selyem Zsuzsa: *Parti Naggyal ékes rövid kávé-történet*. Kalligram, 2003. október, 40. l.). Részben igen, részben úgy is értelmezhető a kép, hogy a napóra közepébe szúrt pálcába/tübe fűződik az árnyék („hová a hosszú árnyék / magát befűzni boldog” – a jelző s a befűzés-befűződés erotikus jelentést rejt). A tübe fűzött árnyék anyagiasulva, például cérnaként „szakadt zakóm zsebébe / a forró őszi holdat / bevarrja éjszakára” – a forró őszi hold (mely egyébként közismerten fénytelen és hideg égitest) s az éjszaka a kép szerelmi-erotikus vonatkozásait építi tovább, s értelem-összevonás útján a forró éjszaka képzete is felrémlik.

A hiány ellenében most a szerelmi vonzódás kap hangsúlyt, amely vágyképeket kreál. Ezek a vágyképek sokkalta dinamikusabbak, mint a hiányt megjelenítő képek a vers elején. A képek szenzuális érzékisége és ezen érzékiség túlfokozottsága folytán a távollevő másik iránti szerelmi vonzódás legyőzi a maró hiányt – Parti Nagy Lajos pedig már-már tőle szokatlan, már-már töretlen szépségű szerelmi verset ír. Ilyent persze ma már bajosan lehet az anakronizmus vádja és lehúzó ereje nélkül. Az *Egy hosszú kávé* attól lesz Parti Nagy-os, s anakronisztikus helyett „mai” hangzású, hogy költője beveti lírai eszközkészletének jellemző elemeit is. A töretlen szépség édeskésen ható tökéletességét olyan „anyaghibákkal” töri meg, mint amilyen a „dohányzom” szó meglepetésszerű bevetése volt, az „ülök a cifra balkon” e lírából ismerős grammatikai retorziója vagy a versben nagy számban előforduló idegen kifejezések effektusai (ezek között a Herbsttagnak nevezett ősz vezet, de van több is: fajanszban, fotelben, balkon, bedrappul, kondenzált, planíroz, allét). Az ilyen idegenszerűségeket a századelőn az esztétista paradigma képviselői is szívesen alkalmazták, ám más funkcióban. Parti Nagy versében ezek az idegenszerűségek nem a huszadik század, a modernizmus műszaki vívmányait dicsérik, s nem az egzotikum kifejezői, mint például Babits, Tóth Árpád vagy Kosztolányi esetében. Egyszerűen vannak, beletartoznak a költő egyébként is tág regisztert befogó nyelvébe, esetleg szándékosan elidegenítő (és szépségromboló) hatásúak, hideget árasztanak. Nem véletlen, hogy a vers vége felé, midőn a vágy forrósulni kezd, lassan egytől egyig felszívódnak. A költemény azonban mindezen effektusok ellenére mégis inkább a „klasszicizálóbb”, mintsem a nagyobb fokú (líra)nyelvi destrukciót képviselő Parti Nagy-versek közé sorolható. Az *Őszológiai gyakorlatokban* például sokkal nagyobb fokúak a nyelvi destrukciók, a grammatikai szétcsúszások, s az egész kötetre jellemzőbb a „rontott újraírás” (Payer Imre: *A rontott újraírás poétikája Parti Nagy Lajos költészetében*. Bárka, 2003/3., 73–81. l.). S az ilyesfajta, szinte spontánul vallomásos szerelmi költemény sem igazán jellemző a költőre. Az *Egy hosszú kávé* egy a költő lírai kísérletei közül, amelyben részben rájátszik az esztétista vershagyomány szépség- és teljességképzetére, részben enyhén destruálja azt, elkülönбöződik tőle, épp csak hogy érezni lehessen, Parti Nagy tudja, mikor, mely időben él, s hogy korának milyen a lírai „ábrája”.

Az *Egy hosszú kávé* ugyanakkor szerelmi költemény, a vágy verse, s ilyen értelemben tér el – legyen szó akár Parti Nagy, akár hagyományismeretünk más ősz-verseiről – a „múlástan” lírai szövegeitől. Vagy nem tér el, csak kissé elmozdul tőlük: az ősz itt nem az elmúlás toposza, inkább egy szerelemről van szó, amely az emberélet őszén keríti hatalmába a lírai ént (innen eredeztethető a rímtelen jambikus vers kimért, kényelmes lassúsá-

ga, kissé rezignált, kissé elégikus hangja), s amely „télre” „valami házat, allét, napórát” ígér vagy szeretne adni – vagy csak időt, forró őszi holddal, amíg „a hosszú árnyék / magát befűzni boldog”. Avagy: bár minden út ugyanoda, egyazon célhoz vezet, vannak kegyelmi pillanatok, amikor az idő megáll, s a tartamán lesz a hangsúly. Legalább egy hosszú kávényi időre, ahol a jelző nemcsak kondenzált tejjel meghosszabbított kávémet jelent, hanem hosszú(ra nyúlt) kávézást is egy őszi vasárnap reggelen, amelybe belefér a kontempláció is, a lassú, kényelmes tűnődés hiányról, vágyakról, vágyakozásról...

„A hogyan a kultúrák beszélnek róla”

Az idegen-tapasztalat erotikája

A kortárs próza sokféle válaszlehetőséget mutat be a szerelemérzés megírhatóságának kérdésére. Hogyan megírni azt, amikor – egy waldenfelsi elgondolást idevonva – minden mondás, minden mozdulat, vágygondolkodás és érzékszervi működés *idegen* igényre válaszol? Hogyan megírni az igény és a válasz összefüggését a férfi és a nő szemtől szemben álló történetében?¹ Minden korban felmerül, leképezhető-e a végletesen „saját világú” témához való szemléleti viszony poétikai szinten? Hogyan értelmezheti a regény ezt az érzelmi-szemléleti tapasztalatot, mint irodalomelméleti konstrukciót? Vannak elgondolások, melyek szerint ez a sajátvilágúság kizárólag eltávolítás révén érhető el, a maga közvetlenségében megragadhatatlan. A szerelem regénybe foglalása, az „intimitás kódolása”, az európai kultúra szerelmi ősnarratíváinak, pregnáns képzetformáinak, szerelemfilozófiáinak szemléleti érintését, felidézését, újramondását is feltételezi. Nagy Gabriella regénye (*Idegen*. Palatinus, Budapest, 2003) – sok más szöveg környezetében – mintha Bernhard Waldenfels értelmezését olvasná arról a másként-gondolkodásról, amelyben megőrződik, sőt felfokozódik *Erősz idegensége*: „A szerelem másféle elgondolására és működtetésére kínálkozó gondolati alakzat egyfelől az *idegen* alakzata...; a minden hozzáférést elutasító *idegen* úgy jelenik meg, mint a másik távolléte a jelenlétben.”²

¹ Bernhard Waldenfels: Fremdheit des anderen Geschlechts = Grenzen der Normalisierung. Frankfurt/M. 1998. 167–195.

² Bernhard Waldenfels: Erősz idegensége. *Vulgo*, 2004/1. 137.

A regény mozgása a kulturális történeti térben voltaképpen azt érzékelteti, hogy az egész szerelemszemantikai konstrukciót, mint nyelvi-történeti kulturális terméket, az írás nem kerülheti meg. Az *Idegen* regénye behelyezi, beírja magát a „nagy tradícióba”, nem rejt bonyolult elmozdulási stratégiákat, de megoldásaival utal a „hímes regényvilág” és a jelenkori tapasztalat képzetrendjének feszültségeire is. Az értelmezési hagyományt, a szerelemről való tudást, kifejezetten jó olvasói képességei nyomán, egy több idősavos szövegismeret és nyelvhasználati gyakorlat jegyeiből alkotja meg. A kulturális megelőzöttség gondolatához való viszonyának jellegét a legtalálékosabban azzal érzékelteti, hogy kimozdítja (illetve hathatósan profanizálja) azt az olvasói horizontot, amelyet más szövegek, (korábbi[?] diskurzusok és kultúrák) alkotnak: megszüntetve a szív szinekdochikus dominanciáját, az „altájat” tünteti ki. Ezen a helyen fel kell idéznünk azt az értelmezést, amelyben a *Fanni hagyományaim* olvasója³ nem tudta a szívet másként nézni „mint igazi ágensként, a szerelmes testből felbukkanó alienként, aki márcsak azért is a szerelem jó közvetítőjének bizonyul, mert a szó szorosabb értelmében vett cselekvő figura, maga a szerelem teste”. Nagy Gabriella regényének a kódavatás kulturális mozzanatára (a szexuális alapú kódolás történeti beíródására a szerelemértelmezésbe⁴) mutató szinekdochikus rendszerében „nem a köldök, a fej vagy a szív, ahogyan a kultúrák beszélnek róla, hanem az altáj, az érez és gondolkodik”. S álljon itt még egy kitétel: „testünk ablak a világon túlra”. Az *Idegen* regénye a testet, a nemiséget, az erotikát hangsúlyozó elképzelésében, abban az elgondolásában, hogy „a szív a test alján dobog”, a Csokonai Lili-féle Esterházy-regényhez a *Tizenhét hatyúkhöz* kerül közel. A Lili-regényben ugyanis a *Fanni hagyományai* mintegy profán parafrázisaként „az érzelem érzékiséggé, a szerelem szeretkezésé, a lelkek egyesülése testek egyesülésévé változik”.⁵

Az „áradó én” a szerelem és a féltékenység érzésében artikulálódik. Kizárólagosan a másokra vonatkoztatva éli meg a világot, a másokban találja meg az univerzumot, minden egyéb kimarad az érzékeléséből. Szöveggént strukturálódó figyelme „egy pontra tapad, stabilan. S ez az egy pont bizony az *idegen*”. Mindenekelőtt az a történet köti le a figyelmünket, amely az idegennel kezdődik, és két dimenzióra válik szét: a „valóban úgy történt” és a „mintha valóban így történe” dimenziójára. A valós képzeleti

³ Hárs Endre: Forró hideg. Az apória szerelme és a *Fanni hagyományai*. = Hárs Endre-Szilasi László: *Lassú olvasás*. ICTUS és JATE, Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1996. 90.

⁴ Erről: Niklas Luhmann: *Szerelem - szenvedély. Az intimitás kódolásáról*. Jósözveg, Budapest, 1997. 129-147.

⁵ Hódosy Annamária: Száll a hatyú . . . Csokonai Lili és az intertextualitás. *Tiszatáj*, 1993/10. 61.

karaktere és a képzeleti valós karaktere fonódik itt össze, olykor ironikus szétválaszthatatlanságban. A képzeleti a tapasztalati korrigálója, felemelője, lerontója vagy éppen áthelyezése, bővítése, továbbépítése stb. „A szerelem történet” (Barthes), mégpedig olyan történet, amely a paradoxonok, a folytonos váltások és cserélődések, az esetlegességek és a pluralitások világából merít az „elemi egyértelműségek” (76) teljes hiányában. A szerelemben fogant gondolkodás nem engedi, nem engedheti meg, hogy a világ okozati viszonyok hálójaként nyerjen leírást. Ez egy olyan létállapot, amelyet inkább az álom („az álom fátyla a szemem”), az ábránd és a képzelet nyelve értelmezhet, mintsem az éber gondolkodásé. Ezek a szerelemgondolkodás sajátos formái. A referenciális bizonyosság hiánya, a talányosság, a sokrétű homály jelentései alakítják. Nem mindig látni átjárást az álmokból a valódiságok felé. Az alkotó fantázia legfeljebb az igazságok és lehetőségek integrációjában vállalhat szerepet. „Vezérlöm a kétkedés és a bizonytalanság” – jelenti ki az elbeszélő.

A beszéd alanya mint eredendően idegent észleli a másikat, sohasem fogja tudni világosan megnevezni, kivel is áll szemben. Úgy szólaltatja meg a minék nevezzelek, hogyan szólítsalak problémakörét, hogy a névpoétikai lehetőségeket szinte teljesen kikapcsolja, illetve a névelhagyás poétikáját alkalmazza, meghagyva az idegent a maga lényegi anonimitásában. Mintegy kimondva, a beszélő oldaláról bizonyosan nem válik lehetővé a megismerés. A megismerhetetlenség az idegen névtelensége általi védettségével társul. Az „én” átélésének horizontjaként megjelenő idegen a világ-nagy ismeretlenség térmetaforáival fejezhető ki: „egy ember, akit megismerni akarnék, s aki annyival különb, ismeretlen és csábító számomra, hogy életem végéig kitart ajtóinak nyitogatása, s állandó izgalommal tölt el, olyan nagyon másik város, másik ország, földrész, egy egész ismeretlen világ, amelyet felfedezni és bejárni szeretnék egészen”. Talán említést érdemel, hogy a Proustot olvasó Deleuze gondolkodásában⁶ is megközelíthetetlennek, ismeretlennek tűnő tájakhoz kötődően jelenik meg a szeretett lény, mint egy lehetséges világ kifejeződése. Ebből következően a szerelmi eseménytörténet kiegyenlíthető a másikban rejlő, a másik által fogságban tartott világok kibontásának, feltárásának kísérletével.

Mégis, a szerelem idegen-tapasztalatként való értelmezése ebben a regényben Barthes *megismerhetetlenség*-alakzatát⁷ bontja ki: a középpontban az idegennel, „aki örökre ismeretlen marad”, a gondolkodás legfeljebb a „megismerhetetlenség megismeréséig” jut el. A regény több ízben *ismeretlenként* is említi a vendéget és „az ő nagy sötétségéről” beszél. A létta-

⁶ Gilles Deleuze: *Proust*. Atlantisz, Budapest, 2002. 13.

⁷ Roland Barthes: *Beszédtrövedékek a szerelemről*. Atlantisz, Budapest, 1977. 166.

pasztalati benyomásokat minden új észlelés legalábbis gazdagítja, ha ugyan egyenesen meg nem változtatja, meg nem cáfolja és át nem alakítja. Amikor a beszéd alanya új belátásokhoz érkezik, az éppen megszerzett tapasztalatot megkísérli nyelvilleg kifejezni, nagy eredetiséggel, kiváló íráskészséggel. Amit az új benyomás ad az értésére, az mindenekelőtt az elvárás és az élmény diszharmóniája. Eszerint egy súlyos előfeltevésekkel terhes gondolkodásban a másik a keresztülhúzott várakozás jelentéseit hordozza. Elbizonytalanítja a tapasztalatot, semmilyen sztereotípiába nem sorolható bele, elvileg jellemezhetetlen, ellenáll a korábbi tapasztalatok alapján való leírásnak, megközelítésnek: „egy olyan ember van folyton a gondolataimban, aki meghazudtolva *minden* eddigi tapasztalatomat...” (20) A toposznélküliség viszonylata az előre látható lehetőségek ellenében jut érvényre. „Erősz tehát megvonja magát, visszahúzódik egy hely-nélküliségbe (Un-ort), atópiába, amely nem fogható át, nem ragadható meg.”⁸ Ez az élmény alapozza meg a másik, az „idegen” atoposzként való értését. A szélesebb regényolvasás, a kiterjedtebb olvasástapasztalat azt mutatja, hogy az atópia formaszerkezete Luhmann-nal szólva a „kommunikálhatatlanságban” gyökerező szerelemszemantika egyik legalapvetőbb megjelenítési eszköze.

Mindemellett a regény, egy mozzanat erejéig, bevonja a másik értelmezésébe a „holnap nélküli örömök” felé forduló lét jelentéskomplexumát is, azaz a Don Juan-figurát, és amit közönségesen szimbolizál: a szokványos csábítót, a szoknyavadászt. „Szeretni, birtokolni, meghódítani és kimeríteni – ez az ő megismerési módja” – írja Camus *A donjuanizmus* című esszéjében, és zárójelben hozzáfűzi: „van valami abban, hogy a Biblia »megismerésnek« nevezi a szerelmi aktust”.

A másik – minthogy ismerőskénti azonosítása lehetetlen – az idegenség trópusa. Így a szerelmi narratívában valahogyan beszűkülnek kategóriájának határai: minden kiszorul belőle, ami nem idegen, egyetlen jellemzője, idegensége tűnik rögzíthetőnek. Az „egyetlen pontra rögzült figyelem” legfeljebb az idegen adekvát fogalmának a megalkotására törekedhet, azt teheti közelebről meghatározhatóvá. Az idegen itt mindenekelőtt nemében idegen. A női elbeszélővel szemben támadt „idegen igényt”, amely elől nem térhet ki, a férfitől származtatja a regény. Mindezt már csak tetézi, hogy az egyszer s mindenkorra névtelenségben maradó vendég mögött út áll, idegenből érkezett. „A Másik kívülről érkezik hozzánk” – merülhet fel bennünk a lévinasi kijelentés.

Mindezen túl az idegen Nagy Gabriella számára egy olyan identitás, amely a távozásra való készenléthez is igen erősen kapcsolható. A feltűnés

és eltűnés, a jelenlét és távollét dinamikája az „elmege”, az „elutazni gondol”, a „már nem találok itt”, a „talán már messze jár”, a „lóra kap, és tényleg eltűnik” vélelmei és félelmei fűződnek hozzá. Mint „tűntnek hitt kedves” folytonos eltolódásban, alterációban létezik, kimozdulófélben és áthelyeződésben, örökösen újratermelő távolságban. Indulásra való szüntelen készenléte („egész testében távozásra kész”) következtében stabilizálhatatlan, folytonosan „elveszni látszik”. De az sem lényegtelen, hogy magát a beszélőt is „hol hirtelen menekülési, hol maradási kényszer” jellemzi. Akárcsak egy futó pillantás is elegendő, hogy érzékeljük, a megengedő-eltaszító dinamika alakításához szorosan kapcsolódik a másik távozásának vágya („inkább kívántam a távozását”) és elküldése, eltávolítása („menjen, menjen el”) is.

Ha más, egyébként teljesen eltérő formájú és szemléletű, szerelmi tematikájú regények hálójában olvassuk Nagy Gabriella *Idegen* című regényének „modellszerűségeit”, a távolságérzékelés poétikájában, a távolsághoz teremtő és távolságfenntartó konstrukciók, a távolsággal való manipulációk és elérhetetlenségek, szüntelen elmozgások viszonylatában találjuk a legtöbb kapcsolódási pontot. Abban, hogy a szerelmesek közül egyik sem képes biztosan azonosítható, megszilárdítható toposzként nyújtani magát, hogy a másikat jelenlétében is mindig a *távollét* jelentései uralják. Azt hiszem, Gilles Deleuze ezen a helyen egyenesen a nemek elszigeteltségéről beszélne. A távolság felszámolódása leginkább a képzeleti világ, a vágystruktúra építőeleme: „Én az idegenre néztem, és láttam, hogy zúzza szét *távolságunkat* a szenvedély...” A távolságot kiiktató egymást elérés, a kölcsönös odaadás „világmindent ígérő” örömeinek villanásnyi tapasztalatai rögzíthetetlennek bizonyulnak.

A fenti tapasztalatok birtokában úgy tűnik, mintha ez a szöveg a szerelem jelenségformáját érintő simmeli filozófiából is felidézne valamit, mégpedig más szerelem-elbeszélésekhez hasonlóan a „felé tartó mozgás” gondolatát. Vagy azt a ritmikus váltakozást birtoklás és nem birtoklás között, amelyben a fordulópontok jelentik a beteljesedés szinte érzékelhetetlenül tűnékeny pillanatait.⁹ A regény működteti a másik feletti hatalomgyakorlás egyik jól ismert toposzát az *önmegvonás*, az öneltvonás, „az önként vállalt magány” taktikáját is. A ritmikusan váltakozó hiányformációk az én eltűnési lehetőségének a fenntartását, „az igen és nem ingatag játékát” éreztetik a manipuláció címzettjével. A lázadást és megadást, az indulatot és a higgadtságot, a kemény harcot és belenyugvást, a feszültséget és elengedettséget. Az *Idegen* című regény szerveződésének egyik alapvető poé-

⁹ Lásd Simmel szerelemfilozófiai töredékeit = Georg Simmel: *A kacérság lélektana*. Atlantisz, Budapest, 1990

tikai megoldása ragadható meg a dualisztikus viselkedés e ritmikus hullámzásában, amelyben az előbbi gondolkodót parafrázálva az elutasítás, az odaadás kerülőútja lehet, az odaadásé, amely mögött, mint háttér és lehetőség, a visszavonás fenyegetése rejlik.

Időről időre a látás aktivitása, a kommunikációnak az a közege, amelyet nem a beszéd létesít, erősödik fel, és az elbeszélőt a látható Másik keríti hatalmába. Itt azonban a látásban individualizálható tapasztalat, a látás alaprópusa, a szem, a tekintet, a szerelmi eggyé válás oly nagy jelentőséggel bíró fiziológiai médiuma is az ismeretlenség, az idegenség élményét közvetíti: „akárha sötét ismeretlen erő mutatta volna meg magát a szeméből. Egészen idegen és félelmetes érzés volt . . .”

A másikigenlés és másiktagadás kettőssége nyomán az elutasítás kimondásának gesztusai mindig az elfogadás rendkívül mély, de palástolt reakcióival párosulnak. A palástolás, a másnak látszani gondolatrendszere, a természetesnek tűnni lehetetlen alaptörekvése, az „úgy tesztek, mintha ügyet sem vetnék rá, mintha kifejezetten taszítana. Nem, inkább közömbös leszek . . .” megformálású taktikai gondolatok szervezik a szöveget. A látszatok felépítése, a szímlelés szemantikája, a számítgató nyelvezet grammatikája a narratív identitás szerves része. Az elbeszélő számos maszk mögött rejtőzik, van, amikor a viselkedésben önnön cáfolatát hozza létre, így megjelenése, magatartása, különös sokarcúsága képtelen őt kifejezni a másik számára. Egy-egy megnyilvánulása sajátos konnotációkat nyerve „mást” jelent az idegen számára, az eltérő jelentéstudajdonítások, különböző értelmezések kibékíthetlensége szervezi mindig újra a *távolságokat*. A beszéd alanya mély bizalmatlansággal, a „talán”-ok és „lehet”-ek végtelen sorával közelít a másikhoz, a „résen kell lennem” magatartásával „azonnal kombinálni kezd”. Abban a meggyőződésében, hogy a magától érthetőség is csalóka, átjárja egyfajta leleplezés iránti szenvedély, illetve erős vonzódás az iránt, hogy a másik értelmezése során fény derüljön valami titkos, valami hazug, kompromittáló dologra. „Valóban, a szeretett lény *jelei*, amint »kibontjuk« őket, elkerülhetetlenül hazugnak mutatkoznak: nekünk szánják, ránk alkalmazzák őket, mégis bennünket kizáró világokat fejeznek ki, amelyeket a szeretett lény nem akar, nem tud megismertetni velünk” – írja Deleuze. Másutt a féltékenységet a jelek örületeként értelmezi. Mintha e vonatkozásokat kifejezendő uralkodna el a szövegen a gyanúra való retorikai ráhangolódás – vagy nevezzük akárhogy – az újbóli megerősítés gesztusában is mindig a szkepszisre alkalmat adó mozzanatok kutatása. Így olykor nyomozati munkához válik hasonlatossá a megismerés folyamata, amelyben felhasználást és aprólékosan „mély” értelmezést nyer minden egyes új mozzanat, minden hír és adat. Külön említést érdemel az az interpretációs erőszak, amely non-verbális jelentéseket olvas

össze beszédfoszlányokkal, írástörredékekkel. Amikor ez a „regényes iromány” a hagyományos nőkonceptiót a passzivitást illetően mozdítja ki, a különböző rafinériák, álságos praktikák, csalárd manőverek, cselszövések és intrikák parodisztikus kibontásával aktivizál.

E női perspektívájú én-írás műfaji érvénye megkérdőjelezhetetlen, különösen ha egy hiányzó paradigma realizálásaként, a nevelődési regény női változatának (Mikola Gyöngyi: *A nő ismeretlen regénye*. Jelenkor, Pécs, 2005/1. 77-78.) létrehozójaként tekintünk rá. Ahonnan néz, az a „pinciny látószögű optika” az intenzív nőiségre, a finom női érzékiségre lát. A másíkról szóló elbeszélésnek háttérbe kell szorulnia olyan fejtegetések mögött, amelyek a női megközelítésű én-ről szólnak, amelyeket a beszélő önmagáról ad elő. Az elbeszélő az új önmegértés szükségességének felismerésével („Legalább itt ezen a papíron derüljön fény számomra, hogyan tudnám megérteni létem” [...] „meg kell értenem [...] az egésznek össze kell állnia”) a *Beszédtörredékek* (...) egyik hermeneutikai alakzatának („Meg akarom érteni”) közelében tartja a beszédet. A beszélő teljességig táruló története a kérdésesség léthelyzetéből való kijutás („csak addig eljutni, nem tovább, amikor már nincsenek magam gyötrő kérdéseim”) az én lépésről lépésre történő és egyre mélyebb feltárása helyett azonban az én-vesztést jeleníti meg. Minden megértési erőfeszítés „még sűrűbb homályba visz”. Az elbeszélő, ahogyan fogalmaz, azt bontja ki, miként szakad el benne az idő, és hogyan törik el benne az én. Ezáltal a tematikus gondolkodási hagyomány részét képező elképzelésekből néhányat megerősíteni látszik. A kiválasztott hagyomány része - s ez a szentimentális regénynyel, illetve a *Fanni hagyományaival* való kapcsolatára is következtetni enged - az önazonosság dilemmáinak felvetése, az önazonos továbbélés lehetetlensége, a szerelem általi identitásvesztés és -nyerés. Mint ahogyan az én önmagából való kilépése, önmagától való eltávolodása a szerelmi élményben, nem csupán mássá, hanem másikká válása, az én-idegen megtapasztalása, ami a saját „én”-nek az idegen „én”-en keresztüli megközelítéseként is értelmezhető.

Az a különös helyzet alakul ki, hogy a „sarjadzó nőiesség” elbeszélőjének jelentés-nélküliségként kell jelentés-szervezővé válnia önmagát és történetét illetően. A beszéd ugyanis az én tökéletes értelmetlenségét és megfoghatatlanságát állítja. Öntudás és önértés hiányában formálódó én-olvastata - „csak magamról nem tudtam semmit, megfoghatatlan és tökéletesen értelmetlen *lettem*, mint az ég” - az énkép követhetetlenül erős, *rendkívüli* változásáról tudósít. A másik ezzel szemben változatlan maradt, mindörökre idegen. A *Fanni hagyományainak* mondataira - „nem a vagyok a ki voltam! Magam magamat nem esmérem” - rímél, és az elbeszélő hagyományon keresztüli önteremtésére utal az önlátás, az önértékelés

radikális változása („akinek mindezidáig sosem láttam magam”, 41) és ezzel egybehangzóan az önismeret hiánya is. Az elbeszélés azzal, hogy a „*ki vagyok én?*” és a „*ki néz velem szemben?*” kérdéseinek kíséretében a tükörben mutatja meg az én *másikját* voltaképpen az öntükröztetés, a tükörmotivika önéletrajzi hagyományát viszi tovább. Az „*ez nem is én vagyok*” élményköre azt jelzi, az elbeszélő önmagával nem azonosítható ismeretlenként, sohase látottként éli meg a tükörben megjelenő képmását. A tükörből visszapislogó nő arcképe idegennek tűnik előtte, „most idegen, rémisztő, akár az örület” minden valamikori barátságos és ismerős vonása. „Több életet élek egyszerre, és egyik sem az enyém . . . Ez a lány is itt, mutattam a tükörképre, kicsoda, olyan távol van tőlem, mint a csillagok, nem értem, hogy van az, hogy ő az én, nem értem, miért mégis egy másik.” (277) Valószínűleg azért áll a regény címében névelő nélkül az idegen, hogy a Másik idegenként való megélésén túl, a témához hagyományosan kapcsolódó *Én-idegen* élményét is kiemelt szemantikai pozícióhoz juttathassa.

„Ki az az idegen, akit a szerelmes, szószerint elragadtatván, magára viszza- vagy kitekintve megpillant?” – teszi fel a kérdést a *Fanni hagyományai*-nak korábban már idézett olvasója¹⁰, amikor az én magán kívüliségének problémakörét járja körül. A szerelmes én önmagán kívül kerülve ismételten csak önmaga másika, azaz másikként ismeri meg önmagát. Időről időre oppozícióban létezik („mert aki én vagyok, az egyértelműen áll velem szemben”) önmagával, majd végül a különböző identitás-változatokon keresztül, képzelt „másállapotában” jut el az én látszólagos és átmeneti azonosságáig, a hasam: én vagyok. Waldenfels szerint Erősz a rendkívüli betörése („minden rend archéját az anarchia pillanata sújtja”), amely *magunkon-kívül* helyez bennünket.

Az *Idegen* egyik alapkérdése, hogyan értelmezhető a szerelem a korok és nyelvek viszonyában? Ilyen értelemben jelentésteljes a régiessé tétel, a szerelmi esemény elbeszélésének azon stratégiája, amely múlt idők beszéd- és szemléletmódjában realizálódva teremti meg a szerelmes értésvilágát, az idegen alakját. Nagy Gabriella olvasásában az idegenség részleges forrása a nyelvi gyakorlat. Szükség mutatkozik az archaizáló kommunikációs sémára, mert a gesztusok és a beszéd formalizált jellege, a társalgási retorika, a kapcsolatokra kényszerített kortipikus merevség, a távolságtartó nyelvezet jobban érzékelteti a másik hozzáférhetetlen másságát. És ezzel egyetemben azt is, hogy milyen idegenül hat a szerelmi történés minden más történéshez viszonyítva. A szerelmes érzésvilágában az önözési szerkezetbe egyszeri módon belépő, a másikat megszólító, tegező belső be-

széd más regényekben is a közelségi vágy megjelenítője. A régiesítés nem verbális aspektusai is hozzájárulnak, hogy a szerelem mint „örök” téma a nyelvek és idők közötti átjárásban találja magát. A „teák, zsúrok, házi-zene”-jelezte életvitel-narratíva, a hatalmas birtok, a franciakertek, a külső megjelenés, a viselkedésminták, a társas lét szokásformái, az etikett nüanszai, a testi kapcsolat és a becstelenség eszméjének összekapcsolódása, a közösségi ítélet szerepe stb. is hozzájárul a szerelemtörténeti horizont minél szélesebb bekebelezéséhez.

Nagy Gabriella kihasználja, manipulálja és élvezi a behelyezkedés lehetőségeit, széles könnyedséggel parodizálja mindazt, „ahogyan a regényekben írva van” és „ahogyan a kultúrák beszélnek” a szerelem történet-szerúségéről. A kontraszt nyelvi lehetősége, az idődús lexika úgy hat ebben a prózában, úgy írja be a parodisztikus távlatokat megnyitó időket, hogy a mai olvasó sajátjaként is felismerheti a hagyományhorizontot. Újszerűsége abban a többségben van, amelyet az időkkel, szövegekkel („olvastam én sokat a szerelemről, mindenféle csuda eszes pasast” . . .) és kultúrákkal való kapcsolata hoz létre. A nyelvi elemek kontrasztba kerülése, a korlátozó korézetekből való kilépés jelzi, a nyelv és kulturális kódfolyamatok természete változik, a szerelem és a féltékenység természete azonban bizonyos alapvonásaiban nem. Következésképpen a szerelem időtlenségének leírásában minden nyelv és forma egyidejű. A szerelmi regény aktuális önmegértéséhez kapcsolódó nyelvi-kulturális emlékezés, az idők és nyelvek kontrasztjára utaló megoldás, mintegy szimbolikussá nemesíti a női figurát, de az idegen alakját és a kettőjük viszonyában tetten érhető jelentéseket is.

A szerelem arcai Závada regényeiben

Vázlat

A Závada-regények (*Jadвига párnája* 1997; *Milota* 2002; *A fényképész utókora* 2004) sikerében bizonyára nem kis része van az örök téma, a férfi-nő kapcsolat célkeresztbe állításának. A regényhősök a szerelem, erotika, szexualitás kibogozhatatlan hálójában vergődnek, és önpusztító praktikákat bevetve kétségbeesetten koldulják az áhított beteljesülést. Életüket a felfokozott és kielégítetlen szexuális vágy irányítja. Más szeretnek, másra vágnak, mint ami megadatott nekik. Szerelmi háromszögek formálódnak (Mária-Apovka-Mamovka; Ondris-Jadвига-Franci; Milota János-Roszkos Erka-Kohut Miska; Enying-Viola-Koren), melyekben a résztvevők felőrlődnek, boldogtalanok maradnak. A működésképtelenné váló párkapcsolatokból a partnerek próbálnak kitörni még annak árán is, hogy önmagukat és környezetüket a pusztulásba sodorják. Szeretet-/szerelemhiányban szenvednek, identitászavarral küszködnek, s közben valamilyen módon megpróbálják pótolni a hiányokat. Közös bennük az állandó útban levés, ami arra utal, hogy az otthon, a család, mint biztos pont, nem funkcionál. Feszültségük remélt oldásának tere nem az otthon, hanem a rajta kívül lévő világ: a tanya, a környező és távolabbi vagy külföldi városok (Apovka, Ondris, Jadвига, Gyurka bácsi, Koren, Viola). Elfojtott vágyaik és elnyomott ösztöneik eltérő módon törnek a felszínre, és más-más formában jelennek meg: Mamovka családja és szolgája fölött zsarnokoskodik. Asszonyi sérelmeiért Zelenákon vesz elégtételt. Láncra verve kínozza, s közben nimfomán vágyait éli ki; Ondris kitelepül a tanyára, az ivásban és az írásban keresi a vigaszt; Jadвига kétségbeesett boldogságkeresése búskomorságba torkollik (gyermekük is sikertelenek a szerelemben); Erka drogokkal és

itallal kábítja magát, az írást, mint idegbaj elleni módszert alkalmazza; Gyurka bácsi „dumál”, közügyekben aktivizálja magát, méheiről gondoskodik, csak ne kelljen otthon lennie; Koren ide-oda sodródik.

Az előzőek fényében nem meglepő, ha Závada szövegeiben a *vágy, erotika, élvezet*, az érzéki-érzelmi szférába tartozó, a nemi ösztön lelki és testi megnyilvánulásait kifejező fogalmak domináns pozícióba kerülnek. Átszövik a történetet, és megadják regényei (főleg az első kettő) erotikus alaphangját. Az ambivalens férfi-nő viszony a szerelmi/erotikus szimbólumok (párna, méh, méz, mák) hagyományos jelentéseinek felülírásával válik érzékletessé a szövegben.

„*A szöveg nem jelentések egymás mellett létezése, hanem átjárás, keresztülvágás, vagyis nem az értelmezés felel meg neki, hanem a robbanás, a szétterjedés-disszemináció. A szöveg pluralitása nem tartalmának többértelműségéből ered, inkább az azt összeszövő jelölők sztereografikus pluralitásából.*”¹ A barthes-i szövegelméletet követi Závada, amikor a fent említett szimbólumokhoz rendelt jelentések robbanásszerű szórásával újabb értelmek végtelen sorát generálja. A párna feminin szimbólum, mely a szövés, varrás, hímzés tipikus női tevékenység eredményeként jön létre, és női attribútumok hordozója. Kellemes érzések társulnak hozzá: puha, lágy, meleg, pihentet, megnyugtat, biztonságot nyújt, gondolatokat és vágyakat ébreszt, titkokat rejt. Jelenti az anyát, de a szeretőt is. Az egybekelés, a nász jelképe, és utal az ágyra, mint a férfi-nő egyesülésének helyszínére, az összetartozásra, egymásba fonódásra, az eggyé válásra. Jadviga párnája azonban már a nászészakán megcáfolja ezeket a hagyományos jelentéseket. Nem összeköt, hanem elválaszt, és azt sugallja, hogy a teljes egyesülés egy másik emberrel lehetetlen „*egymás párnáján csak vendégek lehetünk*” – idézi Pilinszkyt.

A párna Jadviga legféltebb családi öröksége, legkedvesebb tárgya, kelengyéjének legfontosabb darabja. Az anyát, a biztonságot, a melegséget, az otthonot jelenti számára. A házasságba való belépésével a házastársi kapcsolat hőfokának és minőségének mutatója lesz. Ennek függvényében különböző helyzetekben más-más funkciót tölt be, különböző jelentéseket vesz fel, és különböző reakciókat vált ki tulajdonosából és környezetéből. A házaseletben játszott szerepe kapcsán két ellentétes pólusú jelentéssor rendelődik hozzá. Az intim szféra szeizmográfjaként jelzi tulajdonosa lelkiállapotát és szerelemre való hajlandóságát. A védekezés, elhárítás, kitérés, elhatárolódás, visszautasítás vagy az elfogadás, megnyugvás, békekötés eszközeként uralja a férfi-nő kapcsolatot. „*Édes Ondris, drága párnám*”, kedveskedik Jadviga férjének, s ezzel a mondattal elárulja, hogy nem sze-

¹ Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, 2001, 70.

relmet vár tőle, hanem odaadó anyai-apai-testvéri szeretetet, gondoskodást, megbocsátást. Ondris a párnával Jadvigát azonosítja. Ebben az összefüggésben a párna elmozdul központi pozíciójából, leválnak róla a Jadviga által hozzá társított értékek. Megkérdőjeleződnek biztonságteremtő adottságai, megsemmisülnek énerősítő funkciói. Ondris világában Jadviga párnája éppen a biztonságfosztó körülményeket erősíti, melyek túlsúlyba kerülése a férfi személyiségének szétesését okozzák. A párna számára vetélytárs, a szerelmi beteljesülés akadálya. A felkorbácsolt, elfojtott vágyak a férfi mivoltában megalázott Ondris tudatalattijából spontánul törnek fel, pl. egy természeti jelenség, a naplemente láttán vagy emlékképekben és álmában jelennek meg. Példa erre a következő idézet: „*A lebukó Nap, mint aki ölelésre készül, bíborszínű már, s önmaga háromszorosára dagadt. Megérinti a Földet, s most öl nyílik a befúródás helyén. Tekintetemet belemélyeszttem az izzó nyiladékba, mely pirulást áraszt szét maga körül. A hatalmas nász itt, a világ legsímább síkján, egyetlen ráncocskát sem vető ágyán választ helyet ölelkezésre minden este.*”² A naplemente első olvasatban a jellegzetes alföldi természeti képet ábrázolja, de a stílusa arról árulkodik, hogy másról is szól. A két ellentétes pólusú univerzum, a Föld és a Nap egyesülése, a megújulás lehetőségét hordozza magában. A feminin és maszkulin princípiumok érintkezése mentén keletkező „izzó nyiladék” az új élet születésének misztikumát jeleníti meg. Ondris gondolatait és tetteit libidója vezérli, ennél fogva a naplementében is szexuális tartalmat lát. Ezt a jelentést sugallja a szöveg is a férfi és női genitáliákra és az aktusra történő utalással: a Nap háromszorosára *dagadt*, kész a megtermékenyítésre. A Föld *öle* engedelmesen megnyílik, hogy befogadja a Napot. A sima horizont-ágyon ölelkező ősi szimbólumok a szemlélő eszébe juttatják a párnát, mellyel/melyen ő is, a természet ősi rendje szerint, minden este szeretne egyesülni. A teremtés erotikus töltetű metaforája átvihető a jelentésteremtésre is. Az „izzó nyiladékot”, rést az ellentétes erők ütközésének és szétválásának játéka hozza létre. Barthes a folytonosság hiányában, az „eltűnés-előtűnés” játékában látja a textuális öröm forrását: „*A két perem közti szakadék, a gyönyörben támadt rés, a nyelvi térben keletkezik*”³, mely a nyelv újrafelosztásával felkínálja az olvasónak a szöveg örömét. Az olvasás örömét, izgalmát, a szöveg erotikáját a törés mentén keletkezett kétértelműség váltja ki és tartja fenn. Ennek értelmében a Föld és Nap nászát szövegalkotási aktusként is értelmezhetjük, melyben a Föld, mint női princípium a passzivitás, nyitottság, befogadókészség jelölője. Ezek a vonások rokoníthatók a művel/könyvvel, melyet az olvasó/interpretátor olvas

² Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető, 1997, 49.

³ Barthes i. m. 81.

szöveggé azzal, hogy gondolataival megtermékenyíti a könyvet, azaz gondolatban továbbírja⁴, új jelentéseket hoz létre. A Nap, mint férfi princípium, az aktivitást képviseli. Ebben az összefüggésben az olvasót jelöli. Az őseredeti pár ölekezése szövegek egymást megtermékenyítő mozgását is jelenti. Ezt a jelentést támasztja alá Jadviga attribútuma a párna, és Ondris attribútuma, a napló összefonódása is. Mindkettő szöveg: a textus eredetileg szövetet jelent. A párna anyaga szövetből van, a szöveget szövegszövetnek nevezzük. Závada regényszövege már a címben rámutat magára: a posztmodern szöveg születéséről is szól.

Závada számára a hagyomány, a dél-alföldi szlovák, pontosabban a tótkomlói szellemi örökség a kiindulópont. Ez az egyik szólam, a történetmesélés. A másik szólam az irodalomelméleti vonulat. A történet különböző elemei, motívumai irodalomelméleti jelentéssel is bírnak. A cselekmény (főleg a *Milota* esetében, a *Jadviga párnájában* kevésbé direkt) szinte csak ürügy, hogy az író kipróbálja a posztmodern szövegalkotási technikákat. Tudatosan úgy szervezi a storyt, hogy becsempészhesse a szövegbe a ma aktuális irodalomelméleti terminológiát: pl. újraolvas, újraír, kipótol, eltolódik, töröl stb. Ezeknek a szavaknak a szövegben érvényes az alapjelentésük, ugyanakkor az irodalomelméletre is vonatkoznak. A két szólam egymásba oltódik, és az asszociációk végtelen sorát generálja. A kétértelműségre még rá is játszik az író, amikor élve a kétnyelvűség nyújtotta nyelvjáték lehetőségével, szlovák szavakba rejti az adott irodalomelméleti fogalmat vagy a ráutaló szót. A legérzékletesebb példa erre a *Milota* regénycím, mely egyben a férfi főszereplők vezetéknéve, valamint a női főszereplő, *Roszkos Erka* vezeté- és keresztnéve. A *Milota* vezetéknév a *milý* (kedves, szívélyes) melléknévből képzett főnév, mely utal a *milovat'*, *milovat' sa* (szerelemmel szeretni; gyermeki/testvéri szeretettel szeretni; szerelmeskedni, szeretkezni), *milovaný/á* (szerelemmel vagy szeretettel szeretett lény), *milenec/milenka* (szerető) érzelmet, cselekményt és szubjektumot kifejező tartalmakra. A *milovat'* eleve kétértelmű, jelentését csak a szövegkörnyezet pontosítja. *Erka* (az Erzsébet alföldi szlovák becéző formája) nevének első szótagja az erősz-t (szerelem, érzéki vágyakozás) konnotálja, a *Roszkos* (rozkoš) pedig szó szerint a *gyönyört*, *kéjt* jelenti. A *Milota* hozzárendelése *Roszkos Erkához* azt példázza, hogy nem léteznek egyértelmű, biztos, folytonos, törésmentes érzelmek, mint ahogy nem létezik koherens szubjektum sem. Az ellentétes érzések átszövik egymást, egymásba fonódnak, keverednek, kiegészítik egymást, egyszer egyik, másor másik kerül átmenetileg győztes pozícióba. A *Milota* regénycím három férfi *Erkához* fűződő érzéseire utal. *Milota* Gyurka bácsi szimpátián alapuló mentori szeretetét azonban keresztülmetszi az apaság esélyének meggle-

⁴ Barthes az irodalmi szövegek két típusát különbözteti meg: az olvasható és az írható szöveget. Bővebben: Barthes i. m. 67-73.

begtetése; Milota János a kihunyó, Kohut Miska (aki szintén Milota, csak nem tud róla) az egoista szerelem hordozója. Erka mindkét szerelme esetében felmerül a vérfertőző kapcsolat lehetősége (Jadvigánál is felmerül a kérdés, ki az apa?, ebből adódóan a vérfertőzés lehetősége is), amennyiben mindhármuknak Gyurka bácsi az apja. A *Milota*, *Roszkos*, *Erka* többjelentésű szavak alkalmazásával a szöveg rámutat önmagára és jelzi, hogy a *szerelem*, *vágy*, *gyönyör*, *kéj*⁵ epikai motívumokkal nemcsak azt mondja, amit első pillanatban kiolvasunk belőle. A férfi-nő szerelmi kapcsolatát úgy is értelmezhetjük, mint az író-szöveg, szöveg-olvasó, szöveg-szöveg viszonyát, mely hasonlóan a szexuális aktushoz, lehet termékeny vagy meddő. Milota Gyurka bácsi és Mucika ifjúkori titkos kapcsolatából gyermek született. A beteljesedés eredménye az új élet, a fiú (Kohut Miska), vagyis a mű és olvasója teremtő aktusának gyümölcse a szöveg. Az egykori ifjú a méhek fajzását és anatómiai felépítését rigmusba szedő bájjos, archaikus, kétértelmű versikékkel csábította el a lányt: „*Vagyon a többi közt egy jeles méhecske, amely mindeniknél nem kissel szebbecke/Szép ennek dereka, szép teste állása, szép karcsú hátának setét sárgulása.*”⁶ Mucikát megszólította a különös szöveg, elkezdett vágyani rá. A valószínűleg XVII. századból származó idézet beemelése a XXI. századi regényszövegbe, kettejük egymásbaírása az olvasóban is vágyat kelt a továbbírásra. Milota János és Roszkos Erka kapcsolata viszont meddő. Terméketlenek Erka öncélú, örömszerző kísérletei, melyekkel a férfi hiányát akarja pótolni. A meddő kísérletet az „ál-méhanya” szimbolizálja. Ezek a próbálkozások a szövegteremtés gyötrelmeire is utalnak. A regényben a „méhkirálynő” Bartolák Irén, Erka vetélytársa a szerelemben, aki gyermeket szül Milotának.

Az írás gyönyöre és kínjai a posztmodern megosztott énjének belső ellentmondásait tükrözi. A Milota kettős tudatú narrátorának a méhekhez/íráshoz való ambivalens viszonyát az egyik én pozitív, a másik én negatív élményeinek ütköztetése tükrözi. Az egyik én (Gyurka bácsi) szeretettel gondolzza méheit/írásait, szorgalmasan gyűjti az irodalmi inspirációkat, szociológiai adatokat. A másik én (Erka) fél a méhektől/írástól, szenved az előd írók nagyságától. Kudarcok, traumák gyötrik, a sikertelenség réme kísérti. Az ellentétes érzelmek végül kiegyenlítődnek, amikor Erkát a virágzó mákföld „bódító illata” „kijózanítja” kábítószeres révületéből, és a ráomló „szíromabroszban” felismeri, majd kimondja a szót: *mákvirág*. Ez a momentum a jelentésadás mozzanatát fejezi ki, mely a szöveg létrehozásának képességéből fakadó gyönyör érzését jelenti.

⁵ Barthes az olvasással kapcsolatban bevezeti a vágy fogalmát. Az olvasás folyamatával hozza kapcsolatba az élvezetet, erotikát, gyönyört. Barthes i. m. 75-110.

⁶ Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002, 301.

IRODALOM

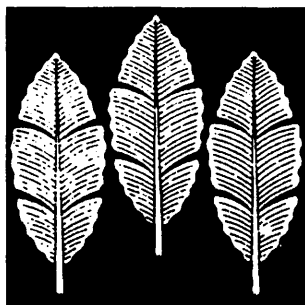
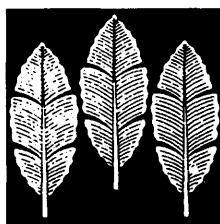
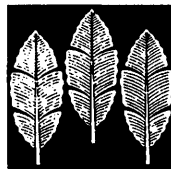
Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, 2001

Szimbólumtár. Szerk. Pál József és Újvári Edit. Balassi, 2001

Závada Pál: *Jadвига párnája*. Magvető, 1997

Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002

Závada Pál: *A fényképész utókora*. Magvető, 2004

„A” almától „a” csillagokig

A jelképtárak és -szótárak egybehangzó értelmezése szerint az alma a szerelem szimbóluma.

Az *alma* – hogy az éppen a kezem ügyében levő Hoppál-Jankovics-Nagy-Szema-dán szerzőkvartett által jegyzett *Jelképtár* néhány témánkra vonatkozó mondatát idézzem – „A bibliai bűnbeesés → GYÜMÖLCSeként is ismert ~ a tudás, vagy a többnyire ugyancsak tiltott szerelem megismerésének jelképe (...) A testi szerelem megismerésének szándékát szimbolizálja az az ~, melyet nálunk a legény küld a lánynak, s a válasz abból derül ki, hogy az ~'t félbevágva vagy egészben kapja vissza. (...) Szerelmi jóslásként sok helyütt ~'ba harapott az eladó lány, hogy jövődöbelijéről megtudjon valamit.”

Emlékezetem szerint a drámairodalomban Madách Imre drámai költeménye, *Az ember tragédiája* az a színpadi mű, amelyben az alma cselekményt indító motívum. Azt a tudást szimbolizálja, amitől (a Bibliát követve) az égi hatalom tiltja el az embert. Ádám mondja, mintegy igazolva az okoskodás helyett a tette biztató Lucifert: „Legyünk tudók, mint Isten.”

Az alma tehát, amit Ádám és Éva megízlel, a tudás fájáról való.

De miféle tudásról van tulajdonképpen szó?

Arról, ami kizárólag az Isten teremtetői hatáskörébe tartozik: az életet teremteni képes tudásról. És Ádám(ék)nak ez sikerül, amint Éva, ki a paradicsomi színben elsőnek, Ádámot megelőzve (!) ízleli meg a tiltott gyümölcsöt, szállóigévé lett bejelentése tanúsítja a zárószínbën: „Anyának érzem, óh, Ádám, magam.” Erre reagál, Ádám mellett, Lucifer is: „S te, dőre asszony, mondd, mit kérkedel? / Fiad Édenben is bűnbën fogamzott.”

A bűn tehát, amit Éva és Ádám a Paradicsomban elkövetett, a (testi) szerelemmel kapcsolatos.

Nem a gyümölcs leszakítása, hanem annak „megízlése” Ádám és Éva vétke. Az, amit például a népi hagyomány szerint, amint idéztem, az *alma* - jelképez.

S hogy Madách ezt a dráma cselekményének és az emberiség történelmének alakulása szempontjából döntő motívumot kellően előkészíti, bizonyítja a „bűnbeesést” kevéssel megelőző gnosztikus pillanat, amikor Ádám felfedezi Évában a másikat, a társat, a Nőt: „Mi volnék én, ha mint visszhang s virágban, / *Bened* szebb létre nem feselne létem . . . ?” (Kiemelés - G. L.)

Ez a két sor – a jelenetbe lépő Lucifer számára nemcsak hallgathatatlan, de nézhetetlen látgy enyelgés is - a szerelmes Ádám vallomása, mielőtt tudná, megízlelte volna: mi a szerelem.

A fáról szakított alma tehát nemcsak úgy általában a tudás, hanem a felébredt szerelem jelképe is.

A szerelmet mint teremtő tudást szimbolizálja.

Hogyan ábrázolja, jeleníti meg ezt a pillanatot a Madách-mű előadás-története a Paulay Ede rendezte ősbemutatótól máig?

Festett almától a kasírozott, majd a valós almán át az alma nélküli jelenetig, amikor Ádám és Éva nem a gyümölcsbe, hanem egymásba harap. Ez utóbbi történt a Csiszár Imre rendezte miskolci előadásban. S bár a paravánon festett almafa látható, az előadás „Ádámja és Évája egymás testébe feledkezik bele”, ami nemcsak az enyelgéstől irtózó Lucifer, de a teremtés jogát magának vindikáló Úr rosszállását is kiváltja: „...Ádám és Éva önfeledt összetapadása ingerli. Ahogy egy férfi és egy nő, két szerelmes - egymásba harap”, írja a kritikus Tarján Tamás.

A szerelem színpadi megjelenítését akár színház-antropológiai utazásnak is tekinthető vizsgálódásunkat természetesen az 1883. évi ősbemutatóval kellene kezdeni. Sajnos, a látványra fölöttébb sokat adó első megjelenítésről, akárcsak a későbbi, lényegében az ősbemutató teremtette hagyományt követő felújításokról közölt ismertető, leírások (ahogy Németh Antal fél évszázad előadás-történetét összefoglaló könyve tanúsítja) szinte negyven évig nem tesznek említést a tudás fájáról és a rajta levő almákról. Hogy volt festett fa, s voltak rajta festett almák, az talán nem lehet vitás, de mivel a Mennyben játszódó első és a következő paradicsomi színt is bibliai illusztrációnak tekintették, ezek látványvilágát a leírások nem részletezték. Sőt, a *Tragédia* illusztrálástörténetében Zichy Mihály „sodró erejű” nagy érdeklődést kiváltott romantikus látomása paradicsomi képének buja vegetációjában még az almafa sem ismerhető fel.

A sokáig mellékesnek tartott részlet Hevesi Sándor 1923. évi rendezésétől kezdve kap nagyobb figyelmet. Hevesi látványkoncepcióját a „díszle-

tek nagyvonalú leegyszerűsítése” s „világítási effektusok kihasználása” mellett egy-egy jelenetnek világhírű festők alkotásait idéző beállításai jellemezték. Az édeni szín látványa („a paradicsomi almafa, az első emberpárral és a kígyóval együtt”) Dürer-műre emlékeztetett. Ennél azonban fontosabb, hogy „Ádám valamennyi álomjelenetét az emberi bűnbeesés szimbóluma, az almafa keretezi be”, mert arra utal, hogy Madách művét immár nem a színpadi historizmus jegyében készült bibliai/történelmi képeskönyvként kívánták színre vinni, hanem olyan történetként, melyben a bűnbeesés nem bibliai reminiscencia, hanem fontos drámai motívum.

Mind a leírásokból, mind pedig a díszletrajzokról látni, hogy a *Tragédia* új rendezői olvasataival szinkronban az alma látványbeli szerepe egyre szembetűnőbb, s ez akkor is fontos adalék a mű értelmezéstörténetében, ha megjelenítése olykor eléggé ügyetlen. Kezdetben például festett fán igazi almák lógtak, Baja Benedek (1926) paradicsomi fáján ribizlire emlékeztető almabokrok láthatók, Jaschik Álmos (1932) szecessziós díszletképén megannyi piros pontként világítanak az almák a világos levelek között.

Évtizedekkel később pedig, a nyolcvanas évektől kezdve, amikor a mű színházi/rendezői értelmezésében újabb elmozdulás történt, mint például a Paál István rendezte szolnoki előadásban, amely a „dráma gondolati-filozófiai tartalmára kíván(t) koncentrálni”, az alma szinte felesleges lett, gondolom, mert bár a szín díszletképét nem ismerem, de a rendezőpéldányból látszik, hogy a jelenetet igencsak megrövidítették.

S mi a helyzet a Madách-mű legújabb, kilencvenes évekbeli előadásaiban?

A beregszásziak előadásában nincs fa, csak oda kell képzelni, beszélnek felé, de egy pillanatban, amikor Lucifer nyújtja a bűnt jelképező gyümölcsöt Évának, rengeteg alma gurul a színre, talán az elkövetendő, a majdani bűnök tengerére utalva ily módon.

A debreceni előadásban az almát egy szereplő tartja, az ő kezéből ragadja ki Éva.

A Merlin Színház *Tragédia*-előadásában, melynek központi díszleteleme az Úr tenyere – ennek óvó melegében élvezi Ádám és Éva a paradicsomi boldogságot és nyugalmat –, Éva ezt elhagyva szakítja le az almát a játéktérre jobbról belőgő fogaskarra emlékeztető „ágról”.

A Nemzeti Színház avató, kifejezetten látványcentrikus *Tragédia*-előadásában egy csontváz tartja feje fölé emelt, csupasz faágra emlékeztető kezében a csábos gyümölcsöt, miközben a háttérből csábító ének kíséretében Lucifer biztatását halljuk: „A tett halála az okoskodás.”

Anélkül, hogy a fenti, tetszőlegesen összeállított jelenetsorból mélyreható következtetést vonhatnánk le, az kétségtelenül felismerhető, hogy bár Madách művében az alma a szerelem jelképe (is), ezt a szerepet a gyü-

mölcs pusztája megjelenítése is kifejezi, s csak nagy ritkán történik meg, hogy Ádám és Éva alma helyett egymás testébe harapva teszi félreérthetetlenül a férfi és a nő elkövette „bűnt”, jóllehet ez a megoldás sem idegen a szövegtől, az adott helyzettől. Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a színházban a színész eszköze a saját teste, akkor ez a megoldás a legtermészetesebb. Csakhogy a színház sokáig, ma is, nemcsak konvenciók útján kommunikál a közönséggel, hanem bizonyos konvenciók gátolják is abban, hogy „szókimondó” legyen. Ilyen gátló konvenció például a szemérem. Hogy csupán egyetlen példát említsek. Jó két és fél, három évtizeddel ezelőtt, amikor a színházban, mint máskor, a bőrruha vagy a farmer, divattá vált a meztelenség, egy BITEF-re hozott, ha jól emlékszem, amerikai előadás úgy próbálta bevonni a nézőket az előadásba, hogy a *Dionüszosz* című produkció nézőit nemcsak hogy a színpadra ültette a szereplők közé, hanem megpróbálta a színen folyó szerelmi játékba is bevonni őket. Nem sikerült. Az is, aki még egy önfeledt, meggondolatlan pillanatban erre hajlandó lett volna, amikor barátjára, ismerősére nézett, meggondolta magát.

A színházban, bár szinte nincs színpadi mű szerelem nélkül, a szerelem nem a maga testiségében érdekes, hanem cselekményt, a szereplőket mozgató motívumként. Olyan vágy, amely cselekvésre készítet.

Médeiat szerelmének meggyalázása teszi gyermekei gyilkosává.

Shakespeare-nél a szerelmesek például álruhát öltenek, hogy céljukat elérjék. Legismertebb szerelmi tárgyú művében a megvalósíthatatlan szerelem okozza Romeo és Júlia tragédiáját, ami az *Othellóban* a féltékenységre torzuló szerelem következménye.

A világirodalom legképmutatóbb szereplője, Molière *Tartuffe*-je, amikor nem tudja legyőzni Elmira iránti vágyát, önmagáról megfélemlítő szavakkal, sőt mozdulatokkal kezd udvarolni, igyekszik meghódítani vágyai hölgyét, akkor lelepleződik. Ha Molière, akkor természetesen *Don Juan*, a világtörténelem egyik legnagyobb csábítója, akit azonban sohasem „akcióban” látunk, hanem akkor értesülünk szerelmi kalandjairól, amikor felelősségre vonják elhagyott, becsapott szerelmei miatt.

A világirodalom egyik legszebb szerelmi drámájában, Schiller szomorújátékában a társadalmi konvenciók állják útját a fejedelem fia és a szegény udvari muzsikusz lánya közt szövődő szerelem kiteljesedésének. Rostand *Cyranóját* pedig rondasága gátolja abban, hogy lobogó, őszinte szerelmét Roxane viszonzozza. Csakhogy míg az *Ármány és szerelemben* a szerelem eleve tragikus kimenetelt ígért, addig a nagyorru Rostand-hős kőfic vetélytársa nevében írt levelekbe önthette rajongó érzelmét.

Csokonai Karnyónéja a korához nem illő szerelmi epekedés miatt lesz nevetséges. Akárcsak Molnár Ferenc vénecske hősszerelmes színészt, Almádyt (alma!!), a *Játék a kastélyban*. Szép Ernő patikáriusát a szerelem

bénítja meg, majd teszi dicsekvővé. Tamási Áron énekes madarának, a kicsi Magdónak pedig a szerelem ad csodatevő erőt, s csak ő tudja elmozdítani a falat, s nem az irigy és számító vénlegények és vénlányok. Németh László reformerjeit a szerelmi meg nem értés akadályozza meg abban, hogy elképzeléseiket megvalósítsák. A *Tóték* Ágikáját az Órnagy iránti szerelme teszi stréberré...

És ha a színpadi helyzet szerint elkerülhetetlen a testi szerelem ábrázolása, akkor miféle megoldás kínálkozik?

Többféle, amelyek közül a direkt ábrázolás a legkevésbé hatásos. Esetleg sokkal inkább célszerű az a változat, amit egy belgrádi előadás választott. Babel *Alkony* című drámájának van egy jelenete, amelyben a tagbaszakadt főszereplő meglátogatja vágyai könnyűvérűnek ismert hölgységét. A hatvanéves férfi, aki bárkit sikerrel győzött le, most bénán, tehetetlenül szemléli a nőt, aki félreérthetetlen mozdulatokkal ágyaz, készül a szerelmi együttlétre. Élvezettel paskolja meg a párnát, levetkőzik, kibontja a haját, kigombolja alsóingét, elővillan a melle, farral a férfi felé fordulva kipróbálja a sodrony rugózását. Majd odalép a mozdulatlanul álló férfihoz, és vetkőztetni kezdi, mint egy gyereket. Leráncigálja róla a bundát, majd otthagyja, visszamegy az ágyhoz, felfekszik, s amíg továbbra is a bénán álló férfit szóval, mozdulattal hívja magához, kéri, becézze őt... a férfi szófogadó készséggel megmozdul, felnyög, s hirtelen vágyakozással odaveti magát, teljes súlyával és tehetetlenségével ráborul a nőre...

Ebben a pillanatban elsötétül a színpad, a szobácska fehér falai, mint óriási madárszárnyak, felemelkednek a magasba. Körös-körül előtűnik, látszik a csillagos ég, a forgószínpad pedig lassú ritmusos mozgással ringani kezd. Miközben a rotáció a lassan a magasba emelkedő vasággal forog, a falak eltűnnek az éjszakában.

A szerelmesek a csillagok között „szállnak”.

Ennél szebb, hitelesebb s erotikusabb szerelmi jelenetet sohasem látam, s elképzelni sem tudok. Itt a szerelem az, ami a valóságban két ember egyé válása – költészetté fogalmazva.

A modern horvát irodalom a Vajdaságban: a nem-lét és az elementáris infrastruktúra hiánya között

1. Az értelmezés pluralitásának legitimitása: a jelenségek szociokulturális kivetítése

A választott témánk (a vajdasági horvátok irodalma 1990 után) kapcsán felmerülő beszédmódok közül azt a diskurzust minősíthetjük legitimnek, amely meghatározott előzetes kérdéseket dolgoz ki. E kérdések utalásai lehetővé teszik annak a szociális környezetnek a felvázolását, amelyben a vajdasági horvátok irodalma létrejön és létezik. Együttal láttatják azokat a gyökereket is, amelyek alapján ezen irodalom létezését nyer. Természetesen egy szociológiai törvényszerűséget tartunk szem előtt, miszerint meghatározott objektív szociológiai determinánsok, amelyeken ideológiai, politikai, kulturológiai és gazdasági determinánsokat értünk, valamint a történelmi hagyomány egésze, és a történelmi adottságok befolyásolják az adott kisebbség társadalmi életét, valamint kulturális vonatkozásrendszerét.¹ Sőt, mi több, meglehetősen gyakran éppen ezek a tényezők rendelkeznek döntő fontossággal...

Ebben az értelemben úgy tűnik, hogy fölöttébb hasznosak azok az elméleti értelmezések, amelyek nem merülnek ki a pusztán irodalmi vagy irodalomelméleti elemzésekben (e meggyőződésünk általános jellegű, de kiváltképpen fontos a kisebbségeket illetően). Valójában olyan értelmezési és megismerési beállítottsági mintákat bontanak ki, amelyek segítségével irodalmon túli jelentéseket tapasztalunk. Ezek ugyanakkor az irodalom szempontjából elengedhetetlen dimenziókat képviselnek. Milyen társadalmi feltételek, milyen intézményi és infrastrukturális feltételek közepette jön létre és áll fenn egy irodalom? Kik azok a társadalmi szereplők, akik töb-

rődnek az adott irodalommal? Milyen recepcióban részesül az adott irodalom? Kik azok a szereplők, akik létrehozzák a recepciót? Mit mondhatunk az integráltság fokáról és módozatairól az adott esetben? Mivel magyarázhatjuk, hogy egy meghatározott pillanatban fennáll az adott irodalomra vonatkozó recepció, más pillanatokban pedig e recepció hiányát rögzítjük? Milyen tevékenységek mozdították előre az irodalmi termelékenységet?...²

Az itt regisztrált kiindulási elvek különösképpen akkor értékesek, amikor a vajdasági horvátok recens történelmét és irodalmát óhajtjuk vizsgálni. Mert éppen a különféle szociális és történelmi tényezők hatását nevezhetjük döntőnek, különösképpen az 1990 óta eltelt időszakban. Ugyanis ez az irodalom az említett periódusban jön létre, igaz, roppant nehézségek közepette, kisebbségi irodalomként. Ellentétben a többi vajdasági kisebbséggel, a horvátok, mint a volt Jugoszlávia konstituens nemzete, formális értelemben sem rendelkeztek kisebbségi pozícióval, ennél fogva megnyilvánulásaik nem mutathatták fel a kisebbségi identitás jegyeit. A vajdasági horvátok nem valósították meg intézményesen a kollektív jogok (az anyanyelven való iskoláztatás, a tájékoztatás és a saját kultúra fejlesztésének joga) egyik formáját sem. Ebből kifolyólag érthető, hogy ez az etnikum nem rendelkezett azokkal az intézményes aspektusokkal, amelyek elengedhetetlenek a kisebbségi közösség létezéséhez. Voltaképpen csak az egyházi élet szegmense és az ehhez igazodó kulturális teljesítmény jelenítette meg a fejlettebb intézményes élet dimenzióit. Minthogy a vajdasági horvátok közléte intézményekben hiányos, tagolatlan jellegű, a saját kisebbségi azonosságra utaló öntudat is fejletlen maradt. Érdemes megjegyezni, hogy a vajdasági horvát közösség tagjai nem rendelkeztek azokkal a mechanizmusokkal és közegekkel, amelyek szükségesek a kölcsönös megismeréshez és az adott közösség keretén belül végbemenő kommunikációhoz. Egyszóval, a kisebbségek attribútumainak híján, a vajdasági horvátok inkább a páriákra hasonlítottak...³

Ez a szituáció, legalábbis többek között, a következő eredményt hozta létre: a törékeny, intézmények nélkül létező kultúra és irodalom sokkalta inkább abba a mezőbe integrálódott, amit akkortájt az egységes jugoszláv irodalomnak neveztek. Többé-kevésbé e tér részelemének tekintették. Mégis, ez a létezési forma az önálló, formatív szubjektivitás híján állt fenn, nem beszélhetünk meghatározott folyamatok hordozóiról, különösképpen a XX. század kilencvenes éveitől nem. Érthető ennél fogva, hogy ez az integráció sem mennyiségi, sem minőségi értelemben, de a képviselői arányra utaló igazságosság vonatkozásában sem mindig függött a vajdasági horvátoktól, vagy akár a jóakarató vetélytársaktól. Ellenkezőleg. Az integrációt inkább az akkori állam ideológiai és egyéb szempontjai befolyásolták, ezek pedig nemritkán ellenük határozódtak meg. Példa erre a het-

venes évek után kibomló időszak... Tény, hogy a különböző Jugoszláviákban fennálló konstelláció a vajdasági horvátok számára a saját szerkezet kiépitetlenségét eredményezte. Különösen akkor érvényes ez az állítás, ha a többi vajdasági kisebbséget vesszük figyelembe. Nem létezett a különféle intézmények hálózata, a horvátok nem rendelkeztek kommunikációs terekkel, valamint a megnyilvánulás lehetőségeivel, nagyon kevés volt a közös kulturális és tudományos projektum, az emberek nem ismerték egymást... Összegezve, a korszerű kisebbségi infrastruktúra hiányáról kell beszélünk.

Mindezen megállapítások érvényesek az irodalom vonatkozásában is. Az irodalom folyékony állapotban létezett, és egy definiálatlan térben mozgott. Mégis, jeleznünk kell, hogy fennállt egy meghatározott és *ad hoc* integráció a horvát vagy a szerb irodalomba, még hozzá attól függően, hogy az adott szerző milyen nyelven írt.⁴ Ugyanis akkoriban a nyelvi kritérium jelentette a kizárólagos kritériumot. Valójában, az inkluzivitás, azaz a betagozódás és az elfogadottság foka nagyobb volt a szerb irodalom vonatkozásában, természetesen akkor, amikor az adott szerző a szerb nyelvi standardok szerint írt.⁵

2. A társadalmi környezetből adódó kegyetlen meghatározók

Az itt leírt szubjektívitás nélküli irodalmi egzisztencia, valamint a pária-lét különösképpen az ex-Jugoszlávia szétesésének időszakában kapott negatív jelentéseket. Ugyanis a horvát közösség ebbe a periódusba intézmények és saját elit nélkül lépett be, még hozzá különböző szinteken. Az állam, amelyben a vajdasági horvátok éltek, szétesett, lakhelyükön pedig hirtelen kisebbségekké alakultak át, és megkezdték a saját intézményes rendszer kialakításának kínos folyamatát. Többek között ez a közösség ekkor kezdte a saját irodalmát megszilárdítani hivatott strukturális feltételek létrehozását is. Hiszen ez az irodalom létezett addig is, de inkább egy szociokulturális értelemben, vagyis inkább nemzeti/regionális, mintsem kisebbségi irodalomként egzisztált. Egyszerűen ezen irodalom a kilencvenes évek elejéig nem rendelkezett a kisebbségi irodalmak jellegzetességeivel – híján volt az intézményrendszernek, valamint az önálló irodalmi környezet elemeinek...

Ugyanakkor a vajdasági horvátok reprezentánsaitól eredő kezdeményezések és tevékenységek (amelyek a saját struktúra építésére vonatkoztak) csupán a probléma *szubjektív* oldalát jelentik. Voltaképpen ez a vonatkozás csak őket érinti, ennek kapcsán a horvátok kapacitásairól, erőforrásairól, valamint azon érettségéről beszélünk, amelyeknek összhangban kell lenniük a kortárs tendenciákkal... Mert fennállnak olyan tendenciák

is, amelyek *objektív* eredetűek, abból a környezetből adódnak, amelyekre a vajdasági horvátok nem gyakorolhattak befolyást.

Figyelembe kell vennünk a következő, letaglózó tényeket: a Szerb Köztársaság politikája a kilencvenes években nem volt kedvező a horvátok számára, alkalomadtán brutálisan destruktívnak bizonyult. Nagyon kevés teret adott az intézményes feltételek kidomborítására. Valójában az alkotás jelentette az egyetlen lehetőséget, viszont a nyilvánosságban való irodalmi megjelenés előtt akadályok tornyosultak. Az állami politika romboló hatáskörre utaló ítéletet a következő tényezők támasztják alá.⁶

Először is, a hatóságok folyamatosan azon fáradoztak, hogy ne ismerjék el a horvát közösséget vajdasági kisebbségként. Ennek következménye, hogy a horvátok státusa a közelmúltig, pontosabban 2002-ig nem nyert rendezést. Az említett tényekkel magyarázható, hogy a horvátok arra tettek erőfeszítést, hogy bebizonyítsák létezésük tényét, ami értelmetlen kimerülésbe hajszolta őket. Mindez csöppet sem naiv, nemde? Az elismerés elmaradása a hatóságok részéről nagy problémákat okozott meghatározott kisebbségi jogok vonatkozásában. Ami az irodalmat illeti, úgy különféle tevékenység pénzelésének elmaradását kell konstatálnunk, mert nem állt fenn a professzionalizáció lehetősége ebben a szférában. Nagy rendszerességgel az történt, hogy az értékes kulturális teljesítmények a lemondás árán valósultak meg, ami alkalomadtán az egyéni önfeláldozás formáiban jelentkezett.⁷ Ha valamilyen irodalmi mű nyilvánosan megjelent, úgy számítani lehetett az elhallgatására vagy a mellőzésére, a politikai közegben létrejövő tendenciákkal párhuzamban. A nem-létező hely terének törvényszerűségei jutottak érvényre, voltaképpen egyetlen mondatot sem lehetett találni a horvát irodalom létezéséről a Vajdaságban.

A másik, destruktív és objektív tényező a következő: a nyolcvanas évek végétől kezdve az állam (vagy valamely paraállami szerv) támogatta azokat a folyamatokat, amelyek távlatában a horvátok negatív stigmatizációban részesültek, mindez a nemzetietlenítés tendenciáit erősítette. Különösen a szubetnikai sajátosságokat helyezték előtérbe, ami mögött azt a törekvést pillanthatjuk meg, hogy a horvátokat a bunyevácok és a sokácok szintjére kellett helyezni, holott ezek a horvátok regionális és szubetnikus neveit jelentik. A szubetnikus tendenciákat a kultúra területén bőséges pénzügyi támogatás követte, itt az állam önzetlennek bizonyult. Ugyanezen tendenciákat támogatta a nyilvánosságban is, ugyanakkor, ahogy már említettük is, a horvátok irodalmi ténykedését hallgatás vagy nyílt tagadás övezte. A szubetnikus létező a Milošević-rendszer eszményi kisebbségjge: folklór jellegű és apolitikus beállítottságú, egyúttal a hatalmon lévő politikai elit bálványozója. Az ún. „bunyevác nyelven” (!?) megvalósuló szubetnikus vonatkozások az irodalomban a lamentálás és a naivitás szellemét

tükrözték. Ezeket azonban a hatalmi elit örömmel fogadta. Ezzel ellentétben nehézséget jelentett a komoly horvát irodalmi létezés, ez együtt járt a nyilvánosságban való jelenlét hiányával. A mérvadó irodalmi alkotók, akik a horvát nyelv mércéi szerint írtak, rendszeresen nem jelenhettek meg a nyilvánosságban.⁸

Végül is, a volt Jugoszlávia területén kirobbant háborúk, és itt különösképpen a Horvátországban folyó háborúkra gondolok, megnehezítették a horvátok, főképp a szerémségi horvátok életét. Mert itt gyilkosságokról, etnikailag motivált erőszakról, fenyegetésekről, hazugságokon alapuló, médiákban megvalósuló lincselésről számolhatunk be..., ami nem utolsósorban az etnikai tisztogatásban nyert formát. Másképpen szólva, mindez több tízezer horvát erőszakos elüldözését eredményezte. Az elüldözöttek között írókat is találhatunk.⁹ Herkóca esete egy rendkívüli gonosztett paradigmája... Valamennyire jobb volt a helyzet Bácska délnyugati részén, és a Bácska északi részén élő horvátok nem voltak radikális nyomásgyakorlás áldozatai, pontosabban nem voltak gyilkosságok és erőszakos cselekmények objektumai, de itt is szóba kell hoznunk a szubtilisebb, rafináltabb horvátellenességet, ami szintúgy elvándorlást eredményezett. Különösképpen a fiatal nemzedékek vonatkozásában, akik tanulmányaik befejezése után gyakorta Zágárában maradtak.¹⁰ Ugyanis az említett tények mellett ezek a tendenciák is hozzájárultak a hanyatláshoz és a pária-lét fennmaradásához.

Mégis, a kilencvenes évek második fele változásokat hozott, a szituáció fokozatosan javult, a szabadság terei tágasabbak lettek, noha a vajdasági horvát közösség szétfúródott, nem léteztek intézmények, az intellektuális kapacitások elsorvadtak. A konstelláció gyökeresen módosult 2000 után, persze, ha nem vesszük figyelembe azokat a szereplőket, akiket még a régi ideológia motivált. Mert ettől az időszaktól fogva a horvátokat nem stigmatizálják, és megszűnik a szimuláció gyakorlata is. Ám az erőforrások közben kiapadtak, a tíz évig tartó destrukció nyomokat hagyott, amelyek hosszú távú következményekkel jártak...

3. A szubjektív szintje és a történelmi tényezők

Fokozatosan eljutottunk a szubjektív szintjéig, amin azon vonatkozások összességét értjük, amelyek közvetlenül a horvátokat érintik, így a tevékenységi formákat a kisebbségi közösség kiépítésében. Ahhoz, hogy e formákat jobban megértsük, szükséges röviden felvázolni a *történelmi örökséget*.

Úgy tűnik, hogy három fontos, többnyire történelmileg meghatározott tényezőt hozhatunk szóba, amelyek nagyban hozzájárultak a vajdasági

LEKSIKON

PODUNAVSKIH
HRVATA - BUNJEVACA I ŠOKACA

HP

A

I

horvátok irodalmának kisebbségi irodalomként való létrejöttéhez. Mindenekelőtt hatalmas diszkontinuitást felmutató irodalomról van szó. Másodsor, ezen peremirodalom nem integrálódott sem az anyaországi horvát irodalomba, sem önmagába. Végül is, olyan irodalomról beszélünk, amely kapcsán, minthogy professzionális intézmények hiányában létezik, és az alkotáshoz rendkívüli erőfeszítés szükséges, nem szervezett vagy tervszerű a fellépése, inkább incidens vagy a véletlenszerűség formájában jut felszínre.

Ha diszkontinuitásról szólnak, akkor látnunk kell, hogy a vajdasági horvátok irodalma több kezdetet tár fel. E tény háttérben vagy az államhatárok vagy az ideológiák változása áll.¹¹ A változások nem a horvát íróktól függték, mások mozdították elő a transzformációkat, alkalomadtán a nemzettársak-politikusok, noha a horvát irodalom végül is a hagyomány részévé avatta ezeket a változásokat. A témánk szempontjából különösképpen fontos az utolsó törésvonal. A hetvenes évek elején történekről beszélünk, még hozzá a „horvát tavasz” kapcsán, amikor a megrendszabályozás okán több mint tíz vajdasági horvát író távolítottak el a közéletből.¹² Noha morbidul hangzik, mégis figyelemre méltó, hogy azok, akik nem természetes halállal haltak meg, peremre szorultak egészen a kilencvenes évek elejéig. Az említett két évtizedben a vajdasági horvát irodalmat átengedték a vak véletlennek, vagy mások gyakoroltak uralmat a vajdasági horvát irodalom felett. Tehát húsz évig nem létezett intézményes keret a horvát irodalom pulzálására, nem szólhattunk tudatos stratégiákról, aminek az volt a következménye, hogy az irodalmi elit nem reprodukálódott sem számarányait, sem minőségét tekintve.¹³ E dinamika negatív következményeket hozott létre a kilencvenes években...¹⁴ Végül is, a diszkontinuitás okán beszélhetünk arról, hogy elvesztek az anyaországhoz kötődő kapcsolatok, és hogy a vajdasági horvát irodalom nem nyert szilárd formákat a horvátországi irodalomban, vagy, hogy alkalomadtán még elementáris alakzatokkal sem rendelkezik Horvátországban. Példának okáért, az 1990-től 2002-ig terjedő periódusban egyetlen Vajdaságban élő horvát író sem jelentetett meg könyvet valamilyen mérvadó horvátországi kiadónál, ami ellentétben áll a korábbi gyakorlattal!¹⁵

Itt találjuk a vajdasági horvát irodalom második fontos karakterisztikumát, ugyanis *peremirodalomról* van szó. Mert mind a nemzeti vonatkozások, mind a katolicitás vagy a kultúra kapcsán a vajdasági horvátok néhány évszázad távlatában peremszerűek, és ez a tény többrendbeli-

leg meghatározónak bizonyul. A korszerűség impulzusai ritkán és késéssel érkeznek, a korszerűségben való részvétel ritkaságszámba megy. A perem elsődleges tapasztalata nem az alkotói fáradás, hanem a védelem szokása...¹⁶ Ez a tény tükröződött a vajdasági horvát irodalomban, a művek is magukon viselték a peremlétezés nyomait. A peremlét közvetett következménye, hogy a vajdasági horvátok irodalma gyengén integrált az anyaország irodalmába. Ez a megállapítás különösképpen az utóbbi harminc évre érvényes, nagyon kevés ember közül Horvátországban, a vajdasági horvátok nem jelennek meg a korszerű irodalom antológiáiban és az irodalomtörténeti állásfoglalásokban.¹⁷ A folyóiratokban nem recenziálják műveiket, a horvátországi irodalmi mezőben legfeljebb azok részesítik recenzióban az itteni írókat, akik esetleg korábban elhagyták a Vajdaságot, ugyanakkor nem rendelkeznek kellő belátással az itteni állapotok vonatkozásában. Az antológiák híján vannak a vajdasági horvát alkotóknak, voltaképpen a metropólium döntőbíráinak ízlését tükrözik. A vajdasági horvátok integrálása az antológiákba a regionális szemléletet tükrözi, ennek okán beszélnek – noha e megoldásnak semmilyen megalapozottsága nincs – a bácskai vagy szerémségi horvátok irodalmáról. Mintha a horvátok ezen csoportjai nem ugyanazon földrajzi területen élnének már nyolcvan éve!¹⁸ Egy olyan fellépéshez, amely átfogná az egész horvát irodalmat, nem léteznek kapacitások, mert a jelzett időszakban nem látott napvilágot egyetlen olyan monográfia vagy antológia sem, amely a vajdasági horvát irodalomról szólna.

A jelzett tények arra mutatnak rá, hogy a vajdasági horvátok irodalma kevésbé integrált. Ez az irodalom híján van az infrastrukturális feltételeknek, ami nemcsak az intézményesen biztosított alkotásra, hanem az önértelmezés hiányosságaira is vonatkozik.¹⁹ Az önértelmezés igen gyenge formái erős Szabadka-központúságról árulkodnak. Elsikkadnak azok a művek, amelyek például a szerémségi horvát irodalomhoz kötődnek.²⁰ A következmény: a vajdasági horvát irodalom ismeretének hiánya. A felelősség azonban nemcsak ebben a vonatkozásban hárítható a vajdasági horvátokra. Egy másik kérdés, hogy a vajdasági horvátok műveit hogyan recipiálják azokban az intézményekben, amelyek a szerb irodalommal foglalkoznak, vagy hogy milyen recepciót nyer az anyaországban. Nem lényegtelen kérdés, hogy a recepció milyen jellegű más kisebbségek esetében. Végül is, még egy problémát vizsgálunk meg, nevezetesen, hogy létezik-e a vajdasági horvát irodalom azokon az irodalmi katedrákon (Belgrádban, Újvidéken), amelyeken előadják a horvát irodalmat?

Az elmondottak magyarázzák, hogy a vajdasági horvát alkotónak meszesemenően több erőfeszítést kell tennie, hogy alkotása formát öltjön, vagyis az itteni irodalmi elit professzionális intézményes keretek nélkül alkot. Ráadásul ez az elit híján van a legelemibb kérdések kapcsán kialakuló konszenzusnak. Ha a vajdasági horvát irodalomról van szó, akkor kénytelenek vagyunk kimondani, hogy ha nem is a káosz, de a rendezetlenség az úr.²¹ Az *incidens*, ahogy jeleztük korábban, a vajdasági horvát irodalom kulcsjelensége. 1990-től 2002-ig több mint tíz olyan intézmény jelentkezett, amely a kiadó szerepét töltötte be (!?!).²² Ugyanakkor sokkal kevesebb olyan intézményt jegyzünk, amely folyamatosan kiadói tevékenységet végez, és professzionális kompetenciákkal rendelkezik.

Az említett időszakban valamivel kevesebb mint száz olyan könyvet ismertünk, amely közvetlen kapcsolatban állt a vajdasági horvátokkal.²³ Ennek fele irodalmi jellegű, és e művek különböző értékűek. Figyelemre méltó, hogy e művek között nem találhatjuk a horvátul publikáló legelfogadottabb írók műveit. Tehát hiányzik a komoly tervezés az irodalmi elit részéről, bizonyítja ezt a tény, hogy eddig nem jött létre olyan professzionális kiadó, amely magára vállalná a folyamatos kiadás felelősségét. Ne lepjen meg bennünket a tény, hogy csak időről időre olvashatunk minőséges könyveket, és ezeket nem a horvát kiadókhöz, hanem a szamizdatokhoz, vagy a szerb kiadókhöz köthetjük.²⁴

Hasonló a helyzet a folyóiratok vonatkozásában is, a kilencvenes évektől rögzíthetünk kísérleteket, ezek között akadtak dilettáns, de komolyabb jellegűek is. Csupán 2002 óta jegyezzük a Matica hrvatska szabadkai tagozata által gondozott *Klasje naših ravni* című folyóiratot. Ugyanakkor tudjuk, hogy milyen jelentőséggel bír a folyóiratokban kibomló irodalmi termés az irodalom egészére nézve. Az irodalmi folyóiratok hiánya azt a tényt jelzi, hogy nem áll fenn az irodalmi művek recenziálásának intézménye. Tegyük hozzá, hogy híján vagyunk a vajdasági horvát irodalom nyilvános bemutatásának.²⁵ Egyszóval, hiányzik a szisztematikusan olvasó közönség...

A törékeny és intézményesen nem szilárd vajdasági horvát irodalom az utóbbi tizenöt évben dinamikus folyamatok közepette egzisztált. Ezek részeként/objektumaként tett kísérletet arra, hogy megfogalmazza a szubjektivitásának formáit. Ugyanakkor e folyamatokat negatív szociális tényezők befolyásolták, amelyek belső és külső tényezőit egyaránt feltártuk. Végül is, a vajdasági horvát irodalom létrejötté még nem fejeződött be. Szükség mutatkozik az olyan erőfeszítésekre, amelyek az alapfeltételek megteremtésére irányulnak. Mindez egyszerre függ a horvát elit teljesítményétől és a külső körülményektől.

JEGYZETEK

- ¹ Más szóval, egy adott kisebbségi entitás, amely önmagát az adott közösségekben és az adott közösségekben teremt, mindig tágabb, átfogóbb társadalmi környezetben létezik. Ez a megjegyzés azért fontos, mert a globális társadalmi közösség az, amely közvetlenül vagy közvetett módon határozza meg a kisebbségi létezés jellemzőit.
- ² Természetesen, tudatában vagyunk annak, hogy az erre, valamint a hasonló kérdésekre adódó válaszok, amelyek, ismételjük meg, szociokulturális meghatározottságúak, nem foglalnak magukban végleges válaszokat egy adott kisebbségi irodalom kapcsán. Ellenkezőleg. Mégis, jelezniünk kell, hogy e válaszok hozzájárulnak a kisebbségi irodalmak jobb megértéséhez, mert a kisebbségi irodalmak szociális tényezőt is jelentenek, tehát szociálisan is determináltak. Ugyancsak világos, hogy *mutatis mutandis* mindez érvényes a többségi irodalmakra is.
- ³ Ez a tény azt jelenti, hogy a vajdasági horvátok nem tekinthetők tipikus kisebbségnek, és atipikusságukat a saját intézményes és strukturális keretek kiépítetlenségében mutatják meg, ami különösképpen az irodalomban jut felszínre. A feljebb feltett kérdések különösképpen az utóbbi tizenöt évben izgalmasak, mert a horvátok a jelzett időszakban válnak kisebbségekké, és irodalmuk e korszakban válik szociológiai értelemben kisebbségi irodalomná.
- ⁴ A nyelv kérdése az egyik legösszetettebb kérdés formájában jelentkezik, különösen akkor, ha a vajdasági horvátok irodalmában megjelenő hovartartozásról van szó. Mert nagyszámú, etnikai értelemben horvátnak számító író (főképp azok, akik a Vajdaságban születtek, és nem nyílt alkalmuk saját nyelvük elsajátítására, ezenkívül az első irodalmi megjelenésük szerb irodalmi folyóiratokhoz kapcsolódott), kizárólag szerb irodalmi mércék szerint ír! Döntő kérdés, hogy milyen módon viszonyulunk ehhez a problémához.
- ⁵ Dr. Draško Redep (Eszék, 1935, kritikus), Franjo Petrinović (Novi Slankamen, 1957, író), Marija Šimoković (Szabadka, 1947, író) jó példái ennek a situációnak. Igaz, ez az elfogadottság azt eredményezte az anyaországi horvát irodalom bizonyos köreiből, hogy az említett írókhoz a kizárás intenciójával viszonyultak. Vagyis, elismerték őket, mint jelenlevőket, de mint szerb írók, lényegében nem léteztek. Hasonló viszonyulásról adhatunk számot a Vajdaságban is azon elméletírók kapcsán, akik a vajdasági horvát irodalmat értelmezték, számukra is a nyelv jelentette a hovartartozás mércéjét.
- ⁶ Ezenkívül figyelembe kell vennünk a következő negatív tendenciákat is: húsz év alatt, pontosabban 1971-től 1991-ig a horvátok száma több mint egyharmadával csökkent. 1971-ben 120 303 horvát élt a Vajdaságban, 1991-ben 74 808 polgár vallotta magát horvátnak. Az utolsó összeírás 2002-ben is a horvátok számának radikális csökkenéséről ad hírt. Eszerint Szerbiában 70 602, a Vajdaságban pedig 56 546 horvát él. Amennyiben összehasonlítjuk az adatokat történelmi perspektívában, úgy azt látjuk, hogy az utóbbi harminc évben a horvátok száma meglehetősen csökkent, valamint, hogy a XX. század kilencvenes éveiben majdnem húszezer horvát „tűnt el”, ami több mint egynegyed nagyságrendű csökkenést jelent. (Erről a problémáról többet írtam az *Od asimilacije do etničkog čišćenja* című munkámban, in: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, Újvidék, 2003/41-42., 3-7.). Mégis, számszerűen a horvátok a magyarok után következnek a Vajdaságban. Ha a területi elhelyeződést vizsgáljuk, úgy világossá válik, hogy a horvát etnikum a szétszóródottság állapotában él: minden vajdasági községben található horvát nemzetiségű polgár. A horvátok nagyobb arányban Szerémségben és Bácskában élnek, voltaképpen a horvátok zöme Bácska északi részén, valamint a Duna mentén található. A kulturális központ Szabadka.
- ⁷ Vojislav Sekelj író (Szabadka, 1946) tragikus példája ennek a situációnak.

⁸ Nem releváns-e a tény, hogy Petko Vojnić Purčar (Szabadka, 1939), aki egyébként 1977-ben NIN-díjas volt (a *Dom, sve dalji* [Az otthon, egyre távolabb. Ford. Fehér Teréz. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979] című regényével érdemelte ki a díjat), tizenkét éven keresztül (1990–2002) egyetlen regényt sem írt? Ugyanez érvényes a nyugdíjazott egyetemi tanárra és költőre Jasna Melvingerre (Pétervárad, 1940)! Vojislav Sekelj is ugyanezt a sorsot osztja, hiszen tíz évig nem írt semmit. Az említettek voltaképpen párban járnak Balint Vujkovval i Lazar Merkovićtal, akik hasonló sorsot éltek meg húsz évvel korábban. Rögzíthetjük a törvényszerű jelenséget: amennyiben horvát író vagy, és a Vajdaságban alkotsz, legyél felkészülve arra, hogy hosszabb ideig nem fognak könyveid megjelenni! Mellesleg, Petko Vojnić Purčar említett könyve az utolsó olyan vajdasági horvát mű, amelyet a horvát irodalmi nyelv művelője írt, és egyúttal díjban részesült! Ez érvényes a Vajdaságra, vagyis Szerbiára, de Horvátországra is. Nem arról van szó, hogy nem léteztek művek a vajdasági horvát irodalomban. Vagy, hogy nem osztottak ki díjakat. Ellenkezőleg. Sokkalta földhözragadottabb dolgot említek, ugyanis az etnocentrizmus a hivatalos irodalmi körökben teljes mértékben uralkodott. Ez a tény, mondtam már, nem érvényesült azon horvátok esetében, akik a szerb nyelv normái szerint alkottak, mert az ő könyveiket megjelentették. Ami Horvátországot illeti, a probléma messzemenően naivabb, ott majdnem abszolút érdektelenség állt fenn. Ezt a tényt bizonyítja, hogy a jelzett időszakban egyetlen vajdasági horvát író sem jelentette meg művét Horvátországban valamilyen professzionális kiadónál! Ugyanez elmondható az irodalmi társaságokban való tagságról is, mert csak 2000 után változik, méghozzá csigalassúsággal, ez a gyakorlat. Igaz, Horvátországban ez a folyamat némileg korábban kezdődött, mert a XX. század utolsó évében már nyertek tagsági státust a vajdasági horvátok a Horvát Írószövetségben.

⁹ Például Ivan Bonus, a népi kontextusú író (Stari Slankamen-Zagrad, 1943).

¹⁰ Ezek között is találhatunk írókat: itt említhetjük Neven Ušumovićot (elbeszélő, Zágráb, 1972), Petar Vukovićot (Szabadka, 1975).

¹¹ Erről a problémáról olvashatunk: Razora, Lazar (Merković, Lazar), *Suvremena književnost Hrvata u Vojvodini – gledana iz još jednog početka*, in: *Klasje naših ravni*, 2002/1-2., Szabadka, 2002, 1-4. Ugyanez megtekinthető a következő címen: <http://www.maticahr-klasje.co.yu/1-2/1.htm>. Egyébként az internet használatáról, mint a vajdasági horvát irodalom reprezentációjának lehetőségéről szól a következő munka: Kovačić, Miroljub (Žigmanov, Tomislav), *Internet prezentacije hrvatskih institucija i organizacija u Vojvodini – Malobrojnost i vladavina neprofesionalnosti*, in: *Hrvatska riječ*, Szabadka, 2003/12., 18-9.

¹² A következő írókról van szó: Balint Vujkov (Szabadka, 1912–1987), Lazar Merković (Szabadka, 1926), Matija Poljaković (Szabadka, 1909–Zágráb, 1973), Ante Sekulić (Tavankút, 1920), Bela Gabrić (Szabadka, 1921–2001), Juraj Lončarević (Srijemska Mitrovica, 1930–Zágráb, 1997)... Erről, de különösképpen a Szabadkán történekről szól Milovan Miković *O dekapitaciji, o mučnini, o mudrosti opstanka*, in: *Subotička danica (nova) za 2000*, Szabadka, 1999, 217–223. Ez a mű azért fontos, mert első ízben kísérli meg komolyabban tárgyalni az ún. *Maspok*-jelenséget Szabadkán a múlt század hetvenes éveiben. A szerző lajstromozza az eddig létező legteljesebb listát azokról az írókról vagy a kulturális szféra aktorairól (több mint 120 személyt jegyzünk), akiket sújtott a nyilvános fellépés tilalma.

¹³ Huszonöt író jelentette meg első könyvét a kilencvenes évek elejétől fogva. Ezek közül húszan negyven évnél idősebbek voltak. Ezt a tényt úgy is értelmezhetjük, mint a diszkontinuitás kifejeződését, de azt is figyelembe kell vennünk, hogy például a Katolikus Egyház tisztségviselői nem publikálhattak a korábbi időszakban. Például Marko Vukov katolikus papnak és költőnek (Bikovo, 1938–Szabadka, 1995) csak *post mortem* jelent

meg az első könyve (*Ja, buntovnik s razlogom*. Matica hrvatska, Slavonski Brod, 1996). Fides Vidaković (tiszteletendőnév, Szabadka, 1921-2003) nyolcvanéves korában jelentette meg az első könyvét (*Hvalospjevi nade*. Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović”, Szabadka, 2001).

¹⁴ Ebben az értelemben világossá válik, hogy a kilencvenes évek eleje óta miért jegyzünk csak néhány jelentékeny író. Ezek közül nagyon sokan nem a Vajdaságban élnek, mert nem rendelkeztek lehetőségekkel. Ez a tény választ jelent arra a problémára vonatkozóan is, hogy a középnemzedék, amely a hetvenes években érlelődött, a mai napig a szerb standardok szerint ír, pl. Tomislav Ketig (1932), Petar Vukov (1941), Slavko Matković (1948-1994), Milovan Miković (1947), Marija Šimoković (1947), Zvezdana Asić (1946), Ante Vukov (1955), Franjo Petrinović (1957), Viktorija Aladžić (1959), Robert G. Tilly (1959), Zvonko Sarić (1962)...

¹⁵ Csupán ebben az évben jelentették meg könyveiket Horvátországban a következő alkotók: Tomislav Ketig és Tomislav Žigmanov. A következő könyvekről van szó: Tomislav Ketig, *Poeme i balade*. Matica hrvatska, Zagreb, 2002, valamint Tomislav Žigmanov, *Iza efemerija svakodnevlja (Prilog fenomenologiji raspadanja)*. Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 2002.

¹⁶ Mégis, a peremtapasztalat nem jelent eleve hátrányt. A. G. Matoš, akinek ősei a Vajdaságból származnak, jól bizonyítja ezt a megállapítást. Mert, a perem vagy olyan tendenciák gyújtópontja, amelyek nem jönnek létre a központban, vagy a perem a központból érkező folyamatok közvetítője. Gondoljunk a vajdasági magyar irodalomra a XX. század hatvanas és hetvenes éveiben. Ugyanakkor ezt a pozitív mozzanatot, amelyet a perem kapcsán tártunk fel, a vajdasági horvátok ritkán aknázták ki.

¹⁷ Erről, sajnos, semmilyen pontosabb adatot nem tudok mondani, mert nem találhatunk olyan vajdasági horvátot, aki megfelelő adatokkal rendelkezik a Horvátországban publikáló szerzőkről. Érthető, hogy híján vagyunk a belátásnak, amely megmutatná a vajdasági horvát irodalom valós helyzetét Horvátországban.

¹⁸ A jelzett időszakban, igaz, két ilyen antológiát tettek közzé. Az első: *Lipe riči - iz književnosti bunjevačkih Hrvata, a Korabljica - prinosi za povijest književnosti u Hrvata - II., 2. S. a. r.* Stjepan Sučić, Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog PEN centra za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, Zágráb, 1994. Ezen utóbbi antológia huszonegy szerző írását tartalmazza, és a XX. század periódusát fogja át. A második: *Hrvatska riječ u Srijemu*, összeállította Dubravko Horvatić. Ogranak Matice hrvatske Tovarnik, Zágráb, 1995. Reprezentatív, luxuskötésben készült műről van szó, amely a szerémségi regionális horvát irodalmat mutatja be, azaz megjeleníti az összes releváns szerzőt, aki ebből a valamikori horvát vármegyéből származik, és helyet ad azon szerémségi alkotóknak, akik a mai Vajdasághoz tartoznak. Pontosabban ötvenkét szerémségi horvát íróat látunk itt, méghozzá úgy, hogy reprezentatív válogatásokat olvashatunk a művekből. Az antológia végén a szerémségi írók lexikona található, biográfiai adatokkal, az élő vajdasági horvát írók közül Jasna Melvinger és Ivan Bonus nyer említést.

¹⁹ Csak két könyvet jegyzünk a vajdasági horvátok irodalmáról: Bela Gabrić, Ante Pokornik, *Bunjevačke kraljičke pisme*. Hrid, Szabadka, 1996. A könyv első részében az említett népszokást írják le, olvashatunk a szokások irodalmi értelmezéséről, a második részben 137 összegyűjtött bunyevác pünkösödölőt látunk, a harmadik részben pedig olyan alkotásokat találunk, amelyek a modernitás folyamán íródtak. Milovan Miković, *Život i smrt u gradu*. Izdavački odjel Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović” i Hrvatsko akademsko društvo, Szabadka, 1999. Ez a könyv tizenhat olyan esszét tartalmaz, amely a diszperzív „szülőföld”-problematikumot írja le. Kalendáriumok, folyóiratok, írói teljesítmények nyernek itt megvilágítást, mégpedig a XX. század ötvenes éveitől

a kilencvenes évekig. Az említett könyvek mellett itt látjuk az olyan alkotókat, akik a vajdasági horvát irodalmat tették tárgygyá: Bela Gabrić, *Sonetni vijenac u hrvatskoj književnosti u Bačkoj*, in: *Zbornik „Ivan Antunović”*, Institut „Ivan Antunović”, Szabadka, 1992/2-3., 97-100.; Lazar Merković, *Književnost Hrvata u Vojvodini poslije II. svjetskog rata*, in: *Tjedan Hrvata iz Vojvodine*, szerk. Hrvoje Salopek, Hrvatska matica iseljénika, Zágráb, 1998, 64-78.; Tomislav Žigmanov, *Nesredeno i neuređeno stanje – Hrvati u Vojvodini i pitanje naklade knjiga*, in: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, 12, Újvidék, 2000, 17-20.; Milovan Miković, *Razlozi koji nalažu pokretanje književnog časopisa za Hrvate u SRJ*, in: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, Újvidék, 2000/17., 7-12.; valamint in: *Kontakt Hrvatska*, 13. szám, lásd még az *Odgovor* című hetilapot, Belgrád, 2001, 12-13.; Tomislav Žigmanov, *O Matoševim suzavičajnicima u Bačkoj jučer i danas – Između povijesne izgubljenosti i nesnalazjenja u suvremenosti*, in: *Hrvatska misao*, 17, Szarajevó, 2000, 195-202, majd, in: *Hrvatski znanstveni zbornik*, IV-V/1-2/2001/2002, Pécs, 2002, 7-14.; Miković, Milovan, *Književnost Hrvata u Vojvodini*, in: *Zbornik radova predavača Prve letnje multikulturne škole, Specijalističke akademske studije*, Újvidék, 2001, 161-173.; Petar Vuković, *Počeci „ženskom pisma” u Bunjevačka*, in: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, Újvidék, 2001/24., 3-8.; Milovan Miković, *Književnost Hrvata u Vojvodini – između jezika na kojem se piše i književnosti kojoj se pripada*, in: *Rukovet*, 2001, 1/4, Szabadka, 2001, 31-39.; Lazar Razora, (Merković, Lazar), *Suvremena književnost Hrvata u Vojvodini – gledana iz još jednog počela*, in: *Klasje naših ravni*, Szabadka, 2002, 1-4.; Miković Milovan, *Književnost Hrvata u Bačkoj – nastajanja i nastajanja o obzoru njene oksimoronske prilike*, in: *Klasje naših ravni*, Szabadka, 2002, 3/4, 2002, 37-45, (<http://www.maticahr-klasje.co.yu/3-4/6.htm>), valamint in: *Hrvatski znanstveni zbornik*, Pécs, 2002, 2001/2002, IV-V/1-2/, 14-24.; végül Milovan Miković, *Roman u književnosti podunavskih Hrvata*, in: *Klasje naših ravni*, Szabadka, 2002, 5/6, 5-14.

²⁰ Az említett munkákban senki sem említi pl. Tomislav Ketiget. Igaz, ő Szerbiában, azaz a Vajdaságban is publikál, szerb nyelvi mércék szerint, ugyanakkor Horvátországban is, a horvát nyelv szellemében.

²¹ Az okok egy részét a következőképpen foglalhatjuk össze. A következmények nem elhanyagolható részét a vajdasági horvát közösségen belül létező viszonyok befolyásolták! Itt a legérdekesebb kérdésnek az bizonyul, hogy a horvát közösség legbefolyásosabb szegmense, nevezetesen a politikai szegmens hogyan viszonyul a horvát közösség kulturális szükségleteihez. Mert ellentmondásokat vagyunk kénytelenek konstatálni. A politikai elit mindenáron arra törekedett, hogy befolyásolja a kulturális szférát, különösképpen azt célozta meg, hogy a káderpolitikát irányítsa, és hogy formálja a kulturális politika irányvonalait. Természetesen ez a szegmens volt a reális társadalmi hatalom hordozója, ami nagymértékben bonyolította az egész situációt. Nagyon tanulságos ebben a vonatkozásban a *Klasje naših ravni* című folyóirat produkciója 2002-ig.

²² A következő horvát intézményekről van szó, amelyek egyébiránt szabadkai székhelyűek: az Ivan Antunović Intézet (1998-ban a Katoliki institut za kulturu, povijest i duhovnost nevet vette fel) publikált legtöbbször, majd nem harminc címszóról beszélhetünk, ezenkívül megformált szerkesztői politikával rendelkezik. Természetesen itt a katolikus egyházhoz fűződő alkotókedvről van szó, hadd említsük még a következőket is: „Bunjevačko kolo”, (1998-tól megváltoztatja a nevét, és a Hrvatski kulturni centar „Bunjevačko kolo” nevet viseli), HRID, a kéthetenként megjelenő *Žig*, a Matica hrvatska, a Hrvatsko akademsko društvo (HAD), Organizacijski odbor „Dužijanica” i Pučka kasina 1878; Kulturno prosvjetno društvo (Bački Monoštor), Hrvatska udruga „Lajčo Budanović” (Mala Bosna). Érdekes, hogy kiadóként vagy társkiadóként a következő egyházi intézmé-

nyek is megjelennek: a szabadkai ferences rendház, a dominikánus nővérek rendháza, a rumai plébániai hivatal és a bikovói plébániahivatal. Mellesleg, noha nem lényegtelen kérdésről van szó, több mint tíz könyv jelent meg szamizdatban. Már ezek a tények is arra mutatnak rá, hogy az itt kiadott könyvek nem felelnek meg a korszerű követelményeknek. A könyvek zömét nem megfelelő módon dolgozták fel, és sorolták be a Matica srpskában! Nincsenek olyan könyvek, amelyek híján lennének a nyomdai hibáknak. Vagy szerény grafikai megoldásokat tapasztalunk, a műszaki kivitelezés nem alkalmazkodik a professzionális kritériumokhoz, a szövegfeldolgozás a minimális szint alatt van...

²³ Erről sokkal többet írtam a *Prinosi za bibliografiju Hrvata u Vojvodini (kézirat)* című munkámban.

²⁴ Itt csupán egyetlen művet említünk, mert olyan könyvről van szó, amely figyelmet keltett a kritikusok körében: Jasna Melvinger *Ta renesansa ne još kao posljednja šansa*, Svetovi, Újvidék, 2002.

²⁵ Hadd erősítsük meg ezt a megállapítást azzal, hogy 2002 folyamán csak tíz olyan irodalmi estet jegyzünk, amelyekben vajdasági horvát szerzők alkotása szerepelt. Ezek közül nyolcat Szabadkán, kettőt Zomborban tartottak. Ugyanebben az évben a vajdasági horvát irodalmat csak kétszer mutatták be Horvátországban.

Útirajz vagy regény

Gazsó Hargita fordítása

Amikor oslói utam előtt sokan lelkesen utaltak Isidora Sekulić *Norvégiai levelek* című művére, mint az ország megismeréséhez feltétlenül szükséges kézikönyvre, őszintén szólva, alig tudtam belőle felidézni valamit, és azt is csak ködösen (ez a szó semmiképpen sem Skerlić Isidorára nézve végzetes kritikájának – „a feje köddel teli” – invokációja).

Az útibeszámolókat, írottakat és szóbelieket egyaránt, mindig is kissé unalmasnak találtam. Ezért az ilyen gyűjteményeket sem olvasom szívesen, legfeljebb a képek miatt lapozom át őket, ha van bennük. Az útielbeszélés azon hálátlan hallgatói közé tartozom, akik nem rejtik véka alá, hogy alig várják a történet végét még akkor is, ha ügyes mesélőről van szó. Minél jobban törekszik az elbeszélő arra, hogy verbális leírása méltó legyen az élmény vizuális csodájához, és minél inkább kitartani látszik emellett, én annál inkább küzdök az álommal, s ezt a küzdelmet, tudjuk, nem lehet elrejtteni.

Az útirajz eredeti értelmében vagy tisztán újságírói műfaj, melyet néha igencsak erőszakos módon az irodalomhoz utalnak, vagy művészi próza, amelyet nem kevésbé tévesen az útirajzokhoz sorolnak, minthogy az utazás az ihletője. Tulajdonképpen mi jellemzi az igazi útirajzot? Nehéz lenne megmondani. Ha az ihletett formában előadott észleletek és a képzeletgazdag személyesség kimerül abban a törekvésben, hogy szavakban fejezze ki a természet kivételes jelenségeinek vizuális szépségét, a leltűnt korok maradványait, vagy egy híres építész bámulatosan modern épületét, akkor általában megreked a történet a vers, a mese és a dokumentum közötti térben. A rendkívüli látvány attraktív gazdagsága megköveteli a narratív szárnyalást és az izzó előadásmódot, a beszélőt pedig köti

a valósághoz való szoros viszony, ezért legtöbb esetben hiányzik a fantázia merészen költői lendülete, a fordulatok és csodák meseszerű bőrsége, ami jelentősen elszegényíti a történetet. Az elbeszélésnek a fantasztikus és a valóságos határán csak ritkán van olyan ereje, hogy közvetíthetné a jelenségek szépségét. Amikor a történetben túlságosan is erősen lüktet a bensőséges élmény, és az utazó elragadtatással beszél a személyesen tapasztalt rendkívüli jelenségekről, azok részleteiről, és arra törekszik, hogy az elsődleges csodálat szimulációjával lelkesedést váltson ki másokból is, gyakran unalmas, sablonosan reklámízű beszéddé degradálja az útirajzot. Kevés kivétellel, a közvetlen útiélmények nehezen állnak ellen a bedekkeri magatartás kísértésének, a túlzott lelkesültségnek, a fölösleges részletekkel való teletűzdelésnek, vagy éppen a tárgy lényegére való kizárólagos összpontosításnak. Mindkét esetben a próza behatolásáról van szó a költészet területére, illetve arról a nagyjából hiábavaló törekvésről, hogy elbeszélt formát nyerjen az elbeszélhetetlen.

Korábban, azt hiszem, az útirajzoknak nagy információs értékük és társadalmi küldetésük volt, és gyakran misszionáriusok vagy kutatók naplójaként jöttek létre. Igen, az igazán jó útirajz naplószerű. Egykoron előőrsi minőségben adtak hírt alig ismert területekről, vagy teljesen feltáratlan földrészekről és társadalmakról, az egyedi adatoknak úttörő szerepük volt. Manapság a globális kommunikációs lehetőségek felgyorsulásával e szerepüket illetően eljelentéktelenedtek. Ezért is változott meg az útirajz rendeltetése. Az időszzerű útijelentés értelmét a közvetlenül felkutatott és részletesen leírt mozzanatok, módszerek, folyamatok – s ez már a tudományos diskurzus hatásköre – jelentik, továbbá a megismételhetetlen személyes élmény exkluzivitása – ekkor már azonban fikciós prózáról, vagy más irodalmi műfajról beszélünk. Valaki egyszer azt mondta, hogy a kortárs útirajzíró félig fényképész, félig filozófus. Mégis, ha fel is öleli ezt a két területet, manapság az irodalmi igényű útirajzra veszély leselkedik, különösen akkor, ha szigorúan meghatározott célkitűzése van: minél szebben és pontosabban bemutatni egy rendkívüli látványosságot vagy környezeti jelenséget. Kívülről a komoly előnyökkel rendelkező videotudósítások veszélyeztetik, belülről nézve viszont a nyelvi korlátok kelepcéjébe esik. Elfogadom Philippe Marchand állítását, miszerint a nyelv „az ember legősibb és legszellemibb technológiai találmánya, erejét és kifinomultságát tekintve semmi sem mérhető az emberi faj ezen eredményével”, és ez nem zárja ki azt a személyes tapasztalatot és tudást, hogy a nyelv mennyire távol áll attól, hogy mérvadó legyen a valóságot illetően. „Igazat, hamisat egyaránt állíthatunk a nyelvvél, kiélesíthetjük és elhomályosíthatjuk a valóság aspektusait, de még ez sem jelenti azt, hogy mindent átfogja.” (Philippe Marchand)

Mínt hogy tudjuk, a nyelv csak közvetíti a valóságot, ebből a szempontból is meg kell világítanunk a műfajilag tiszta útirajz korlátait. Ugyanis egy

szokatlan jelenség lényegének felmutatási kísérletéhez, totalitásának verbális létrehozásához nem áll rendelkezésre minden tényező, az elragadtatás leírása pedig, amely a nézők és a látvány interakciójából jött létre, leginkább a parodizált költői beszéd mód csapdájába esik. Ezra Pound a kritikusként és költőként ismert Harriet Monroe-hoz írt levelében kihangsúlyozta: „Nyelvünk arra teremtett, hogy konkrét dolgokat jelöljön, az általános fogalmak, amelyekkel semmi határozottat nem fejezünk ki, lustaságunkat jelzik. Ez locsogás és nem kreatív beszéd, mivel csak a dolgoknak az íróra tett hatását fejezi ki. A kreativitás pedig az írónak a dolgokra való ráhatásával kezdődik.” Az észlelt valósághoz való aktív és passzív viszony mintájára pontosan el tudjuk különíteni az útirajz egyes formáit. Bizonyos útirajzok a külső világnak, azaz az átélt utazás emlékének az érzékekre tett hatását írják le, míg más formák azt, hogyan hat az írói képzelet a dolgok állására, és értelmezik is ezt az interakciót, tehát fikciós prózát hoznak létre.

Más szóval, „travel writing”-ra és „writing”-ra való felosztásról beszélhetünk.

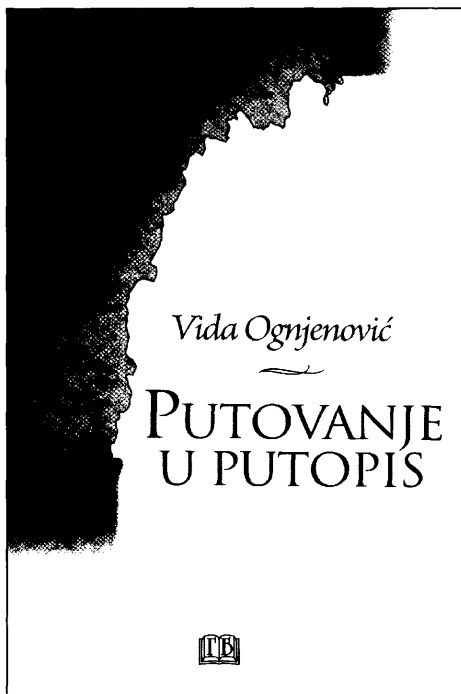
A modern prózáírók, elsősorban az angol szerzők, akiket a nomád életmód és a kevésbé ismert népcsoportok kutatása ihletett meg, határainak kiszélesítésével teljesen felszabadították az útirajzot műfaji kötöttségei alól, és polimorffá alakították. A műfaj ezen megnyílásával – ha tudjuk, hogy részint a jelentősen aktívabb kutatási megfigyelés tapasztalata, másrészt viszont a szabadabb irodalmi élményértelmezés igénye határozza meg –, alapjaiban változott meg az útirajz addigi célja és rendeltetése. A modern, szinkretikus prózáírásnak már régóta nemcsak a jelenség pontos és kimerítő képének megalkotása a célja, hanem a műfajt feltételező tényezők megvilágításának narratív felmutatása. A lapos ábrázolás kevésnek mutatkozott, szükség volt arra, hogy kreatív beavatkozással egészüljön ki. Mondjuk, a tájképi változatok önmagukban véve is igen vonzóak tudnak lenni, de az attrakció bemutatása megköveteli a regényírói ösztön működését és az utánpótlást meghaladó kifejezés autentikus igényét. Ez az a visszafoghatatlan, ha nem egyenesen destruktív energiája a látható legrejtettebb dimenzióiba is, amelyről Graham Green prózája kapcsán azt állítja a kritikus, hogy „annyira erotikus, mint amennyire neurotikus, és annyira kreatív is, mint amennyire esetlegességekkel teli”.

Az angol kulturális hagyományból sohasem hiányzott az igazi világutazó, a kutató, a nyughatatlan utas, a kalandor, az excentrikus csavargó, a zarándok és a nomád, akit eredendő kíváncsisága vonzott ismeretlen tájakra, hogy a primitív törzsek között éljen és tanulmányozza hagyományait, szokásaikat és mítoszaikat.

Valaki azt fogja mondani, hogy ez a gyarmatosítások korának öröksége, de meglehet, hogy a szigetlakóknál erősebb ez a kihívás, a szárazföldre való erős kötődés szükségéből adódóan. Szerencsés egybeesés, hogy a

messzeség lelkes és örülten merész hódítói között, minden korban, egészen máig, kimagasló írók is voltak. Pontosabban, kevés az az angol literátus, aki kimaradt volna ebből a csavargó, világiáró menetből, függetlenül attól, hogy ez egy igazi létpikareszk volt-e, vagy időszakos, többéves kirándulás különböző földrészekre, városokba, vagy távoli vadonokba. Nehéz közöttük valakit is találni, aki a többi között ne írt volna olyan könyveket, amelyeket az utazás vagy a külföldi tartózkodás ihletett, kezdve Defoe-val, egész Lawrence Darellig, Somerset Maugham, Rebecca West, Wystan Hugh Auden, Jane Morris és Bruce Chatwin, hogy csak néhányat említsék közülük. A pikareszk hangütés és az ismeretlen utáni autentikus vágyódás ezen írói gazdagították az útleíró prózát, és az igazi irodalmi műfaj szintjére emelték. Valójában ők törölték el a szigorúan körülhatárolt prózai műfajok hagyományos felosztását. Az útirajzba, az angolok kifejezetten népszerű irodalmi műfajába, szabadon beépítették az antropológikus és etnografikus diskurzust, a történetírói hozzáállást és az adatállományt, a természettudományos tényeket, a nyelvészeti tudást, a szociológikus beszédet, a pszichológiát, a polemikus álláspontot, a történet bonyodalmaikat, de legfőképpen az iróniát és a szellemes szatírákat.

Mindezt komoly írói ambícióval ruházták föl, így útleírásaikról úgy beszélhetünk, mint a nagy irodalmi művekről. Ezenfelül a legkifinomultabb angol humorral gazdagították az útirajz narrációját, amelyben a tréfa nemcsak a nevetetést szolgálja, hanem a megfigyelt körvonalainak kiéleítését, a lényeg kiemelését és a fölösleges magyarázatok sűrítését. Mindez már Defoe útleíró szövegeiben is látszik (sőt *Robinson Crusoe* című regényét is gyakran ide sorolják). Daniel Defoe az első komoly angol útirajzírók egyike, ezenkívül az újságírás megalapítója. Ha kicsit jobban áttekintjük az életútját, nyugodtan megnevezhetjük őt a saját életrajzának utasaként is. Protestáns papnak tanult, de legkevesebbet éppen a hivatásában szolgált. Textilkereskedő volt, csődbe jutását követően Orániai Vilmos trónra juttatásának harcos támogatója, pamfletírói tevékenysége miatt pellengérré állította az anglikán egyház, majd börtönbe is csukatta, az oxfordi gróf titkos ügynöke, a *The Review* című újság alapítója, írója és szerkesztője, majd a whig politikusok elleni heves támadása

miatt ismét elítélték. Mindezen szédületes változások és balszerencsék ellenére arra is futotta, hogy nagyjából ötszáz könyvet, cikket és pamfletet írjon. Szerencsére az utolsó tíz évét kizárólag a szépirodalomnak és az útirajznak szentelte, és főleg azokat a könyveket írta meg, melyekről ma ismerjük őt: néhány regényt, közöttük a megkerülhetetlen *Robinson-t* és a *Moll Flanders-t*, útirajzait, mint a *Körutazás egész Nagy-Britannia szigetén át* és a *London, a világ legfejlődőképesebb városa* címűt, de ezeket úgyszintén tekinthetjük regényeknek.

Semmiel sem kevésbé érdekes Bruce Chatwin két évszázaddal későbbi nomád életrajza, életének és nyughatatlanságának térképe. Chatwin volt sikertelen színész, a Sotheby műkereskedő cég autodidakta képzakértője, a *Sunday Times* kultúrrovatának szerkesztője, esztéta, hipochonder, fényképész, szenvedélyes olvasó, történelemszakértő, agnosztikus, aki halála előtt görögkeleti vallásra tért át, feltartóztathatatlan csavargó, aki akár egy mitikus szél, keresztülviharzott bolygónk legérdekesebb részein, és mindez mellett a múlt század második felének kultikus európai prózaírója. Könyveiben az ismeretlen és a soha nem látott nyomába eredő utazásait írja le, és ahogyan az egyik kritikusa mondja, amikor azt hisszük, hogy figyelmesen olvastuk el, akkor is mindig tartogat újabb meglepetést. *Patagóniában* című regénye mesteri prózai poliptichon, egy népről, „amelynek nyelvezte legfőképp dramatikus töltésű igékből áll”, vagy az *Énekvonalak (The Songlines)* című prózai vizsgálódása az ausztrál aborigének mítosza és valósága közti törékeny, vagy már szinte láthatatlan vonalról, amely Malinowski antropológiai tanulmányainak és Hemingway lapidáris elbeszéléseinek legjobb társítása. Ezek a könyvek leginkább arról tanúskodnak, hogy milyen nagy kihívást jelent az igazi, egyszerre elmélyült és ihletett modern útleírás, amely valódi literátusi vénát és tehetséget követel.

Másrészt kétségtelen, hogy ilyen prózát csak azok írhatnak, akiket tényleg nem köt a hely, és az autentikus tudásvágy személyiségük legerőteljesebb összetevője. Ahogy Chatwin mondja, náluk „gyönyörteljes kószálás”-ként, ösztönszerűen, szervi szükségletként nyilvánul meg a titkos ismeretlenbe való elmerülés. Csak a csavargás e gyönyörélezői tudják összebékíteni a szenvedélyt és a türelmet, hogy odaadóan, jelről jelre olvassák a természet és az ember nyelvét, és ezzel egy időben élvezhessék is az eddig még nem kutatott másság összetett üzeneteinek megfejtését. Ezért is teljesen érthető, hogy Jane Morris, akinek az útirajzai az angol nyelvű novellisztika legjobbjai közé tartoznak, mindig is joggal hárította el, hogy prózáját az úgynevezett „travel writing” műfaji keretébe sorolják. Prózáinak csak névleges kapcsolata van azokkal a könyvekkel, melyeket a könyvkereskedések „Travel” részlegében árulnak, mert az utazás tapasztalataként jöttek létre. Különben ez az inkább könyvkereskedői, mint irodal-

mi meghatározás mindent felölel, kezdve a földrajzi térképektől, bedekkerektől, fényképgyűjteményektől, múzeumi tájékoztatóktól és a „lelkes” turistaemlékektől egészen a propagandisztikus giccsig. Igazán helytelen ezek közé sorolni az olyan kitűnő prózát, mint Jane Morris regényei. *Sydney* című rendkívüli pikareszk regényét olvasva könnyen meggyőződhetünk, hogy mennyire különbözik attól a prózától, amire maga az útirajz elnevezés utal. Könyveinek példáján érzékelhetjük legjobban, hogy mennyire idejétmúlt ez az irodalmi műfajmeghatározás, mert most már jól tudjuk, hogy igazából csak írók léteznek, és a témák sokfélesége.

Sem korábban Isidora Sekulić *Norvégiai levelek* című könyvét olvasva, sem akkor, amikor a napokban oslói indulásom előtt róla beszélgettem a barátaimmal, nem olyan útleíró regényként gondoltam erre a műre, mely az angol írói hagyomány csavargói tapasztalatainak ihletésére íródott. Őszintén szólva időközben meglehetősen elfelejtettem ezt a könyvet. Ezért is kitartóan igyekeztem megtalálni a régen vásárolt példányomat. Egyből valamilyen különös kíváncsiság ébredt bennem. Emlékezni szerettem volna, hogy mi is volt az, ami akkor, a múlt század elején abban a távoli országban ennyire felkeltette a figyelmét a fiatal tanárnőnek, a későbbi írónőnek, és arra ösztönözte, hogy útirajzzal törjön be az említett időszak hazai irodalmi színterére. Az a kevés, amire a korábbi olvasás alapján emlékszem, főleg homályos általános mozzanatokban merül ki. Közvetlen megtapasztalása a zord és kimerítő hegylakói életvitelnek abban a sziklás és hideg északi országban, ahol néhány hónapot töltött, s közben az egyre nagyobb városokon kívül bejárta a nagy távolságra lévő és akkoriban még nehezen megközelíthető, alig lakott halászigeteket és a magas fennsíkú hegyek magányos településeit is. Sokkal kevésbé jegyeztem meg ottani tájképi benyomásait, annak ellenére, hogy oldalakat és oldalakat szentelt ennek a szövegből, mindezt csak a harmadik újbóli, de valójában a könyv egyetlen igazi olvasásakor fogok majd látni. Azért veszett ki ez az emlékezetemből, mert figyelmesebben olvastam azokat a részeket, ahol érdekesítően írja le norvég házigazdáival való találkozását és beszélgetéseiket, házukat, háztartásukat, életfilozófiájukat, szokásaikat és hagyományaikat. Egészen felületesen futottam át a táj, a fjordok, a hegyek és a tavak költői ábrázolását, amelyek jellegzetes szépségéről magam is meg fogok győződni. A második olvasás alkalmával, bevallom, az Előszónak szenteltem a legnagyobb figyelmet, mert akkoriban ezt a szöveget a vallomásos alkotói önélelmzés kis remekművének tartottam.

Regényes utazás az útleírásba

Vida Ognjenović: *Putovanje u putopis*. Gradska biblioteka, Zrenjanin, 2004

Kovács Hanna fordítása

Vida Ognjenović *Utazás az útleírásba* című művében egy helyen felveti a kérdést: „Mit keresek én itt?” Jóllehet az olvasónak címezve, mégis elsősorban önmagának teszi fel e kérdést a szerző. De amint valóban kimondatik, egy egzisztenciális szituáció árnyéka vetül rá, egy életkereté, melyben éppen az íráson és a szüntelen újrakérdezésen keresztül lehet eljutni a válaszhoz.

Danilo Kiš szerint mindenki hordoz magában egy könyvet, s ezt tapasztalataikkal és könyveikkel más írók is megerősítették. *Utazás az útleírásba* című könyvével Vida Ognjenović saját tapasztalatainak adózik. Azzal, hogy úgy döntött, diplomáciai szolgálatot vállal Norvégiában, nemcsak addigi közéleti tevékenységének stílusát változtatta meg, hanem egy számkra szokatlan irodalmi hagyomány központjába utazva, annak hátterében felismerte egy életnek és egy irodalomnak a drámáját is, amelyet irodalomtörténetünk igen egyoldalúan világít meg.

Tudatában annak, hogy minden döntésnek megvan a maga ára, még-hozzá sokkal korábban, mint ahogy azt a döntést hozó személy felismerné, Vida Ognjenović Norvégiába való utazásakor az irodalmi tudás egy olyan talajára lép, amely a szerb kultúrában elkerülhetetlenül Isidora Sekulić *Norvégiai levelek* című művéhez fűződik. Így a norvégiai út ahhoz a könyvhöz vezet, amely egy századdal korábban írta le Norvégiát. Tehát az élet és az irodalom találkozásából született könyv valóban hiteles tanúbizonyság és hiteles elbeszélés is egyben. De az olvasó könnyen érzékelheti, hogy az *Utazás az útleírásba* című műben mennyivel jobban látható az, hogy mely változások érték az útleírás műfaját, mint az, hogy mely változások érték ez idő alatt Norvégiát, mint országot.

Ha Norvégiában mást nem tett volna, csak az *Utazás az útleírásba* című művét írta volna meg Vida Ognjenović, akkor is nyugodt lelkiismerettel válaszolhatna a kérdésre, melyet ebben a könyvben vetett fel: „Mit keresek én itt?” Ez a könyv egy kaland, és ennek a kalandnak az elbeszélése is egyben. Az irodalomról szól, annak egyes formáiról, elsősorban az útleírásról és a regényről, de az irodalom írójának legszemélyesebb és legközvetlenebb tapasztalatairól is. Tanúskodik a mindennapokról, egy ország megismeréséről, életének szemmel látható megnyilvánulásairól, de a rejtett, homályos dolgairól is, melyek csak a tapasztalt megfigyelő szeme előtt fedik fel magukat. Ugyanakkor az *Utazás az útleírásba* aktivizálja a szerb irodalmi és kulturális hagyomány, a norvég-szerb kapcsolatok néhány igen jelentős és összetett vezérgondolatát is.

Ezért e művet a legjobb úgy megélni, mint a különféleségek kifejeződését és mint a különbözőségek tapasztalatának nyílt örömét. Ebben a könyvben nemcsak a témák váltakoznak, a sokféleség a beszédmódban, a hangnemben, az olvasóhoz szólás formáiban, a valóság megjelenítésének módjában is megmutatkozik. Ezeket követve az olvasó az éles elméjű eszszék és az érdekes utazások, a színházról és a kulisszák mögötti térésekről szóló beszéd, Isidora Sekulić és a Norvégiával való új találkozás közötti térben mozog.

Vida Ognjenović könyvének első szövege az új munkával és az új kultúrával való találkozás bizonyítéka. A továbbiak viszont már a hagyományos és a korszerű útleírást tanulmányozzák, a részletes úti tudósítást és azt útleírást is, amelyben a fikció válik hangadóvá, a leírt tér pedig csupán a történet egyik szereplője. A modern irodalomban az útleírás a lerombolt szuverenitás műfaja. A hagyományos műfaj abból a szükségletből született, hogy egy bizonyos nyelvközösség olvasóját tudósítsa a közelebbi és távolabbi kultúrákról, és a modernitás korában saját tájékoztató jellegének áldozatává vált. A kép, amelyet egykor csak az útleírás volt képes közvetíteni, tömegesen elérhetővé vált az új médiumoknak köszönhetően, maga a műfaj pedig atavisztikussá lett a televízió és a digitális kamera korában. Az új média megszüntette azt az egzotikumot, amely valamilyen módon mindig ott állt az útleírások háttérében. Az ismertség és az elérhetőség illúziója, amelyet az új vizuális média teremt, eltörölte a régi útleírás által kialakított tájékozottsági képzeteket. Vida Ognjenović egy egész fejezetet szentel ezeknek az irodalmi és társadalmi változásoknak.

E változások felismerése alapozza meg könyve jellegét. Ebből kifolyólag az út leírása helyett az útleírásba való utazást írja meg. Izgalmas beszámoló ez Isidora Sekulić *Norvégiai levelek* című művébe való utazásáról, arról, hogy a könyv hány aspektusból fedezhető fel, hogy milyennek látszik saját harmadik olvasatában, a hiteles és személyes élmény, a megta-

lált analitikus látószög kombinációjának perspektívájából. Isidora leveleinek három olvasata nem csupán három olvasói tapasztalás, hanem egy intellektuális életrajz szemléltetési modellje is.

Azzal, hogy az *Utazás az útleírásba* befejező részében néhány levelet ír Isidora Sekulićhoz az általa bejárt térségről, mely már nem a régi többé, Vida Ognjenović bizonyos módon megújítja elődje útirajzának alaphelyzetét. Ezek az útleírások, akárcsak a levelek, egyértelmű közlések. De az Isidora Sekulićhoz való odafordulás arra utal, amit különben is nehezen tévesztettünk volna szem elől. Arra tehát, hogy az *Utazás az útleírásba* nem egy útibeszámoló, hanem egy izgalmas regény, melyben az útirajz formája csupán mimikri, amellyel szinte minden irodalmi műfaj a szövegbe vonható.

A két sík

Vida Ognjenović: *Putovanje u putopis*

Kit érdekel ma már, hogy valaki, bárki, milyen élményben részesült Párizsba, Japánba, Mongóliába, Szerbcsernyére vagy Bela Palankára utazva? Azt akarom mondani, hogy az útleírás, mint irodalmi műfaj, úgy látszik, örökre elvesztette valamikori legfontosabb tulajdonságát – és talán keletkezésének alapvető oka is megszűnt –, hogy leírja nekünk azokat a csodákat, amelyeket egy feltételezett valaki, de nem mi, átélt utazásai során. Ez a feltételezett valaki, aki mondjuk, először látott elefántot, vagy először kóstolta meg a banánt, biztosan csak eme elsőbbsége folytán tűnt rendkívül fontosnak és jelentősnek a kortársai számára, akiknek annak alapján, amit az utazó elmondott, csupán az ábrándozás lehetősége maradt. Ám minden megváltozott, mindannyian láttunk elefántokat és piramisokat, mindannyian voltunk a Marson, a banántól még a gyerekek is megundorodtak, így az útleírás is megváltozott, pontosabban ez a forma többé már nem a látottakról tájékoztat, inkább az elképzeltről, mindinkább viszonylagosítva a fikció és a realitás kapcsolatát. Így ha a memoárookra, mondjuk, érvényes az a szabály, hogy akkor a legjobbak, ha egy kicsit kitaláltak, és már nem is tudni, mi a teljes igazság, ugyanez érvényes az útleírásokra is, akkor a legjobbak, ha egyáltalán nem szólnak utazásról, hiszen, és ezt is elmondta már valaki, úgy is írható útleírás, hogy az ember ki sem mozdul Königsbergből vagy Bela Palankáról. Nem tudom, honnan épp ez a Bela Palanka, ha lehet Bijelo Polje is, bármikor keresztülmegyek ezen a városon, arra gondolok, istenem, milyen is lehet Bijelo Poljén lakni? Biztosan olyan mint máshol, *drugde*, ahogyan Aleksandar Tišma mondaná, csak a mindennapok szürkesége, a kihalt könyvtárak, a politikai gyűlések, a cso-

dák nélküli élet, az unalmas tévéműsorok. Talán épp azért is utazunk, hogy legalább egy kis időre kimozduljunk és felrázódjunk, és onnan ahova megindultunk, minél előbb visszameneküljünk, még mielőtt megszűnik az út varázslata, és mielőtt megbizonyosodnánk arról, hogy bárhova is mentünk, mindig valahol itt vagyunk, önmagunkban, és hogy önmagunkból semerre sem mehetünk, kivéve a túlvilágra, de oda senkinek sem sietős...

Hogyan kell tehát ma útleírást írni ?

Vida Ognjenović *Utazás az útleírásba* című könyve éppen ilyen újszerű útleírás, amely szinte nem is szól utazásról, és ha szól is, feltételesen teszi, mert az utazásnál fontosabb számára egy másfajta tanúvallomás. Persze, az ember minden cselekedetét egyfajta utazásnak is vehetjük, még ha mindjárt időutazásra is gondolunk, olyan cél felé, amely felé senki sem törekszik, és senkinek sem sietős, ámbár az írás is utazás, az olvasás is utazás, nagyon is különös utazás, a gondolkodás is utazás, és maga a szerelem is, a valószerűtlen és beteljesületlen is (egy ilyennek a leírása rejlik Vida Ognjenović könyvében is). Az igazi és megtörtént szintén valamilyen utazás, valamilyen transzformáció, magunkban, a másokban, időben, térben. Vida Ognjenović *Utazás az útleírásba* című művének esetében a másság és a másik kategóriája különösen fontos. Mélyen személyes könyv, mégsem szolipszisztikus, hanem állandóan másvalaki és másvalami felé forduló: más világ, más kultúra, más hagyomány, más írók és különösen a barátok felé. Ez a könyv bizonyos vonulatában a barátok és barátságok ideszólítása, az emberek közötti bizalom dicsérete, és ugyanakkor az olvasás, az irodalom, a művészet, a színház, a szellem dicsérete, egy finom, részint veleszületett, részint szerzett előkelőséggel, egy olyan manírral, keresettséggel, melynek sikerül nem annak lennie, amely élettel teli és autentikus.

A XX. század elején írta Isidora Sekulić a *Norvégiai leveleket* (1914), a szerb útleíró próza egyik legjelentősebb könyvét. A XXI. század elején Vida Ognjenović - Isidora Sekulić nyomdokain haladva - nemcsak beszámoltól ír arról, hogy hogyan néz ki Norvégia kilencven évvel később, hanem az útleírás útleírását írja, jobban mondva, egy különös módon „beleírja” magát Isidora Sekulić szövegébe. Akkor, amikor az útleírás - mint láthattuk - szinte szükségtelen irodalmi formává lett, mivel már mindenki mindenhol volt, mindent látott és mindent leírt, Vida Ognjenovićnak eszébe jut, hogy a palimpszesztus a lehetséges válasz a kérdésre: mire jó az útleírás a digitális kamera idejében? Emellett, az *Utazás az útleírásba* csak feltételesen szól arról, hogy mi mindent láthatunk egy hólepte vidéken áthaladó vonat ablakából, és arról, hogy a norvégek hogyan ülik meg ünnepeiket.

Vida Ognjenović a hiperboreusokról szólva, arról a világról ír saját verziójában, amelynek kultúrája vagy a fény hiányának pótlásaként, vagy ekvivalenciájaként keletkezik, ellentétben a mediterrán kultúrákkal, ame-

lyek a fény többletét abszorbeálva jönnek létre. Elbeszélését úgy szervezi meg, mint a megváltozott életkörülményekből közvetve vagy közvetlenül adódó legkülönbözőbb asszociációk és reminiszcenciák gyűjteményét. Norvégiába érve Vida Ognjenović egyszerűen szükségét érzi annak, hogy rekapitulációt végezzen, és közben ezt az északi országot szükségszerűen és elkerülhetetlenül összehasonlítja azzal a déli országgal, amelyből jött. Noha a könyvben ez az összehasonlító reláció inkább magától értetődik, mint hogy explicite beszélne róla, az elbeszélés állandóan a népek és kultúrák közötti különbségekben gondolkodik, akárcsak az emberek közötti különbségekben, Isidora Sekulić kérdő mondatának szellemében: „Milyen messze van ember az embertől?“, amelyet annak idején Vida Ognjenović egyik drámájának címszövegévé avatott. Az *Utazás az útleírásba* olyan könyv, amelynek legalább két síkja van. Egyfelől vallomás „mindenről, ami történik” (gyermekkor, közelmúlt, színházi munka, az oslói művelődési központ megalapítása, utazás Isidora Sekulić nyomdokain...), másfelől rekonstruálja és szinte regényesen tolmácsolja egy intenzív, de elfojtott, paraerotikus emberi viszony (Jovan Skerlić-Isidora Sekulić) történetét, amelyben egy könyv recenziója csak a jéghegy csúcsa. Többek között a *Norvégiai levelek* személyes felfedezésének történetéről beszél, a többszöri olvasásról, a rétegenkénti desiffrózásról (a meg nem történt, de óhajtott románc értelmében) és végül közvetlen átélésről és értékelésről, miközben az útleírás többé már nem beszámoló, hanem *metaútleírás*, *metemútleírás*, a másik felé vezető út, a megtett belső út ismétlése és életre keltése.

Végül, az *Utazás az útleírásba* mindenekelőtt olyan könyv, amely különleges módon összpontosít az életre, annak különböző formáiban, és mélységesen hű Isidora Sekulićhoz. Ez a könyv egy izgalmas útleírásos-episztoláris regény, amely emlékeztetni szándékozik bennünket arra, hogy az irodalombeli életet nem kell kitalálni, csak helyes szemszögből látni, hogy egy valós vagy egy lehetséges Hiperboreában, teljesen mindegy.

Az út metaforája

Vida Ognjenović: *Putovanje u putopis*

Az út metaforája, a tengermelléki népeknél pedig a hajózás metaforája, amely az úttalanság élményével és a dezorientáltság tapasztalatával együtt az emberi létezés különleges helyzeteit fejezi ki, már az ókori gondolkodásban is jelen volt. Az ember utazásra rendeltetett, pontosabban arra, hogy meghódítsa a világot, és ezzel a kultúra egzisztenciális és területi dimenzióit érvényesíti. Az út gyakran a történelem metaforája is – Kertész Imre Elias Canettit idézi: „azok, akár egész népek is, akik nem találnak rá az igazi útra, eltűnnek a történelem színpadáról”.

A *Putovanje u putopis* (Utazás az útleírásba) is egy metafora-könyv, egy metaforikus útmutatás. De erről később. Vida Ognjenović Norvégiába érkezése után nem hallgatott azokra, akik azt tanácsolták neki, hogy lépjen Isidora Sekulić nyomdokaiba, s nemcsak azért, mert fennállt a veszély, hogy akaratlanul utánozza majd a leveleit. Vida Ognjenović valami mást választott – ehhez a „máshoz” azonban egyáltalán nem volt könnyű eljutnia, erről tanúskodik könyvének első két fejezete. Két igencsak ösztönző erejű esszéről van szó, az egyik, az *Út a norvég hóban* – a „saját” út keresése, a másikban, az *Útleírás vagy regény* címűben, az útleírás ősrégi műfajának korszerű lehetőségeit kutatja. Ősrégi a műfaj, hiszen a profán irodalom kezdetein az útleírás áll. Ennek a könyvnek a hőse, kétségtelenül, Isidora Sekulić. Vida Ognjenović Isidora Sekulić *Norvégiai levelek* című művét egyfajta posztmodern kulcs szerint episztoláris regényként olvassa, létrehozva ezen episztolaritás egy rendkívül izgalmas elméletét, amelynek központi hőse egy észak-európai ország. Isidora Sekulić – noha művét még ma is klasszikus útleírásaként tartják számon – tulajdonképpen egy ereden-

dően más világ képét kínálta fel az akkori szerb elitnek. (Másik, másság, másféleség - ezek a kulcsszavai nemcsak ennek a rövid jegyzetnek, hanem Vida Ognjenović könyvének is.) A szerb elit azonban mindig is idegenkedett a Másiktól és minden másságtól, mindenekelőtt a nyugatitól, kivéve a megvilágosodottság, vagy azt is mondhatnánk, egzaltáltság bizonyos időszakában, amikor is nyomatékosan szemléltette szimpátiáját, például Franciaország vagy Anglia iránt. „A Nyugathoz való viszony domináns jellemzője az állandó távolságtartás” - írja a történész Lazar Vorkatić, noha ez a magatartás teljesen indokolatlan volt, hiszen Európa többször is nagy-lelkűnek mutatkozott Szerbiával szemben, különösen az első világháború után. Nem meglepő tehát az, hogy a megszólított elit, Jovan Skerlić személyében, gorombán elutasította ezeket a „riportokat”. Skerlić még azt is megengedte magának, hogy hozzátegye, a „skandinávokodó” szerző feje köddel teli, ami „arra ösztönzi, hogy a norvég ködben csavarogjon, és a norvég ködökről írjon”. A kifejezetten tehetséges irodalmár, francia diák, élénk és fölényes személyiség, teljességgel figyelmen kívül hagyta Isidora Sekulić könyvének üzenetét, „harcos nacionalizmusának” magasságából, ahogyan ezt később maga Isidora Sekulić fogalmazta meg. Mellesleg, az ilyen jellegű biográfia, mint amilyen Skerlićé, nem ritka jelenség szerb intellektuális körökben, rengeteg példát találhatunk a „fényes elmék felszínes népiességben való felhígtására”. Ugyanez a Skerlić, visszautasítva az „elfogadhatatlannak és kozmopolitának” számító témát, megtagadta Björnstjern Björnson Nobel-díjas író művének szerb kiadását Isidora Sekulić fordításában. Pedig ez az ember a szlovákok jogaiért harcolt, nem tartva attól, hogy ezzel elárulja a norvégeket. A kozmopolitizmus abban az időben is negatív konnotációval bírt, csakúgy mint ma.

Fél évszázad kellett ahhoz, hogy a szerb olvasó felismerje, és kulturális önmegértésének segédeszközeként olvassa ezeket a könyveket, hogy a másság megértésének lehetőségét és az idegentapasztalat forrását lássa meg bennük. Isidora Sekulić és Vida Ognjenović rendhagyó „útleírásai”, valamint a fordításirodalom nagy része segítheti ezt az újszerű önmegértést. Ezek a könyvek úgy épülnek bele az identitás meghatározásának folyamatába, mint valami „útjelzők”. Felbecsülhetetlen értékűek, nemcsak az idegentől való távolság felmérésében, hanem a meglévő távolság csökkentésében is, ösztönzik a világértés aktuális módozataiból való kilépést, és erősítik a kritikai szemléletet.

Faragó Kornélia recepciótörténeti kutatásai (a magyar irodalom szerbiai fogadtatásának viszonylatában) arra mutatnak rá, hogy „a saját (szerb) irodalom, a saját kultúra minbenléte az európai, illetve közép-európai kulturalitás megértésén keresztül bizonyul hozzáférhetőnek, és ez az, ami erőteljesen befolyásolja a »szerbesített« magyar irodalom recepció-

ját is". Arról is beszél, hogy Európa közvetíthetné - hozzátenném, egyedül Európa képes erre - „a kulturális integráció elképzelését az uralkodó nacionalista ideológiák ellenében”. Goran Petrović *A Megváltó templomának ostroma (Opsada crkve Svetog spasa)* című regényének elemzések Dragan Bošković megállapítja, hogy a szerb irodalmat „az europaizálás és a nemzetiesülés kettőssége” jellemzi, és a szerb regény megértése az Európához mint Másikhoz, mint idegenhez való viszony megértését tételezi fel. Skerlić (aki arra törekedett, hogy felszámolja „Európa kettős idegenségét”), kulturális és politikai nézeteinek ellentmondásossága, a mitikus fogalmakkal kapcsolatos elképzeléseinek állandó változása - Ivan Čolović szerint - a ma is aktuális következtelenségeket, paradoxonokat, tévedéseket és bizonytalanságokat tükrözi, és azokra a kérdésekre mutat rá, amelyeknek a „tisztázása” még mindig hátravan.

Vida Ognjenović könyve tehát nem útleírás, és semmiképpen sem a norvégiai ködről és havazásokról szól - amellet, hogy hódolat Isidora Sekulićnak - a *Putovanje u putopis* esszéiben közvetlenül jelennek meg azok a gondolatok, amelyek a fentebb vázolt problémák megoldására irányulnak. Már többen is megállapították, hogy a szerb irodalmi kultúrában az esszé a retorika domináns műfaja, par excellence kritikai kifejezési forma, Predrag Palavestra szavaival, „ellenállás minden ostobaságnak és dogmatizmusnak”. Vida Ognjenović könyvében tehát nem a hagyományos „útleíró”, hanem egy korszerű esszéisztikus szituációba kerültünk. Éppen ezt az esszéista diskurzust tartom fontosnak, amely, mellékesen, több más kérdéskört is érint, így például a kulturális magatartásformákat, vagy pedig a színészi mesterség természetét is. A könyvbe zárt tudás létezik tehát, csak most is, mint annyi más esetben, lappang. Ha többet utaztunk volna, ha jobban odafigyeltünk volna az utazókra, az utazók tapasztalataira, talán az ország írástudóinak többsége nem válhatott volna oly könnyen a zavaros, xenofóbiás, nacionalista diskurzusok rabjává.

A halála után is alkotó Kosztolányi új kötete

„E sorozatban Kosztolányi Dezsőnek azokat a prózai műveit kapja az olvasó, amelyek elhatározás nélkül, mintegy az író tudtán kívül kerekedtek könyvvé és alkotássá” - kezdte sajtó alá rendezői előszavát Illyés Gyula a *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei* első kötetében, s Kosztolányi életműve Illyés szerkesztésében tizenegy kötettel gyarapodott. A sorozat tizedik tagjaként megjelenő *Napjaim múlása* előszava fogalmazza meg a sajtó alá rendező legfőbb dilemmáját: a kötet azokat az írásokat adja, melyek az előzőkbe nem fértek bele, mert „gyűjtőmunkánk kezdetén mi magunk is afféle összegereblyézett maradéknak, holmi böngészet-rakásnak tekintettük e könyv anyagát, amelyet a lelkiismeret csak kellő válogatás után bocsájthat kényes szemek elé. Az író önmaga iránt való igényét vetjük át lelkiismeretnek. De a lelkiismeret éppúgy működni kezdett, amikor a földön kellett volna valamit hagyni”.

Az író (költő, esszéista, irodalomtörténész, kritikus, zeneszerző, festő stb.) szereti nyomtatásban (színpadon, koncertteremben, galériában stb.) látni a művét. Ezért összes írását, mely megfelel az „önmaga iránt való igény”-ének, megpróbálja előbb a sajtóban publikálni (a szerzői hiúság fontos tényezője mellett ebből is él; így nem ritka, hogy ugyanazt az írását többször is eladja), majd - egy emeltebb szintű „önmaga iránt való igény”-hez igazodva - gyűjteményes kötetben is. Élete végén - a nagy életkor vagy akár egy tudott gyógyíthatatlan betegség miatt - pedig összegezni akarja életművét. Válogatásokat állít össze korábbi köteteiből vagy a sajtóban megjelent írásait renkezi kötetekbe, életműsorozatot próbál kicsikarni kiadójából, s ha az író valóban elismert szerző, ez sikerül is neki. Te-

hát sem a kézirat, sem a nyomtatott hagyatékban nem marad igazán jelentős. Illetve elvileg nem maradhatna. Mert előfordulhat, hogy valami megakadályozza céljának beteljesítésében, leggyakrabban a halál, bizonyos esetekben pedig a cenzúra. (Ez utóbbi azonban csalóka kifogás is lehet: a láthatatlan cenzúra 1989-es megszűnése után az irodalomtörténet és a kritika egyaránt azt várta, hogy napvilágot lássanak a korábban meg nem jelentethető művek, a „rendszerellenes” nagy regények. De az asztalfiókokból nem került elő semmi.)

Az irodalomtörténet mégis ismer néhány példát a fenti tétel cáfolatára, amikor is a hagyatékból jelentős mű került elő. Balassi Bálintról kétszáznyolcvan évvel a halála után 1874-ben derült ki, hogy nemcsak vitézi és istenes költeményeket, hanem szerelmes verseket is írt (ekkor találták meg az ún. Radvánszky-kódexet), 1958-ban pedig egyetlen drámája is előkerült – ebben az esetben valóban megváltozott az íróról addig kialakult kép. Közel hasonló jelentőségű volt a *Szabad ötletek* megjelenése, mely új irányt adott a József Attila-kutatásnak. Szintén hagyatékból került elő Márai *Szabadulása*, Ottlik *Továbbélők* és *Buda* című regényei, a bizonytalan szerzőségű, de nagy valószínűséggel Madách írta mű, a *József császár*, s így fog hamarosan megjelenni Nemes Nagy Ágnes egyetlen regénye, *Az öt fenyő*. A világirodalomból elsősorban Franz Kafka juthat eszünkbe, akinek legjelentősebb munkáit azért ismerjük, mert végrendeletét barátja, Max Brod nem teljesítette. (Ellentétben Osvát Ernővel, aki maga hajtotta végre saját végrendeletét, s öngyilkossága előtt elégette kéziratait.) Azt pedig, hogy nyomtatott hagyatékban maradjon valami jelentős, tényleg csak a halál okozhatja – Mikszáth utolsó regénye, *A fekete város* még megjelent folytatásokban, de könyvvé már nem dolgozhatta át szerzője, Karinthy *A feleségem beszéli* című nagyszerű sorozatának pedig a címszereplő halála vetett véget – s kegyeleti okokból nem is jelent meg a szerző életében. (Utána se sokáig.) De ezek ritka esetek.

A halálra készülő Kosztolányi is összegzett. 1933-ban fedezte fel ínyén a vörös foltot, melyről kiderült, hogy rosszindulatú daganat, ezután – a napi írás mellett – többször is nekirugaszkodva próbálta befejezni *Mostoha* című regényét, és „nagy”, összegző köteteket állított össze: 1935-ben adta ki *Összegyűjtött költemények* címmel költészetének erősen megrostált legjavát (benne az összegzés igényét címmé is emelő *Számadás* ciklussal), egy év múlva pedig az elmúlt tizenöt évben írt „vegyes” novelláit – az egységes *Esti Kornélt* (1933) nem számítva 1920-ban adott ki *Béla, a buta* címmel utoljára novelláskötetet – adta ki vaskos gyűjteményben: 1936-ban jelent meg a *Tengerszem*. Ugyanakkor már szerződést is kötött a Révai Kiadóval egy életműsorozat megjelentetésére – és ez a korábbi elvetélt kísérletek után meg is valósult, az első kötetét (*Édes Anna*) még láthatta is a már nagybeteg író.

Kéziratok hagyatékában ezért igazán fontos mű nem maradt, legfeljebb zsebkönyvek, aktuális szövegek és – értelemszerűen – töredékek. Kosztolányinál több vers- és prózatöredék mellett a legfontosabb kéziratban maradt torzó a *Mostoha*, mely valóban jelentős regény lett volna – ha elkészül. (A nem irodalmi közlés szándékával írt szövegek – levelek, naplók, feljegyzések – nem sorolandók ide; azok általában utólagosan válnak irodalommá.)

Nyomatott hagyatékban ezernél több írás maradt az utókorra, napilapok, újságok, folyóiratok hasábjain. Ezek feldolgozása (kötetbe rendezése) Kosztolányi halála után szinte azonnal megkezdődött: a Révai 1936 és 1940 között megjelenő tizenhárom darabból álló életműsorozatának *Próza* kötete már ebből ad válogatást; sajtó alá rendezője Paku Imre volt, és ugyancsak az ő munkája a hátrahagyott verseket közlő, 1939-ben megjelent *Szeptemberi áhítat*. Ezt követte 1940 és 1948 között tizenegy kötetben az Illyés Gyula szerkesztette *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei*, melynek utolsó, általa írt előszavában (a tizenegyedik kötethez Illés Endre írt bevezetőt) megelőlegezi a további kutatások sikerét: „Ha nem szedtünk is kosárba minden magot, azzal nyugtattuk magunkat: valamennyit még ezzel a tallózással sem gyűjthettük össze. Annyi mezőn munkált ő, hogy évtizedek múlva is lesz, aki boldog kiáltással fölemel és fölmutat valamit. Önhittség is azt gondolni, hogy egy nagy író teljes termését egy nemzedék összegyűjtheti.” Valóban ez történt: 1969-ben indult a Kosztolányi Dezső munkásságát eddig legteljesebben megmutató sorozat: Réz Pál szerkesztésében 1986-ig 24 kötet jelent meg, többszáz „új” írással bővítve a hozzáférhető életművet, viszont ekkor a mindent betakarítás lehetetlenségéhez a láthatatlanul működő cenzúra már csak hozzáadott – azaz elvett. Közben olyan „járulékos kiegészítő” kötetek jelentek meg, mint a Réz Pál szerkesztette, drámákat egybegyűjtő *Patália*, a Dér Zoltán sajtó alá rendezte *Mostoha* (és egyéb kiadatlan művek), vagy a Kelevéz Ágnes és Kovács Ida munkáját dicsérő *Napló 1933–1934*. A rendszerváltás után a Szépirodalmi Kiadóval együtt megszűnt a sorozat; „következő” kötete (*Levelek – Naplók*) csak 1996-ban jelent meg, emellett Urbán László gyűjtésében bővült az életmű (*Az élet primadonnái*, 1995 és *Gyémántgöröngyök*, 2001). Minden új kötet egy újabb alkotás; a szerző azonos, legfeljebb a szerkesztő változik. Erről a jelenségről írta Márai Sándor – az Illyés-féle sorozat *Ábécé* kötete kapcsán –, hogy „a kötet végén Kosztolányi újabb, készülő műveinek ígéretét kapjuk. A halott költő szorgalmasan dolgozik, majdnem azt mondtam: alkotóereje teljében van. [...] Ha szórakozott lennék, jóhiszeműen ezt írhatnám: még nagy műveket várunk tőle”, és Szabó Zoltán is hasonlóképp fogalmazott: „Mélyen meg kell hajolnunk az írói egyéniség előtt, mely annyi életében megjelent mű után halálában is kiállja az évi két kötet nehéz pró-

báját. Tünetényes és csodálatra méltó e folytatólagos és elszántan kitarító alkotás a halál után.”

Márai Sándor és Szabó Zoltán szép szavainak igazat adva, de az „önmagára iránt való igény” kettős szűrőjét figyelembe véve azonban nagy általánosságban mégis az jelenthető ki, hogy egy hagyatéktól – Kosztolányiét is beleértve – nem várható olyan jelentős felfedezés, hogy az utólagosan megtalált írások teljesen átrajzolják az alkotóról kialakult képünket, legfeljebb kiegészítik, árnyalják azt. És egy alaposan ismert és feldolgozott életmű esetében (így Kosztolányinál is) igazi csodának kell tartani azt, ha egyáltalán valami mérvadó előkerül. A most kötetbe rendezett, eddig kötetben meg nem jelent Kosztolányi-írások sem íratják újra a Kosztolányi-életrajzot, viszont egy érdekes fejezettel bővítik: a kutató egy újabb – jelentős – adalékot kapott az újságíró Kosztolányi képéhez, az olvasó pedig számos, szép magyar nyelven megírt „kis színtest”.

A csodás felfedezés – paradox módon – nem volt meglepetés. Az írások létének tényét ismerte az irodalomtörténet, a felfedezés várható volt. Urbán László is felhívta rá a figyelmet a *Gyémántgöröngyök* szerkesztői utószavában: „Joggal vetődik fel a kérdés, vajon elképzelhető-e, hogy a jövőben még kallódó Kosztolányi-írásra bukkanunk? A Bácsmegyei Napló 1924. szept. 21-i számában a következő Szerkesztői üzenet található: ÉRDEKLŐDŐ, VRSEC.

A »Tere-fere« rovatunkat Kosztolányi Dezső írja. Ez újabb bizonyíték arra, amire egyébként már több kutató is felfigyelt, hogy az említett újság iradatlan hosszúságú folytatásos rovatához köze van Kosztolányinak. Elképzelhetetlen, hogy egyedül ő írta volna az egészet, de egyes cikkeket bizonyosan: sajnos, ma még nem tudjuk, hogy melyeket.” Urbán az utolsó mondatot minden bizonnyal saját feltételezésére alapozva írta le – Kosztolányi Dezső levelezése beszédes bizonyítékkal szolgál cáfolatul: csak fel kell lapozni a vizsgált időszak (1923–1926) családi levelezését, minden, Kosztolányi a család bármely tagjához írt bármely leveléhez külön küldeményt mellékel Fenyves Ferencnek, a *Bácsmegyei Napló* szerkesztőjének, sőt mintha maguk a levelek lennének a melléklet gesztusszerű mellékletei.

A Fenyvesnek továbbítandó mellékletek – a levelekből tudjuk – minden esetben a *Bácsmegyei Naplónak* szánt cikkek voltak. Az írásokról és biztos lelőhelyükről tudunk tehát – ember nem akadt eddig, aki összegyűjtse és rendszerezze és egybeszerkessze és kiadásra előkészítse és magyarázó előszóval közreadja őket. Ennek két magyarázata van: az egyik, hogy a filológia nem hálás szakterülete az irodalomtörténetnek, sem szakmai, sem anyagi megbecsüléssel nem jár, s a rengeteg kutatással, olvasással és lapozással járó úgynevezett „seggelős” munka nem divatos manapság. A másik

ok, amiért a kései felfedezés megtörténhetett, az éppen a felfedezendő terület távolsága. És szinte szó szerint: a *Bácsmegyei Naplónak* ugyanis nincs sehol teljes gyűjteménye, az OSZK eléggé hiányos sorozatát több vidéki könyvtárból kellett kiegészíteni, míg végül sikerült beszerezni a majdnem (két szám kivételével) teljes anyagot.

Botka Ferenc lett ez az elszánt és türelmes és szorgalmas kutató, aki- nek Déry Tibor teljes életművének sajtó alá rendezése mellett még erre a kötetnyi Kosztolányizásra is jutott ideje. És mintha csak beteljesítené Illés már idézett jóslatát, mely szerint „évtizedek múlva is lesz, aki boldog kiáltással fölemel és fölmutat valamit”, előszavának végén „a Kosztolányi-birodalom e Kincses Szigetének boldog felfedezője”-ként írta alá nevét. Alapos bevezetőjében (mely korábban a felfedezés tényét bejelentő, a várakozást felcsigázó tanulmányként is megjelent a *Híd* 2004. októberi számában) adatgazdagon ismerteti a két világháború közötti vidéki sajtóéletet, a *Bácsmegyei Naplót*, a szerkesztő Fenyves Ferenc és az író Kosztolányi kapcsolatait (Szabadkán osztálytársak voltak, később kartársak, végül munkatársak lettek), a *Bácsmegyei Naplóban* fellelt „ismeretlen” Kosztolányi-írá- sok keletkezési körülményeit és jellemzőit, és a kutatást magát is, fentebb említett nehézségeivel.

Előszava után közel ötszáz oldalnyi Kosztolányi-mondat következik. A kötet első ciklusában (Ákom-bákom) szép írásokat olvashatunk írásról, olvasásról, nyelvről, emberekről – általában olyasmiről, amiről Kosztolányi legtöbb napi tárcáját írta. (Nem véletlen, hogy a ciklus Kosztolányi egy írástípusának és egyben egy korábbi hátrahagyott írásokat közlő kötetének címét vette kölcsön.) „Nem vezércikket írt, nem a politika vagy a közélet eseményeit magyarázta – írta Illyés az efféle kis írásokat egybegyűjtő *Ember és világ* című kötet előszavában. – Igazságosnak kell lennünk a lapkiadókkal szemben: ilyet – egy író őszinte véleményét – olvasóink nem tudták, még sokáig nem tudnák elviselni. Hogy véleményével ellenkezőt írjon, attól meg az írói erkölcs tiltotta. Nem kezdhetett egy tizenöt évig tartó folytatásos regénybe sem. Versíró ihletére sem köthetett szerződést. Az olvasó szellemi fogyasztása szerint működő üzemben rendszeresen így csak »mellékes« dolgokat írhatott, afféle laptöltelék. Politikáról, államvezetésről, erkölcsről, vallásról – a nagy elvekről, az elvont világról – nem írhatván meg véleményét, csak a lényegről írhatott: az emberről s általában arról, ami valóságosan él: a kutyáról, macskáról, a rózsáról, az akácfáról.” (Ezek mellett itt olvashatunk újra két, hosszú évtizedekig poli- tikai okok miatt nem közölhetett írást, Kosztolányi két úti beszámolóját: az egyikben a Mussolininél, a másikban a Gorkijnál tett látogatásáról számol be.)

Ehhez képest a Tudja-e...? és a Tere-fere ciklusban olvasható írásokban „az olvasó szellemi fogyasztása szerint működő üzemben” már nem is

(csupán) saját gondolatait írja le – első ránézésre teljesen olvasói igényki-
szolgáló lett. Ez a merőben új jelenség eddigi Kosztolányi-képünkben, ez a
kötet valódi újdonsága, ezért erről a két ciklusról és ezek látszólagos léha
fecsegéséről érdemes bővebben szólni.

Arról már több recenzió is szólt, hogy Kosztolányi csupán azért írta ezt
a nagy kötetnyi írását, éveken keresztül, mert a *Bácsmegyei Naplótól* ka-
pott honorárium felét (ezer koronát) mindig a Szabadkán maradt család-
jának juttatta, leginkább apja kezelésére – s akkor hagyta abba a sorozatot,
amikor apja meghalt. Mindezekről levelezésük is árulkodik: Kosztolányi
nemcsak a cikkeket küldi, hanem általában megjegyzéseket tesz a hono-
rárium-felvétel hogyan s mikéntjére is. Feltétlenül igaz, hogy Kosztolányi
Dezső a Tudja-e...? és a Tere-fere ciklus írásaiban a külföldi lapok érdekes,
könnyed, csevegő cikkeit ülteti át magyar nyelvre, s igaz az is, hogy ebben
leginkább az anyagiak motiválták, az azonban már egyáltalán nem mellé-
kes, hogy mit és hogyan írt meg. Kosztolányi ugyanis nem gépiesen fordít,
hanem szerkesztőként (is) működik; kettős szűrőn rostálja át a külföldi la-
pok anyagát, mielőtt egyénített formában adja közzé őket hétről hétre. Az
első szűrő a saját érdeklődése, a második rosta az olvasóközönség vélt igé-
nye. Egyrészt természetesen azokat az érdekességeket választja ki, melyek-
re maga is felfigyelt, melyek számára is érdekesek, másrészt amiről úgy
gondolja, a *Bácsmegyei Napló* olvasói számára is érdekesek lehetnek. Te-
szi ezt talán azért is, mert az általa olvasott külföldi lapok feltehetően nem
jutottak el szülőhelyére, illetve ott nem olvasták őket. Így lesz ő a beava-
tott, aki mindent olvas és mindent tud, s ezzel a saját magáról kialakult ké-
pet is megerősíti: ő a tájékozott, a világ dolgaiban, főképp kultúrájában jár-
tas ember, „a mi fiunk”, Szabadka szülötte, aki a legtöbbre vitte. Ő az, aki
megosztja az olvasóval tudását, legyen szó kultúráról, tudományról vagy
éppen társasági életről. Legkedveltebb témái az írók-költők magánügyei,
de más művészeti ágak képviselőiről (festőkről, zeneszerzőkről, színészek-
ről stb.) is elárul ezt-azt, sokat ír politikusok viselt dolgairól, beszámol a tu-
dományok friss eredményeiről, találmányokat mutat be, tudósít Atlantisz
„felfedezéséről”, de ír az új frizuradivatról és a kézjósáslásról, és jópárszor
szól a nemzetközi filológiai eredményekről, híres személyek hagyatékai-
nak sorsáról, Heine, Dosztojevszkij, Chopin stb. leveleinek, Wilde kéziratá-
nak vagy Kolumbusz naplójának előkerüléséről. Egyik legkedveltebb té-
matípusa a világhírű írásművek főszereplőinek „beazonosítása”: leírja pél-
dául, hogy az ifj. Dumas kaméliás hölgye, Hugo Jean Valjeanja vagy
Leblanc Arsene Lupinje is valós minta után lett megformázva. (Ő maga is
kedveli e szerzői vallomásfajtát, gondoljunk csak – éppen ebben az időben
– az *Édes Anna* körüli vallomásokra.) A szerkesztő azonban, ha jó szerkesz-
tő, mások szavain keresztül a saját gondolatait is tolmácsolni tudja – ráadá-

sul ezzel „álcázhatja” is saját véleményét. Számos alkalommal ír Mussoliniról és a vörös elnyomásról, vagy arról, hogy a franciák tiltakoznak az „idegenek” ellen, kiket csak Európa népeinek közös összefogásával lehet távol tartani. Mindezeket azonban egyáltalán nem didaktikus élel mondja, hiszen nem saját gondolatait írja, más véleményét tolmácsolja. A „nem én voltam” védekező formula itt „nem én mondtam” alakot vesz fel: pl. a *Miért lett Pirandello fasiszta?* című írás (186–187) „Így beszél Pirandello” zárlatában, vagy *Az ige dicsérete* [a cikk tartalmából következtetve helyesen: *Az iga dicsérete*] című, román szerző Erdélyről szóló nézetét tolmácsoló cikkének (267) „Ezt írja N. Jorga, bukaresti egyetemi tanár” zárásmontatában indirekt benne van az (elhallgatott) egyéni vélemény is, illetve a kérdésen való elgondolkozásra való felhívás is. Néhol azonban nemcsak a témaválasztásban és „elhallgatással” közli magánvéleményét, helyenként közvetlenül is: *Kegyetlenség* című kis színesében (260–261) Gorkij frissen megjelent, Leninről szóló könyvéről szól, melyben Gorkij „hosszasan ír az oroszok kegyetlenségéről. Anélkül, hogy vitába bocsátkoznánk a kitűnő íróval, közöljük itt azokat a szemenszedett kegyetlenségeket, melyeket fölemlít”.

Ezek a „vélekedések” erősen elgondolkodtatnak arról, hogy Kosztolányi az Új Nemzedéktől való kilépésével valóban szakított-e a jobboldallal, és hogy az *Aranysárkányban* (1925) szervesen szövegzárványként olvasható (és az 1932-es ifjúsági változatában is benntartott), Novák Antal alakjában a Glück Laci látogatásakor tett zsidóktól való bocsánatkérése valóban őszinte volt-e. A *Tudja-e...?* és a *Tere-fere* ciklusok anyagai idegen forrás után született Kosztolányi-cikkek. Ugyanaz a fordító-„ferdítő” ültette át őket magyar nyelvre, aki a Modern költőket és a Kínai és japán verseket. Elejétől végéig Kosztolányi szavait, jellegzetes szótársításait és mondatfűzéseit olvashatjuk; a kis színesek voltaképpen egyénített fordítások. A formájuk és tartalmuk úgy-ahogy megfelelehet az eredetinek, de – miképpen a versek fordításánál – Kosztolányi mindig beleszövi magát és a magyar kultúrát. Legtöbbször egy általános érvényű bevezető bekezdést, vagy egy közbevetett félmondatot szentel a „magyarításnak”: Anatole France kései házassága kapcsán Jókai lesz az összehasonlítás alapja, az anekdotáknál többször hivatkozik Tóth Bélára, aki egyszer valamikor írt hasonlóról. A külföldi lapszemlélő jelleg miatt teljesen magyar téma kevés van a kötetben, érthetően csak olyanok, melyekről írtak a külföldi lapok: a magyar válsági törvényről, a gulyásról vagy éppen a magyar költészetről (!) külföldi közvetítéssel is olvashatunk. Kosztolányi az egységességen (érdekes kis tájékoztató cikkek) belül is megőrzi sokszínűségét. Többféle hangon szólal meg, egyszer fesztelenül cseveg, másszor szenttelenül tudósít, harmadszor ironikus, negyedszer gúnyos, ötödször fölényes. A műfajok is megle-

hetősen nagy változatosságot mutatnak: van szabályos anekdota, adoma, olvashatunk aforizmat és glosszát, informatív tényközlést, tudósítást, tudományos cikk kivonatát, érdekes kultúrhistoriai beszámolót vagy éppen viccet. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ebben az időszakban mely más művek készültek műhelyében: a *Pacsirta*, az *Aranysárkány* és az *Édes Anna* mellett jó pár novella és számtalan más – már ismert – cikk került ki ekkor tolla alól, s erre nemcsak azért érdemes figyelmet szentelni, mert ez a kötetnyi írás Kosztolányi munkabírásának újabb bizonyítéka – és a léha bohémélet legendájának újabb cáfolata –, hanem mert az alkotó összes olvasmánya hatással lehet műveire; a *Tere-fere* anyagának egyik-másik témája – közvetve vagy többszörös áttétellel – beszűrődött Kosztolányi más írásaiba. Annak is az életműre olvasható jelentősége van, hogy Kosztolányi „tudását” mely lapokból nyeri, hiszen ezek köre nemzetközi tájékozottságát (és ennek forrásait), valamint érdeklődését mutatják. Legtöbb információját angol és amerikai lapokból szerzi (*Daily Chronicle*, *Daily Express*, *Daily Graphic*, *Daily Mail*, *Daily Sketch*, *Daily Telegraph*, *Journal*, *Light*, *London News*, *Manchester Guardian*, *Morning Post*, *New York Herald*, *Observer*, *Sunday Times* stb.), ezek mellett sokszor francia (*Action Françaises*, *Croix*, *Éclair*, *Excelsior*, *Mercure de France*, *Nouvelle Revue Française*, *Nouvelles Littéraires*, *Revue de Paris*, *Revue Hebdomadaire* és *Bulletin de l'Afrique Orientale* stb.), olasz (*Corriere della Sera*, *Epoca*, *Lavoro*, *Messaggero*, *Secolo*, *Stampa*, *Tribuna*) és német (*Berliner Tageblatt*, *Kölnische Zeitung*) sajtót is olvas, de megjelöl forrásoként orosz/szovjet (*Dni*, *Pravda*), osztrák (*Neue Freie Presse*), spanyol (*El Sol*) és svájci (*Tribune de Genève*, ill. *Genfer Tribüne*) lapot is. E „vegyes” sajtótermékek mellett tudományos szaklapokat is olvas (*American Journal of Medicine* [‘Az Amerikai Orvostudomány Lapja’], *Electrical Review* [‘Elektromos Szemle’], *Science and Inventions* [‘Tudomány és Találmányok’], *Bollettino dell' Associazione Archeologica Romano* [‘A Római Archeológiai Társaság Közlönye’]), és olvassa a *Spiritica* című ezoterikus lapot – ez újabb bizonyítéka annak, hogy az *Aranysárkány* és az *Édes Anna* szeánszait a tárgyból való „felkészülés” után írta meg. (Korábban Lengyel András közölte az *Üzenet* 1980. januári-februári számában Kosztolányi Domokos Lászlóhoz írott leveleit, köztük egy kiváltképp érdekest: 1926. február 10-én írott levelében Kosztolányi arra kéri Domokost, szervezze meg, hogy elmehessen egy „seance”-ra, régebbi tapasztalatait ellenőrizni.) A Függelék szoros időrendi sorban adja a *Bácsmegyei Napló*ban közölt összes Kosztolányi-írás címét, első megjelenési helyüket (oldalszámot is! – egy külön öröm a filológus számára; de Botka Ferenctől, aki bibliográfus is, nem meglepő), és hogy az adott cikk megjelent-e korábban a Réz Pál szerkesztette életműsorozatban, s annak melyik kötetében. Takarékos

megoldás, de ezek az írások valóban könnyebben hozzáférhetőek, s így akár a *Tere-fere* írásait és a korábbi köteteket egyaránt kézben tartva, egy kis játékkal és sok-sok lapozgatással belehelyezkedhetünk a korabeli vajdasági Kosztolányi-rajongó újságolvasó szerepébe, aki csak az ő írásait méltatta figyelemre. A kötet nem hibátlan, de a közölt anyag nagysága és fontossága mellett ezek el is törpülnek. A nem hagyományos formájú szerzőcím (valójában nincs szerző feltüntetve a köteten: Kosztolányi neve is a cím része) minden bizonnyal nehezkesebbé fogja tenni a könyvtárakban a katalóguscédula-készítést, és a kötetvégi, számozatlan oldalakon közölt műmelléletek kiválasztása és formai megoldásuk sem nevezhető a legszerencsésebbnek (a *Bácsmegyei Napló* címlécei nem adnak pluszt a kötethez, a cikkmásolatok gyakorlatilag az előszó illusztrációi, és van köztük olyan, amely csak „töredékes lapkivágatként” látható), a borító ráadásul az e függelékben szereplő karikatúrákat emeli elsődleges látótérbe – elég szerencsétlenül, ugyanis Balázs Árpád a *Bácsmegyei Napló* munkatársairól készített portréinak ugyan semmi közük nincs Kosztolányi írásaihoz. Tartalmilag van némi átfedés a Réz Pál szerkesztette kötetek anyagával; a Jókai keze írása című „ismeretlen” kis írás például a *Látjátok, feleim* kötet jegyzetanyagában jelent meg – a sorozat ugyanis ott hozta az addig ismert efféle „kis színeseket”. Felvetődik a kérdés, hogy talán lehetett volna szoros időrendben adni az írásokat – váltakozva a Tudja-e...? és a Tere-fere ciklusok anyagait –, amilyen sorrendben Kosztolányi írta és a *Bácsmegyei Napló* olvasója olvasta őket, és egy tematikus olvasást megkönnyítő névmutató is hasznára vált volna a kötetnek – rögtön megmutatva, hogy Kosztolányi hányszor írt Anatole France-ról, Makszim Gorkijról, Victor Hugóról, Lev Tolsztojról, Leninről vagy éppen Thomas Mannról. (Ez utóbbi megfajtése: nulla, hiszen Kosztolányi – meglepő módon – egyszer sem írt róla kis színes, pedig éppen ebben az időszakban a legintenzívebb kapcsolatuk.)

„Tékozló író volt-e vajon Kosztolányi Dezső, aki új versek, novellák, regények lázában nemigen törődött minden munkájának kötetbe gyűjtésével, az utókor filológusaira bízva újságok hasábjain szétszórt sok-sok írását? – teszi fel a kérdést Réz Pál a rendszerváltás után elsőként megjelent »új« Kosztolányi-kötet előszavában. – Vagy a korabeli kiadóvállalatok visszariadtak a tollrajzok, karcolatok, tanulmányok, bírálatok, műfordítások könyvbe-gereblyezésétől, nem bíztak a közönség érdeklődésében, az anyagi sikerben? Bizonyosan nem tudhatjuk. Én azt gondolom, hogy a mindvégig alkotóerejének teljében dolgozó, páratlanul termékeny Kosztolányi a 20-as, 30-as években már nem erőltette minden írásának betakarítását – nincs is adatunk ilyen kísérletére. Meglehet, idejét nem akarta azzal tölteni, hogy könyvtárakban böngészve kigyűjtse porladó munkáit régi folyóiratokból, napilapokból – ehelyett új verset írt, új novellát, tollrajzot, avagy

klasszikus és kortárs költők verseit fordította.” Ehhez annyit talán még hozzá lehet tenni, hogy Kosztolányi maga is tisztában volt azzal, hogy egy jelentős író hátrahagyott művei számot tarthatnak és tartanak az olvasói figyelemre (tudatosságát ismerve talán láthatatlanul maga után is kacsintva). Hogy egy írói oeuvre utóéletének alakulástörténetét mennyire ismer- te, arról éppen e kötet Anatole France utolsó írásai című cikke (348–349) árulkodik legjobban. Ennek érezhetően saját gondolatokat tolmácsoló, s nem átvett bevezetésében írja: „Amikor az író lehunyja szemét, még nem hal meg egészen. Hozzá tartozói, tisztelői lázasan átkutatják íróasztala fiókjait, kiemelik leveleit, amelyeket ő írt vagy hozzá intéztek, majd jelentke- znek a kortársak, akik ismerték, vele való beszélgetéseiket teszik közzé, később esetleg meglelik egy-egy írását, melyről nem tudtak. Csak azután, hogy semmi sem maradt, és már bizonyos, hogy aki elköltözött innen, töb- bé semmiféle formában nem nyilatkozik meg, következik be a halál.”

A *Tere-fere* nem az egyetlen cikkgyűjtemény a Kosztolányi-életműben. Szerzője maga is több kötetet összeállított és megjelentetett kisebb, vegyes cikkeiből (*Mécs*, 1913; *Öcsém*, 1915; *Tinta*, 1916; *Tintaleves papírgaluská- val*, 1927, valamint utolsóként két összefüggő gyűjteményt: *Alakok*, 1929 és *Bölcsőtől a koporsóig*, 1933), majd a Hátrahagyott művei sorozat és az életműsorozat is jelentősen bővítette ezek anyagát, s rajzolta élesebbre a zsurnaliszta Kosztolányi képét. Az újságíró Kosztolányi a *Bácsmegyei Naplóba* azonban kis színeseket írt. Az eddig az életműben nem szereplő műfajú írásokat egybegyűjtő *Tere-ferét* így akár az életműsorozat egy újabb kötetének is lehet tekinteni – bár a formája más, a teste megvan hoz- zá. Ugyanabból az anyagból.

Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegyei Naplóból. 1923–1926. Sajtó alá rendezte: Botka Ferenc. Bp.-Újvidék, 2004. Balassi Kiadó–Forum Könyvkiadó. 515 o.

Kosztolányi Dezső egy ismeretlen levele

A Magyar Nemzeti Galéria Adattárában őrzött Beck Ö. Fülöp-hagyatékban sok más érdekes és fontos dokumentum mellett egy eddig ismeretlen Kosztolányi-levél is található.

A levél címzettje Antalfyné Mária, s a Kosztolányi-hagyatékban megtalálhatók Antalfyné kapcsolódó levelei is. A három levélből nemcsak hiánytalanul kikerekedik kettejük levélváltása, de felfedezhetünk egy kiváló íráskészségű, izgalmas személyiségű művésznőt, aki a hagyományos családanyai feladatok ellátása mellett (első férje, Fémes Beck Vilmos révén is) a korszak művészeinek élvonalával állt kapcsolatban. Kaffka Margittal közeli barátságban volt, de Dénes Zsófiával, Elek Artúrral, Tersánszkyval, Bölöniékkal, Füst Milánnal, Szini Gyulával is barátinak mondható kapcsolatot tartott, és – mint látjuk majd – Kosztolányit is jól ismerte.

Antalfyné Mária 1888-ban született a bács megyei Kupuszinán, lányneve Fridrik Mária. „Iskoláit odahaza és Zomborban végezte. Később Gödöllőre került, ahol Körösfői-Kriesch Aladár művészi vezetése mellett tanult festeni és szőnyeget tervezni.”¹ Textiltervezéssel, lakberendezéssel foglalkozott; 1913-ban a Művészházban még párnákkal, terítőkkal és függönyökkel szerepelt.² A gödöllői művésztelepen ismerkedett meg Fémes Beck Vilmostal, akihez 1910-ben feleségül ment. (Két gyermekük született.) Férje hatására kezdett szobrászkodni. Plakettjeivel igazi sikereket aratott, „legnevezetesebb plakettjét Fedák Sáriról mintázta”.³ (Ezt küldi majd első levelével Kosztolányinak.)

¹ Bozzay Margit: *Magyar asszonyok lexikona*; Bp., Dajkovich, 1931, 315.

² L. Bálint Aladár: *Fémes Fridrik Mária hímnépei*; Nyugat, 1913. I. 651.

³ Ráky Zoltán–Strazimir Oszkár: *A magyar legújabb kor lexikona*; Bp., 1932

„Tanulmányúton Német- és Olaszországban járt, s egy évet töltött Párisban, ahol Poirret mester fényes ajánlattal munkatársul hívta, amit azonban visszautasított.”⁴ Fémes Beck Vilmos 1918-ban bekövetkezett halála után Antalffy Istvánhoz ment feleségül, ebből a házasságból született Antalffy Mária (1922–1989) keramikus, grafikus, festő.

Fémes Beck Mária (névváriánsai: Antalffyné Beck Mária, Antalffy Istvánné) legfontosabb szereplése 1921 februárjában a Nemzeti Szalon kollektív kiállítása, ezen már kizárólag szobrokkal volt jelen. „A kiállítás tulajdonképpeni szobrásza Fémes-Beck Mária, a felejthetetlen fiatal művész özvegye. Kisplasztikai férje szellemében és stílusában készült kisbronzok, igen tehetséges alkotások, melyekben az érzés művésziessége megragadó.”⁵ 1931-ben az Alkotó Művésznők Egyesületének (AME) létrehozásában aktívan közreműködött: alelnökséget vállalt – elnök: Fesztyné Jókai Róza –, az első kiállítás bírálóbizottságát vezette. (Itt is bizonyíthatóan szerepelteti a Fedák-plakettet.)⁶

Későbbi életéről, pályájáról egyre kevesebb adat van. Az Új Szalon első kiállításán még biztosan szerepelt, Elek Artúr beszámolójában dicsérőleg említi: „A szoboranyagból kiválik Antalffyné Fémes B. Mária művészi érzékkel mintázott plakettjeivel.”⁷

Antalffyné (Fémes Beck) Mária 1952-ben halt meg.

A Fedák-plakett sorsáról keveset tudunk; ma valószínűleg az Antalffy család tulajdonában lehet.⁸

Antalffy Mária és Kosztolányi Dezső levélváltása a költőre vonatkozóan ha új adatot nem is hoz, de Kosztolányi leveléből és Antalffyné rá vonatkozó megjegyzéseiből tovább erősödik a róla alkotott könnyed-kedves pillanatember képe, aki a megbeszélte találkozókra megfélekedzik, hirtelen jött ötleteit elveti, de teszi ezt saját egyedi módján, bájosan, szeretetre méltóan.

A leveleket az eredeti írásmód megtartásával közöljük.

Antalffy Istvánné Fémes Beck Mária Kosztolányi Dezsőnek⁹

[1933. január 13.]

Kedves Dezsőke,

szóvá kell tennem, hogy maga akár mint gondolkozna is, nem találhatná ki, hogy én mért küldöm magának ezt a kis kifaricskált bronzomat. Na mért?? Egyszerűen ezért, mert máma reggel megint olvastam a kávéház-

⁴ Bozay; 316.

⁵ Az Ujság, 1921. február 20.

⁶ L. az AME első kiállításának 1931 júniusában megjelent katalógusát.

⁷ Az Ujság, 1934. április 15.

⁸ Az utolsó megtalált adat az 1987-ben Pápán megrendezett, a Beck művészcsalád munkáit bemutató kiállítás katalógusából származik. Ebben ui. köszönetet mondanak Antalffy Ágnesnek „a kiállított művek kölcsönzéséért”; s szerepelt a Fedák-érem is.

⁹ Kézirat boríték nélkül; MTA Kézirtár Ms 4622/16.

ban magától néhány oldalt. A „Nyugat”-ból.¹⁰ – Igen ám, de én ilyenkor úgy vagyok, hogy örülni szoktam és tipegek-topogok, mint a régi jó nagyanyák, az okos, kedves kis unokáik között és kapkodok, hogy jajj! jajajajj! mit is adjak hirtelen ennek az okos, kedves kis rendkívüli gyereknek? Igy van. De bocsánatot is kérek egyuttal Dezsőke, mert a hasonlat a „kis gyerek” miatt sántit. Nem kereshetem már újabb hasonlatot a magyarázatomhoz. No meg igaz az is, hogy a multkoriban megtanultam magától azt, hogy kerülni kell minden szófelesleget. A mondatokét is. Na látja. De én most sietek és nem kezdhetek új levelet velős, rövid mondatok után spekulálva. (A spekulálva nem gilt, mert nem „magyaros”.) Mindegy: én nem vagyok író. Nemde bár igaz, hogy szobrászokra nem áll az a bizonyos vezérelv? Ebben én már is megnyugszom. Csak az a baj, hogy nem tudom kellően kimagyarázni, hogy ezt a kis bronzocskát mért küldöm magának. Mindegy ez is. Beszéljen Fedák más nyelven helyettem¹¹, remélem ezuttal is okosan fog, ámbár ebben az „anyagban” csak úgy lehet beszédességre bírni, ha baloldali világításba helyezzük és nézzünk vele szemközt, egyébként vége az egyéniségének. (Mentegetve magamat: másként nem lehetett „megalkotni”(?) összenyomni ezt a nyugtalan és bőséges plasztikát.)

Kedves Dezsőke, azért megértette ugyebár, hogy nem szeszélyszülte küldemény ez a kis csomag. Küldöm (sajnos, hogy beszélni kell erről) küldöm, mert két évtized óta ha olvasom írásait, örülnöm lehet őszintén, vagy szabad szomorkodnom, sőt tanultam is sokat!! Ime. Mért küldeném másért mint amit említettem legelől. – Mi kettőnk között nincsen olyan barátság, hogy apró figyelmességre gondoljak. Éppen csak régen ismerjük egymást s kedvesek vagyunk egymáshoz uri módon. Nem lehet feltételezni azt se, hogy ez behízselés és énnekem valami ravasz célom lenne. Ahhoz ez először csekélység, másodsor azt a bizonyos ravasz célt kiravaszkodhatnám okosabban, asszonyi módon, amit maga a férfi észre se venne. Igen, igen. – Küldök itt egyszál virágot a kultúra oltárára! Nnna. Hála Istennek ez a kifejezés kisegített!! (Áldanom kell – gondolom hirtelen – a szóvirágos stílust, amelyekért pedig szídtam sokszor öregeimet.)

Levelem itt bevolna fejezve és vihetné a Rézi, de mert nem vagyunk egymás előtt ismeretlenek, szólnom kell másról is, ami még nincsen közöttünk lezárva, tudni illik az a valami, amit a sors úgy hozott magával, hogy én néhányszor telefonáltam magukhoz és „találkozni szeretnék magukkal”. Engedje meg kedves jó Dezsőke, hogy részemről úgy magyarázzam a körülményt, ahogyan hiszem, hogy volt is. U.is: maga említette – már jó régen – a kávéházban, hogy érdekes volna a megkezdett társalgást egyszer folytatni, – érdekes volna tudni művészi és emberi életem részleteit stb.

¹⁰ Kosztolányinak a *Nyugat* 1933. évi első számában (január 1.) megjelent *Önmagamról* című írásáról van szó.

¹¹ A plakett Fedák Sárít ábrázolja.

Kérdezte ugyebár maga – sőt biztatva – mért is nem írom meg az én emlékezéseimet? Azt is említette, hogy a körülményeim, – mint író – érdeklik magát is. Természetes ugyebár kedves Dezsőke, hogy én felvettem a találkozás lehetőségét, melyet maga szíveskedve vett: s hogyha telefonálok Ilonkánknak, vagy maguk szerencsétetnek minket, vagy mi megyünk magukhoz. Ugyebár Dezsőke így volt? Eddig a találka még nem sikerült. Vallomás: Engemet sokáig nyugtalanított a találkozás elmaradása, mert naiv módon azt hittem, hogy magának: az írónak, az érdeklődése nem csak pillanatnyi kíváncsiság, hanemhát én még ennek tartozom engedelmeskedni, utánna járni, telefonálni és a végén le is nyilatkozni a megérdeklődött témát. Bevallom azt is Dezsőke, hogy ennek elébe én mint „áldozat” nem valami örömmel néztem.

Nem mintha valami titkolt titkokat féltettem volna, hanem csak mert én az író t respektálok, távolból szeretem, s a barátnál kényelmesebb részemre, ha elfelejthetem, hogy író is. Gondolnám – akkor – ösztönös frissen, ha maga irántam mint „téma” érdeklődik, jőjjön hozzám a lakásomba, itten van belőlem téma elég! – Dezsőke, részemről így volt s vártam magukat Ilonkával együtt jönni egyszerű, szerény, ragaszkodó kedvességgel.

Hogy volt és mint lesz, az nem is fontos. Én azóta már rájöttem, hogy az író Dezsőke hirtelen ötletét nem kell komolyan venni és csakis azért nem telefonáltam ismételtén. Gondolom: az írónak ezerféle elfoglaltsága van, nem érhet rá privát látogatásokra s amiket én, Dezsőke, fentebb írtam: tettem azért, hogy tisztázzam az én visszavonulásomat nem pedig azért, hogy forszirozzam továbbra is, ami úgy is félreértésen alapult.

Dezsőke: Teszek ezúttal még egy vallomást (éppen azért, mert ritkán találkozunk s nem mondhatom el szóval.) Pendítettem ugyan a multkor a kávéház ajtajában is. Ime ni: a maga figyelmeztetése után elkezdtem vizsgálni az életemet. Előszedtem a régi naplóimat. Rájöttem, hogy ezek kitenének 10-15 kötetet. Visszadobáltam a ládába. Aztán egy pár hónapig mérgelődtem magamban, hogy hiába hever ott betűkben ez a nehéz, komoly élet értékeivel és tévedéseivel együtt. Jóval és rosszal, mindennel, amiket megérdemeltem vagy nem kerülhettem el. – Elkezdtem válogatni, kitépgetni gondolván, hogy összeállítok egy-két kötetet, ezekből... No lám! pokoli munka! – Mérgelődtem megint, mert a kitépelt lapoknál szétestek az összefüggések. Kezdtém lemondani. Faragni kezdtem megint a plakettjeimet és sajnálni az elmulasztott időt. Faragtam hol vígan, hol bőszen a főzés, a nagytakarítás és az „előkelőségekkel” való vendégeskedés közben.

– Na né! ezt az életet meg kellene írnom – töprengtem így magamban egy éjjel hazajövén a „Pannoniából” kellemes vacsorázás után. Tudok-e írni vagy sem „olyan szempontból” az teljesen mindegy, én tőlem ezt ne várja senki, de én juszt is a nyilvánosság elé hozom egy művészasszony életének azt a kontrasztját, amiképen él s amiképen társalogtatik a művésznő a 4 szobák négy falai között a Rézikkal s miként este a fehérasztalnál a sárguló sör mellett az előkelőségekkel. –

Ezt én, Dezsőke, elhatároztam és meg is kezdtem.¹² Köszönöm magának, hogy rávezetett életem megírására.

Ilonkánkat sokszor és szeretve ölelem, magától e levélért bocsánatot kérek kellő alázattal tisztelve.

Mária

Bpest 1933 jan 13.

*

Kosztolányi Dezső Antalffy Istvánné Femes Beck Máriának¹³

Budapest, 1933. I. 14.

Édes Mária,

mélységesen meg vagyok indulva. Nem tudom mit köszönjek meg inkább, mi volt kedvesebb és becsesebb nekem, az emlékérmem-e, melyen a Maga biztos, alkotó kezenyoma érzik, vagy pedig levele, melybe mindig nyugtalan szelleme cikázik és játszik s a szeretete végtelen gyöngédséggel és finomsággal felém fordul. Nem tagadom, sok levelet kapok, kedveset is, érdekeset is, de ilyent ritkán. El is teszem levelesládamba, hogy évek múlva is gyönyörködjem majd benne és erőt merítsek a munkához akkor, amikor kishitű és bizalmatlan leszek magamhoz. Micsoda lélek maga, micsoda folyton sistergő és lázas teremtmény. Bevallom, tényleg az a gondolat lebegett szemem előtt, az a reménység kecsegtetett, hogy valamikor megmintázhatom magát az én kevésbbé értékes anyagomba és ezért szerettem volna találkozni, de levele elolvasása után magam is helyesebbnek vélem, hogyha ezt a föladatot magára bizom, mert az íráshoz is kitűnően ért. Azért ugye nem kell lemondani a találkozásról? Bizzuk a véletlenre, egy Philadelphia kávéházi délelőttre, vagy délutánra. Addig is szeretettel és hódolattal csókolom a kezét s köszönöm mind a két ajándékot:

Kosztolányi Dezső

*

Antalffy Istvánné Femes Beck Mária Kosztolányi Dezsőnek¹⁴

[é.n.]

Kedves és drága jó Dezsőke,

mindmáig válasz nélkül hagytam jószágos levelét, mert ápolnom kellett a betegemet. Talpon lenni éjjel, nappal egyik borogatást levenni, feltenni a másikat. Kontrolálni a betegséget és az orvost is, nehogy ezek valaho-

¹² Antalffyné naplója ismeretlen

¹³ Gépirat, autográf aláírás; Magyar Nemzeti Galéria Adattára 23256/1991/14. Beck Ö. Fülp-hagyaték.

Címzés: „Méltóságos / Antalffyné Mária urasszonynak / Budapest / Krisztina körut 167. V. em.” Ajánlott levél

Fejléces levélpapír: „KOSZTOLÁNYI DEZSŐ / Budapest, I., / Tábor-utca 12. / Telefon: Automata 530-85.”

¹⁴ Kézirat boríték nélkül; MTA Kézirattár Ms 4622/14.

gyan az orromnál fogva vezessenek! Most már víg vagyok, mint tavasszal a kertész a gondos hernyózás után. - Dezsőke - én köszönöm nagyon, nagyon a maga levelét, de túlzott dicséretét nem fogadhatom el minden megjegyzés nélkül, ezért is adok választ most, bár én nem akarom sem hosszú levél olvasásával terhelni, se röviden írni nem tudok. Egyelőre tehát beleegyezek levele tartalmába. Mondom csak hosszan tudok írni. Válaszolni is részletezve, bár én és soha, soha költőkkel, írókkal nem szerettem levelezni. Még az akciózus Kaffkának sem válaszoltam akár ha a szomszédból ide folyton átlevelezett, akár ha írt távoli útról. Igaz, hogy ő örökösen problémákkal üldözött s én gondoltam, ezt vele még élőszóval sem lehet elintézni. Nem írtam én sok más írónak sem, pláne oh pukkedlítő leveleket. Ezt én Dezsőke nem panaszképen mondom, hanem magyarázatul a multkori és e mostani levelemre is válaszom képen.

Itt s tovább, röviden már el is búcsúzhatnék, csakhogy nagyon is csunyán nézne ki itt alul ez a sok üres vonal. Gondolom jobb lesz tele írni. Gondolom: bemegyek a műterembe, előveszem a tavalyi naplómát és onnen ide kiírok valamit, ami Magával és velem is kapcsolatos.

„...na és most tessék: Vaály Zoltán sógorommal nem tudtam beszélni, akár mennyire is sürgettem a Philadelphia telefonján körörsztül a „százados urat”. A helyzet kétségbeejtő volt azért, mert mielőtt én lefutottam telefonálni elhatároztam, hogy Zolit ráuszitom ezekre a vidéki vénasszonyokra, hogy végleges legyen közöttük végre a béke s hogy nekem is könnyebb legyen a vendéglátás. Zolit hiába keresték a katonák, nem bírták felhajtani. Én kétségbe voltam esve. Mérgelődtem is. Égett az arcom, forró is volt a telefonfülke. Hirtelen hazaindultam ilyen állapotban, amikor szemem rávetődött Kosztolányira, aki ott ült a tüköralatti kanapén. Én mintha egyenesen Firenzébe pottyantam volna. Kiugrott a tudatomból a tántik délelőtti hiú, kicsinyes vitája a kapzsi, önző, lélektelen elveikkel együtt. Érzékeimből kiugrottak a tántik s vibrált előttem mindaz, ami szépet valaha olvastam, láttam, hallottam és éreztem. Elébe tárultak a könyvek, a földek, a fák, a hegyek, a kicsi kis szagos virágok, a helyes kis folyócskák, bennük a virgonc kis halacszkák is, de meg a csuda nagy tengerek, meg a kicsi kis kápolnák, meg a fényes nagy templomok, meg a biblia, meg a katekizmus, meg a gyerekek felelései, meg a vékonyka ének hangjaik, meg a vihongó örömeik és a szegény kis gyerek panaszai is...”

Köszönöm Dezsőke hálásan a sok sok ajándékot:

Antalffyiné Mária

Csütörtökön és hétfőn olvasni járok d.e. a Philadelphióba.

A Dunánál

I.

A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merülten,
hogy fecseg a felszin, hallgat a mély.
Mintha szivemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.

Mint az izmok, ha dolgozik az ember,
reszel, kalapál, vályogot vet, ás,
úgy pattant, úgy feszült, úgy ernyedett el
minden hullám és minden mozdulás.
S mint édesanyám, ringatott, mesélt
s mosta a város minden szennyesét.

És elkezdett az eső cseperészni,
de mintha mindegy volna, el is állt.
És mégis, mint aki barlangból nézi
a hosszú esőt - néztem a határt:
egykedvű, örök eső módra hullt,
szintelenül, mi tarka volt, a mult.

A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sirköves, dülöngő temetők.

II.

Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemlélget velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a mult és övék a jelen.
Verset írunk - ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.

III.

Anyám kún volt, az apám félig székely,
félig román, vagy tán egészen az.
Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt -
ez az elmulás. Ebből vagyok. „Meglásd,
ha majd nem leszünk! . . .” - megszólítanak.

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az összejtig vagyok minden ős -
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!

A világ vagyok - minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.
A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódítottak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa -
török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e multnak már adósa
szelíd jövővel - mai magyarok!

. . . Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

Kraj Dunava

1.

Na donjem kamenu gata sjedim sam,
posmatram kako ta kora dinje plovi.
A vir vlastite sudbine zapretan
jedva čuh: jaz šuti, raz luckasto slovi.
Baš ko da je iz srca moga, taj mutan,
mudar tekao dalje taj silni Dunav.

Poput mišice kad čovjek radi,
kuje, struže, kopa, čerpić nabija,
tako skače, napinje se i razgradi
svaki val a svaki pokret razliva.
Ko rođena majka me ziba, te priča
dok svo smeće grada lagano spira.

U međuvremenu kiša poče da sipi,
onda stade, ko da je svlada nehaj.
Ipak sam - ko netko što iz špilje vidi
preduge niti kiše - posmatrao kraj

padala je monotono, ko kiša vječna,
bezbojna; baš nam je prošlost šarena.

Dunav otiče dalje. Ko dijete malo
u krilu rođene majke što snena
na drugo misli, velebno se igrala
i na me smješkala ta bijela pjena.
Na matici vremena drhtavi znamen,
na starom groblju ruinirani kamen.

2.

Tako sam što već tisuću godina
motrim ono što odjedared ugledam.
Za tren je gotova vremenska cjelina,
koju sto tisuća predaka sa mnom gleda.

Vidim ono što nisu vidjeli jer su rili,
klali, grlili, činili ono što treba.
Sad vide sve ono, u bit stvari sišli,
što ja ne vidim, kada mi nešto zatreba.

Međusobno se znamo, ko radost i tuga,
prošlost je moja, a sadašnjost - njina.
Pišemo pjesme - pero mi drži njina ruka,
ja ih ćutim te u sjećanje prizivam.

3.

Majka mi je Kumanka, a otac Sekelj dopola,
Rumunj dopola, a možda Rumunj i sasma.
Iz materinskih usta kus bi sladak do bola,
iz očevih usta riječ istine bi krasna.
Čim se pokrenem, ja sam njihov zagrljaj.
Katkad se zbog svega toga rastužim:
to je prolaznost. Od nje sam sazdan. „Znaj,
kad nas ne bude bilo! . . .” Slove me. Ćutim.

Oslovljavaju me, jer oni su već - ja,
tako ja slab, preobražen postajem jak,
ja što se sjećam da sam više od mnoštva,
jer sam do svake pristanice Predak -
ja sam predak što se umnoženo dijeli:
te sretan u majku i oca presložim,
te mi se majka, i otac sam na dvoje dijeli,
tako se ja u strasnu Jedinost množim!

Svijet sam - sve što bi, jeste i bit će:
mnogi naraštaji što se međusobno bore.
Sa mnom slave osvajači domovine,
mrtvi, dok me grke muke pokorenih more.
Árpád, Zalán, Werbőczy, Dózsa - druguju
Rumunji, Slaveni, Turci i Tatari
u srcu ovom što s njima prošlosti duguju
pitomu budućnost - današnji Mađari!

- Ja hoću da radim. Borba je prava
što se priznati mora prošlost.
Krasno se grle meki valovi Dunava -
on nam je prošlost, java i budućnost.
Sve bitke što su vodili naši predci
sjećanje postupno u spokoj pretapa;
zajedničke stvari konačno srediti -
naša je zadaća: i nije baš tako mala.

Kraj Dunava

1.

Na najnižoj ploči keja skupljen
gledam: kora lubenice pluta.
Jedva i čujem, sudbom zaokupljen,
čeretanje voda i muk škrjuta.
Ko da mi iz samog srca kulja,
mutan, uman, moćan teče Dunav.

Ko mišica čoveka dok radi,
turpija, kuje, čerpiće mesi,
tako šikne, napne se, razagati
svaki talas, svaki pokret podesi.
I ko majka me ljuljka, puna mira
dok svu prljavštinu grada spira.

I poče kiša da prokapa, popreko,
ali stade kao da joj se neće.
Pa ipak, kao iz pećine neko
ko gleda šibe kiše - vidim proleće:
jednolično, večno kiša kreše,
bezbojna, kakva i prošlost beše.

A Dunav samo teče. I ko dete
na grudima majke misleći na sene -
poigravaju lepo ko da ne prete, -
i smejale su se pene na mene.
Na struji vremena treperile meni
ko na groblju krivi belezi kameni.

2.

Ja kao da već hiljadu leta
gledam ono što se odjednom zbi.
Tek tren i tu je celina sveta,
ko da sve to hiljade predaka sa mnom vidi.

Vidim i što oni nisu videli,
jer moralo se ubijati, grliti.
A oni, u materiju sklizli, obnevideli,
znaju što ja ne vidim, al moram svedočiti.

Znamo se, radost i tuga se srode.
Meni pripada prošlost, sadašnjost njima.
Pišemo pesmu - oni mi pero vode,
osećam ih i sećam se svim damarima.

3.

Majka mi Kumanka, otac Sekelj beše,
dopola Rumun, il možda čist Rumun.
Majčini slatki zalogaji me teše,
iz usta oca istine somun.
Kada se pokrenem, grle se oni.
Rastužim se katkad zbog pomisli ove -
to je prolaznost. Od nje sam. „Ne kloni
kada nas ne bude! . . .” - oni me oslove.

Oslove me zato što sam ja već oni;
iako sam slab, tek tako sam jak,
sećam se da sam više no milioni,
jer sam do praćelije svaki predak -
Predak sam koji se umnožava:
postajem srećan roditelj, ne bedan,
otac i majka se u meni udvaja
i umnožavam se u zanosno Jedan!

Sve što beše i jeste - ja sam taj svet:
mnoga plemena što se krvavo glože.
Osvajajući mrtvi sa mnom čine splet
i muči me muka osvojenih, Bože.
Arpad i Zalan, Verbeci i Doža -
Rumuni, Slovaci, Turci, Tatari,
u mom srcu su ove prošlosti koža
s pitomom budućnošću - današnji Mađari!

. . . Ja hoću da radim. I osobno
dovoljno je prošlost priznati.
Talasi blagi Dunava grle se međusobno,
prošlost, sadašnjost, budućnost tek inati.
Sve bitke naših predaka starih
sećanje ipak u mir pretvara
i sređujemo konačno zajedničke stvari,
to je naš posao; uloga nam nije mala.

Lénárd Róbert

„Állítsátok meg a nyomorult, szegényes kis gépeket!”

Urbán András 0,1 mg című előadásáról

1.

Hogy stíl- vagy inkább közhelyszerűen kezdjem: Urbán András előadása (bár műfajilag ő maga szervezett színházi akcióként jelöli meg művét) egy mese. Amely persze rosszul végződik.

Azonnal bele is köthetek a saját szavaimba. A meséknek története van. Ami a narratív elemet illeti, Urbán lejelzése szerint ez ennyi: „Csáth Géza, a bácskai zseni, a katonai demarkációs vonalon utolsókat rándul, és haláláért könyörög.” A *0,1 mg* valóban ennyi, valójában mégis sokkal több.

Valahogy mégis jóleső érzés, hogy a valóságból kitépelt színpadi történet el lehet helyezni időben, térben.

Az előadás (pardon: akció) nem Szabadkán született, a Jadran színpadán megesett április 13-i bemutatása mégis premiernek minősül. A darabot megtekinthette már a szegedi Thealter fesztivál közönsége. A programban munkabemutatóként szerepel, még Pletl Zoltán, G. Erdélyi Hermina és Varga Heni játékaival. A fesztiválon a Forgách András-Kondász Rózsa-Bal József leosztású zsűri különdíjjal jutalmazta. „A 0,1 mg jelenleg még nem befejezett előadás, de félkészben is teljesebb színház, mint számos simára csiszolt produkció” – írta az akkori előadásról a *Népszabadság* kritikusa, Stóhr Lóránt.

Azóta, Varga Heni helyett Krizsán Szilvia szereplésével, készen lett. A szabadkai Népszínház Jadran színpadán, április 13-án.

A darab kapcsán több helyütt Csáth naplóit jelölték meg szövegforrásként, és csak néhány írásban említik, hogy Urbán nagyrészt inkább novellarészleteket használt fel, a tőle a *Katonák és gyerekek*ben már látott idézős-fragmentáló módon. A felhasznált szövegrészletekből jómagam is idézni fogok, előrebocsátom, a teljesség igénye nélkül, hiszen a citátumok jelölés nélküliek, és Csáth-szakértő legyen a talpán, aki minden mondatot vissza tud vezetni az eredetijére. A darab a naplókon és a novellákon kívül „Tolnai Ottó árvacsáth-verseinek prizmáján keresztül építi fel magát önálló színházi egységként”.

Urbán ki tudja, miféle intuíciónak engedelmeskedve válogatta ki és formálta át Csáth szövegeit. A történetközpontú modern textusból azonban erős és hatásos, valódi színházi formát sikerült kisajtolnia, amely éppen a narratív elemet nélkülözi. Töredékes, víziós képsorokat láthattunk, és bár az ópium szó emlékezetem szerint el sem hangzik a darabban, a cím és a hallucinatív képek mégis egyfajta kábulatot sugallnak.

Urbán felhasználta a Csáth által is igen kedvelt állatszimbolikát. Szinte minden emlékezetes novellában kínoztatnak állatok. Egy agyonvert béka, egy halálra szúrkált bagoly – sötét lények sötét végzete.

Élő állat nincs a darabban. Ellenben A kis Emmát idéző akasztófaszerű kampókra rendszerint felkerül egy-egy dög. Egy nyúzott birkafej például. Vagy egy szarvasmarha koponyája. Időnként Csáth maga is állattá válik – kínlódba üvölt, vagy hálóba csavarodva fekszik. Vagy éppen ketreche zárják.

A fejek függnek. Rúdon, kampón. Mozdulatlanok, mert halottak. A mozdulatlanság csúcsa pedig, ha valami be van fagyva. Például egy hal. Az egyik legfelejthetlenebb jelenet, amikor Csáth (Pletl Zoltán) egy disznópörkölével tíz percig olvaszt egy jégtömböt. Körülötte síri csend és sötét, csak a lángok zúgnak és világítanak kéken. Az olvadás tart, tart... aztán Pletl megelégteli (a lángszóró idegtépően sistereg, miközben lehül a vízben), lekasztja a megmaradt jeget, és egy fejszével széttöri. „Újra ütöttem, vágtam. Földaraboltam” – írja Csáth A békában, melynek főhőse így reméli legyőzni a halált.

Pletl az ágyon fekszik, átölelve a halat. Hasonulva hozzá. Kifogva, part-ra vetve. Kihelyezve „a tér béklyóiból, és az idő zakatoló másodperc óráját megállítva”.

Ebben a pillanatban szenvedés a lét, de Csáth nem próbál kitörni ebből: maga teremtette a poklot. „Aki ezen az áron nem mer és nem akar az öröklétből húszmillió évet – az éljen száz esztendeig, és sokasodjék meg az ő utódaiban.”

3.

A darabban központi szerepet játszanak a nők, szám szerint kettő. Az álomszerűen libegő és a valódi, a földhöz kötött (mint Jung archetipikus csábító tündére és a Nagy Anya robosztus alakja); a szerető és az anya; a kínzó és az ápoló. Ezen ellentétek vonalán rendeződnek a darab nőalakjai, amelyek időnként egymásba is játszanak. A lenge tündér (G. Erdélyi Hermina) rosszindulatú, szakállas orvossá válik, majd késeket dobál egy deszkába. Az anyafigura (Krizsán Szilvia) Csáth teste után pietát formázva egy fejszét ölel.

Már a darab kezdőképe ezeket a figurákat vetíti elő: Pletl az ágyon (a továbbiakban boncasztal, ketrec), Krizsán a fejénél áll, mellette G. Erdélyi ringatózik egy bölcsőben. Mindezt Mezei Szilárd brácsája festi alá, nyugtalanító, pontosan a hangulatba illő vonásokkal.

A nők egyszer hétköznapiak, hétköznapi kérdésekkel, másszor gyanakvó, kísérletező örült professzorok. Egyszer szeretik, másszor kihasználják a férfit, bár sosem testileg. Miközben A sebészből és a Frigyesből elhangzó szövegeket hallgattam, eszembe jutott, hogyan viszonyulnak az orvosok a beteghez A kisasszony című novellában... „Bámulatos!” - mondják, minden empátia nélkül.

Ez az orvosi vallatás hozott valami teljesen újat is számomra: az Urbán-előadásokra eddig csak elvétve jellemző humort. Két szakállas asszony botladozva, azt vitatva, hogy megtalálták az időt az agyban, vattadarabokat pakolnak ki egy csüggő koponyából. A nyúzott birkafeje előkerülését elragdatott, őszinte „De szép!” - felkiáltás kíséri.

Az akció során egyes szövegek többször is elhangzanak - más-más jelentéssel feltöltve. Mert más, ha Pletl beszél szenttelen hangon saját üvegesedő szemeiről, vagy a nők teszik ugyanezt, azt elemelve, vajon a halott hogyan ölelt, hogyan csókolt. Ugyanígy a Frigyes című novella párbeszédéből először csak a kérdések hangzanak el pattogó ritmusban: kérdések, amelyek ebben a kontextusban gyanúsítanak, később, a válaszokkal együtt már sajnálkoznak és csúfolnak.

A szövegbe vissza-visszatérnek A varázsló halálának pillanatai, egyfajta szerkezeti vázat adva. A nők felsorakoznak a halottas ágynál, vitatkoznak, kérdeznek. Az anya, a nagymama, a szeretők. És végül az a lány, aki szerette.

Ugyanezek a nők üvöltenek rá futás közben: „Stoj! Pucaću!”

A nők tartják életben. Mint oszlopok a katedrálisban. Aztán úgy bánnak el vele, „ahogy csavargókkal és nihilistákkal szokás elbánni”: kifogják, kiemelik „az életből, mint horgász a halat a vízből”.

4.

Urbán András előadása visszatekint néhány eddigi színházi kísérletére. A *Katonák és gyerekek* fragmentális szerkesztését ugyanúgy áthozta a *0,1 mg*-ba, ahogy a *Könyök-kanyar* vízióit, vagy a természetes anyag felhasználását (föld vagy magok mint a díszlet részei). Ez utóbbiból két színész is vele tartott: Pletl Zoltánnak és G. Erdélyi Herminának nem volt idegen a rendező munkamódszere. Krizsán Szilvia először dolgozott Urbánnal, de ez nem látszik meg a darabon: mindhárom színész beleilleszkedik az újratereztet világba, és otthonosan mozog benne.

Az idei évadban még egyszer találkozhatunk Urbán-rendezéssel: ezúttal Godot-ra várhatunk vele, május második felében.

Várunk is, kíváncsian.

CSÁTH Géza-TOLNAI Ottó-URBÁN András: 0,1 mg
URBÁN ANDRÁS TÁRSULATA

Rendező: URBÁN András

Színészek: KRIZSÁN Szilvia, G. ERDÉLYI Hermina, PLETL Zoltán

Zene: MEZEI Szilárd

Jegyzet/ek

Németh István

Kifinomultak és eltompultak

Egy kibodorított szénaboglyát bámulok és hallgatok, akinek a hangja inkább férfié, a frizurája inkább nőé. Első odafigyelésre nehéz volna eldönteni, melyik nemhez is tartozik. Lehetséges, hogy egy időben és egyszerre mind a kettőhöz. Tekintettel korunk furcsaságaira, ezen nem is szabadna csodálkoznom. Eme külsőségek helyett inkább mondandójára koncentrálok. Érdeemes erre odafigyelni, hiszen nem akárkiről lehet szó, ha már a tévékamerák elé állították. Figyelek is, csupa fül vagyok, mégse nagyon értem, mit is akar mondani. Pedig mintha magyarul próbálná magát megértetni. De meglehetősen bonyolultan, mintha megfeledkezne arról, hogy egy igen szélesnek mondható auditórium előtt fejtegeti gondolatait. A tévénezők tízezrei előtt. Azokat a mély gondolatait, amelyeket eddig valószínűleg csak néhány barátja előtt próbált megvilágítani. Közülük, a gondolatai közül, egyet mégis sikerült elkapnom, valamennyire fölfognom. Megpróbálok világosan, érthetően visszaadni. Az európai művészetekben, különösen a filmművészetben egy új jelenség figyelhető meg, magyarázta. Eddig is készültek ugyan úgynevezett művészfilmek, most azonban a szakma élvonalába tartozók alkotásaikkal azokat a kifinomult ízlésű értelmiségieket célozzák meg, akiknek a létszáma ugyan elenyésző, így a számukra készített filmek nézettsége is, törekvésük mégis üdvözlendő, mert a bővli helyett van bátorságuk minőséget fölkinálni. A kifinomult ízlésű értelmiségiek számára – ismételte meg az esztéta félreérthetetlenül.

De mi ebben az új, töprengtem el, miután nagy nehezen eljutott a tudatomig a filmesztéta fejtegetése? Semmi. Eddig is volt úgynevezett tömegkultúra és elit kultúra, kifinomult ízlésű, jobbára értelmiségiek csoportja, jöllerhet kifinomult ízlésű egyedek akadtak a félanalfabéták tömege között is, sőt olyan írástudatlanokról is tudunk, akik iskolázatlanságuk ellenére kifinomult ízléssel rendelkeztek, sőt tehetséggel, például az őszünk, aki szavakat talált ki, fogalmakat, kimondottan elvont fogalmakat is, mint például a léhűtő.

A művészeknél maradvá, úgy gondolom, a régi korok lángelméi a kezdetektől egészen a huszadik századig, de még abba is belépve, műveikkel nem egy kiválasztott, szűk, kifinomult ízlésű elitet céloztak meg, hanem mindenkit, aki szomjazik a szépre és az igazra.

Ehhez istenadta joga van mindenkinek.

Ma minden területen tömegtermelés folyik, a művészetekben is. Nehogy az úgynevezett elit művészek az ész határán túlmutató alkotásaikkal még azt a maroknyi kifinomult ízlésű csúcsértelmiségieket is a szappanoperák titkos fogyasztóivá züllesszék.

Persze mindig fölbukkan valaki, aki született zsenialitásánál fogva magával tudja ragadni úgy a kifinomult, mint a már-már elveszettnek hitt, érzéketlen, eltoppult lelkeket.

Korunkban sem lesz ez másként.

Vannak még olvasók?

Folyóiratunk, a *Híd*, József Attila-száma felkérte a délvidéki magyar, vagy magyar olvasókat is ellátó közkönyvtárak vezetőit, írják meg, hány József Attila-kötettel rendelkezik az állományuk.

Több mint harminc könyvtáros tett eleget a felkérésnek, az adatokból kiderült, hogy a legtöbb József Attila-kötet az újvidéki Magyar Tanszék könyvtárában található, összesen 33, utána rögtön a Matica srpska következik 32 kötettel, a topolyaiban 25, a zentaiban 18, a zomboriban, a hozzá tartozó tizenkét fiókkönyvtárral együtt 14, a végén a zentai Bolyai Matematikai Gimnázium könyvtára áll, egyetlenegy kötettel. Természetesen különböző kiadású József Attila-kötetekről van szó, ami azt mutatja, hogy a nagyobb könyvtáraink folyamatosan kísérték a költő megjelenő köteteit, s igyekeztek is ezeket beszerezni. Ennek alapján elégedetten állapíthatjuk meg, hogy vidékünkön a József Attila-kultusz több mint fél évszázada jelen van.

Most azonban nem erről szeretnék eszmét futtatni. Tizennyolc könyvtáros ugyanis nemcsak annak tett eleget, hogy állományának csupán az ünnepezt költő kiadványaira vonatkozó adatokat tárja elének, elárulta azt is,

összesen hány kötettel rendelkezik a rábízott intézmény, sőt, számomra ebben a pillanatban a legizgalmasabbat, talán a legidőszerűbbet is: hány tagja, rendszeres olvasója van a bibliotékának.

Hát az derül ki, hogy bizony elég kevés. Van, amelyiknek csak százötven, másoknak ennek még a fele sem. És aki tagja, vajon mindegyik aktív könyvkölcsönzője-e? Állandó olvasója. Egyáltalán: olvasnak-e még az emberek könyvtáron belül s azon kívül?

Egy olyan valakit foglalkoztat ez, erősen önző módon, aki jó néhány könyvet tett le az olvasó asztalára, aki arra tette fel az életét, hogy könyveket írjon.

Most a világ mind a négy égtájáról azt kell hallania, hogy csökken az olvasási kedv, az emberek többsége elfordul a könyvtől. Az emberek többsége régebbi korokban se fordult a könyv felé, különösen akkor nem, amikor a többség írástudatlan volt, s ebből kifolyólag olvasni se tudott, a kisebbség meg azért nem fordult a könyv felé, mert megfizethetetlen volt számára a kézzel írt kódex, nyomtatottat pedig még nem tudott venni, mert Gutenberg meg sem született.

Ma a nyomdák nem győzik nyomni a könyveket (tavaly Magyarországon tízezer címszó jelent meg!), ezek nagy hányada azonban a kutyának se kell. Van helyettük más: internet meg SMS. Buli, feszt. Amit akarsz.

Az íróféle pedig számolni kezd magában: ha a kéziratát, kész regényét mégis elfogadná a kiadó, s megjelentetné legföllebb háromszáz példányban, ami nálunk, itt délen, lassan maximális magasság lesz, akkor, ha minden itteni magyar közkönyvtár, népkönyvtár vagy diákkönyvtár megvásárolna belőle egy példányt, de nem vásárolja meg, mert nincs egy vasa sem, és ha mégis, virtuálisan megvásárolja, az kitenne (hová a ménkübe tenni ki?) legföllebb száz példányt; ötvenet a boldog szerző szétosztogatna, szétküldögetne a Kárpát-medencében megjelenő, magyar nyelvű folyóiratoknak, újságoknak és tévéállomásoknak, a maradék százötven példány a kiadó nyakán maradna, porosodna a raktárában, mert nincs az a könyvkereskedés, amely itt a közelünkben könyvárusítással is foglalkozna, érvei szerint azért nem, mert a mai vásárlók szívesebben vesznek papír szájtörőt, mint könyvet, hát akkor miért írjon és kinek írjon az íróféle?

A fióknak? Boldogok voltak, akik kényszerítő körülmények miatt annak írtak, mert ők még tudtak hinni, reménykedni. Hogy eljő az az idő, amikor kinyílnak azok a fiókok. Valóban eljött, de sok fiókot üresen talált a nagybetűs Idő.

Tehát: ha írófélenek tartod magad, ne azon rágódj, hogy hány olvasót látsz magad körül, hanem önemésztés helyett rágd inkább a ceruzád végét. Egyszer valahol valaki el fogja olvasni megváltásra szánt soraidat. Ne hogy úgy tegye le, mint amire kár volt időt vesztegetni. Erre ügyelj!

Végül azért abban, ugye, megegyezhetünk, egyetérthetünk, hogy kevés az olvasó. S az a kevés is fogyóban. Erről a reneszánszát élő József Attila semmit se tehet. Ám, mint mondtam, nem is erről szerettem volna itt eszmét futtatni, hanem egy mellékesnek tűnő, időtlen-időszerű kérdésről. Kinek írunk s miért? Van még értelme?

Reggeli ima

Az első, aki megszólal, egy magános pittyegető. Sajnos, a hangja után nem tudom felismerni. Párját ébresztgető, hívogató pintyőke? Boldogan mondja a magáét. Mintha nemcsak a lusta párját ébresztgetné, de buzgón biztatja a Napocskát is: kelj fel, Tűzmadár! A kitartó pittyegésre egyelőre csak a verebek riadnak fel, s rögtön olyan hangos tereferébe kezdenek, hogy elnyomják az Ébresztő hangját. Ezt sokallja meg az a magános károgó, aki reszelős hangjával szinte csendre rettentti a verebeket, vagy azért hallgatnak el hirtelen, mert keleten hatalmas ívben föllángolt a Hajnal, egy új nap kezdete. Ezt köszöntik aztán a gerlék.

Jómagam is szeretném köszönteni. Nem gyámoltalan emberi szóval, csak úgy, mint a madarak. Ember mivoltom miatt azonban ez nem állna nekem jól. De épp ember mivoltomnak köszönhetően szavak, hangok nélkül is képes vagyok imádkozni. Magamban.

Talán így is fölhallik az Egyetlen Illetékeshez.

Naponta

Elnyújtott, könyörgő hangon éneklí a kis szurtos cigánygyerek: adj néhány dinárt! Indulatosan, nyersen utasítom el: nincs néhány dinárom! A néhányat még meg is nyomom. Alighogy kimondom, elszégyellem magam. Nem volna szabad így viselkednem egy kéregetővel szemben. Megbűntet érte az Isten. Mégse fordulok vissza, mégse nyomok a markába egy ötöst vagy egy tízest, mert ennél kevesebbet már nem is igen fogadnak el a mai kéregetők.

Mindennapjaink tele vannak olyan gesztusokkal, amelyeket rögtön elkövetésük után megbánunk, mert nincs annyi erőnk, hogy azon melegében jóvá próbálnánk tenni.

Sértődötten elindulsz otthonról, pedig te sértettél, bántottál meg valakit, mégis képtelen vagy visszafordulni egy másodpercre, holott tudod, egy elnéző, bocsánatkérő mozdulattal, mosollyal mindent rendbe hozhatnál.

És azt is tudod, hogy meggondolatlansággal, oktalan indulattal nemcsak a megbántott személynek okoztál rossz napot, hanem önmagadnak is, pedig mindez elkerülhető lett volna egy másfajta gesztussal, mint amilyennel bevágtad magad után az ajtót.

Sok a gond, mindnyájan idegesek vagyunk, a dolgok nem mennek úgy, ahogy szeretnénk, a feleséged szemében az annyira ismerős megbántódottság, már megint mi a bajod, mordulsz rá, semmi, válaszolja ridegen, lemondóan, olyan hangon, amiből meg kellene érezned, mi a baja, de hát te erre épp akkor képtelen vagy.

Pedig akkor kéne visszafordulnod, akkor, mielőtt bevágnád magad után az ajtót. Épp akkor kéne megállni egy másodpercre. Mert egyetlen mozdulattal helyrehozhatnád mindent. Tudod jól. Jól tudod. Mégse teszed.

Avagy annak a szurtos kis cigánynak nem mondhattad volna, előtte megállva egy másodpercre, a szemébe nézve, hogy most nem adhatsz semmit, majd legközelebb?

Még akkor is, ha történetesen tele volt a zsebed apróval, cukorkával, kincsekkel.

Mint annyiszor már, csak a zsebed.

Kettészelt egység

Autópálya vág át egy érintetlen területet, amelyen eddig háborítatlanul éltek és virultak különféle, közöttük védett csúszómászók, bogarak, madarak, növények, most a környezetvédők és a természetbarátok attól tartanak, hogy ezzel a beavatkozással, építkezéssel fölkaparnak, fölborítanak, tönkretesznek egy olyan természeti egységet, amit őriznünk kellene, mint a szemünk fényét. Igen ám, de a haladás és a racionalizmus azt követeli, beleértve az anyagiakat is, hogy a már megkezdett autópálya nyílegyenesen haladjon tovább, ne pedig a szóban forgó terület megkerülésével.

A zöldek máris felemelték tiltakozó szavukat.

Az a különleges kankalin, kikerics vagy számartövis, amely jóformán már csak ezen a területen található széles Európában, megmaradhat ugyan az épülő autópálya mindkét oldalán, az itt fészkelő madarak is átrepülhetnek majd a sztráda felett, de mi legyen azokkal a ritka gyíkfélékkel, csúszómászókkal, bogarakkal, amelyek közlekedni próbálnak a kettészelt birodalmuk között, amelyeknek, hogy ezt megtehessék, át kell mászniuk az autópálya széles sávján, ahol sűrű egymásutánban száguldanak a gépjárművek? És mi legyen a nyulakkal, az őzekkel, a sünökkel? És azokkal a madárfélékkel, amelyek inkább csak futni tudnak, mint repülni.

Eme teremtmények részére a beruházók építsenek felüljárót vagy aluljárót.

A beruházók, még ha lennének is olyan nagylelkűek, hogy ezt megtennék, ki garantálná, hogy a szarvasbogarak, a százlábúak, a sünök ezeket az átjárókat választanák, ha az autópálya egyik oldaláról át szeretnének látogatni a másikon élő rokonaikhoz? Egyszer talán sok-sok nemzedék tapasztalata alapján megszoknák, megtanulnák. Miközben rengetegen odavesznének a gépkocsik kerekei alatt. Odaveszne az utolsó gyíkcscsa is.

Mit lehet ilyen esetben tenni?

A környezetvédők egy ideig tiltakoznak, aztán belefáradnak, s akkorára már meg is épült a sztráda kérdéses szakasza.

Kettévágtak egy világot, amely évszázadokon, évezredekken át együvé tartozott.

Nem először következik be ilyen katasztrófa. Mert végül is arról van szó. Ember okozta katasztrófáról. Rövidlátásról, önzésről, jövőépítő rombolásról.

Máris magam előtt látom a síró gyíkokat, a nyöszörgő, nyüszítő sünöket, a zavarodottan tekergő gilisztákat, a nyakukat nyújtogató, kétségbeesett tűzokokat, akik, igenis akik, át szeretnének vergődni az elébük épített félelmetes akadályon. Hiszen az akadály túloldalán élnek rokonaik, szeretteik, hozzájuk igyekeznének, de nem jutnak a túlsó oldalra, mert mindnyájukat eltapossák az autók.

De mit lehet tenni, az emberek már ilyenek. Nemcsak a földi békák közé húznak gyilkos határokat, hanem saját maguk közé is, nemegyszer szögesdróttal, aknamezővel megspékelve.

Krónika

IN MEMORIAM

Április 22-én 56 éves korában elhunyt Szalma László (1949–2005) grafikus. A 70-es évek elején a Jelen, 1975-től a Hét Nap munkatársa. Illusztrációi és laptervei mellett jelentős a Don Quijote-, a Kis herceg- és az Orwell-regény alapján készült 1984 sorozata. Díjai: 1978: Jugoszláv Újságírók Díja, 1999 és 2000: Nemzetközi Festőtábor Alkotó Díja. Szabadka Bodrogvári Ferenc-diplomával jutalmazta.

DÍJAK

KULTÚRA SZIKRÁI DÍJ BÁNYAI JÁNOSNAK - Bányai János Kultúra Szikrái Díjban részesült, melyet március 30-án alkalmi ünnepség keretében a TVT épületében vett át.

SZIVERI JÁNOS-DÍJ LOVAS ILDIKÓNAK - Lovas Ildikó március 30-án vette át Budapesten, a Magyar Írószövetség klubjában a Sziveri János-díjat.

VAJDASÁGIAK A MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA SORAIBAN - A művészeket tömörítő Széchenyi Akadémia alternatív szervezeteként létrehozott Magyar Művészeti Akadémia orvosolandó a sikertelen népszavazási választást, 44 határon túli alkotót vett

fel soraiba, köztük Fekete J. József kritikus, esszéíró és Bicskei Zoltán filmrendezőt, grafikus a Vajdaságból.

FORUM KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ CSERNIK ATTILÁNAK - A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága (Léphaft Pál elnök, Mezei Erzsébet, Náray Éva) 2005. május 18-án megtartott ülésén egyhangú döntést hozott, mely szerint a 2004. évi Forum Képzőművészeti Díjat Csernik Attilának ítéli oda.

RENDEZVÉNYEK

8. PODOLSZKI JÓZSEF EMLÉKNAP - Március 19-én tartották a 8. Podolszki József Emléknapot a bácsfeketehegyi művelődési házban. Az esti műsorban kihírdették a Podolszki József publicisztikai pályázat eredményét. Az első díjat Sirbik Attila kapta, a másodikat Urbán Gábor, a két harmadikat pedig Gazda Olga és Szukola Béla.

A KAZINCZY-VERSENY VAJDASÁGI DÖNTŐJE - Március 19-én Topolyán tartották meg a Szép Magyar Beszéd felolvasási verseny vajdasági döntőjét középiskolások számára. Vajdaságot a győri országos versenyen Sihelnik Csilla, Orosz Annamária, Gázsó Orsolya, Ambrus Kinga és Sőregi Szilvia képviselte. Az egyetemisták döntője március

us 23-án, Újvidéken volt, Gazsó Hargita jutott tovább. A középiskolások közül a Kazinczy-érmest az április 24-i győri döntőn Sihelnik Csilla érdemelte ki.

TOLNAI OTTÓ-EST PALICSON - Április 7-én mutatták be Tolnai Ottó Költő disznózsír-ból című könyvét Palicsón. Az est vendége volt Tolnai Ottó, Hózsza Éva, valamint Fejős Csilla, akinek levetítették a szerzőről készült filmjét.

A KÖNYV UTÓÉLETE - Csaplár Vilmos, Kukorelly Endre és Závada Pál április 12-én az Integrációért és Toleranciáért Humanitárius Központ újvidéki fiókszervezetének meghívására A könyv utóélete elnevezésű est vendégei voltak. A moderátor Végel László, a fordító Vickó Árpád volt, részleteket Snežana Živković olvasott fel.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ NAPOK SZABADKÁN - Április 13-a és 15-e között tartották a Kosztolányi Dezső Napokat Szabadkán az író születésének 120. évfordulója alkalmából. Az ünnepségsorozat nyitányaként bemutatták Urbán András 0,1 mg című, Csáth Géza versei alapján, Tolnai Ottó Árvacsáth verseinek felhasználásával készült darabját, melynek szereplői Krizsán Szilvia, G. Erdélyi Hermina és Pletl Zoltán. Április 14-én a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnázium dísztermében megnyitották Hevér Miklós és Molnár Edvárd fotókiállítását Kosztolányi és Szabadka címmel, valamint a Kosztolányi Dezső Napok irodalmi és képzőművészeti pályázat eredményhirdetésére és díjátadására is sor került. Délután Kosztolányi műveiből készült filmeket vetítettek. Április 15-én tudományos tanácskozást tartottak a Városi Könyvtárban Hózsza Éva vezetésével. A tanácskozáson Pomogáts Béla, Tverdota György, Bányai János, Szajbély Mihály, Odorics Ferenc és Botka Ferenc beszélt. Délután négy

órakor a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnáziumban Teagőzben címmel irodalmi beszélgetést tartottak, melyet Mészáros Sándor vezetett. A beszélgetésen részt vett Jánossy Lajos író, kritikus, Körösi Zoltán író, Kukorelly Endre költő.

KÖNYVSZALON AZ ÚJVIDÉKI VÁSÁRON - Az Újvidéki Vásáron április 14-étől 19-éig tartott a 11. Nemzetközi Könyvszalón, a 10. Art Expo, és harmadik alkalommal társult a rendezvényekhez az iskolai és irodai felszerelések vására. A Könyvszalón keretében 110 kiadó és könyvforgalmazó vállalat állította ki legújabb termékeit. A hazai résztvevők mellett Horvátországból, Szlovéniából, Bosznia-Hercegovinából, valamint Magyarországról is érkeztek kiállítók.

KÖZÉPISKOLÁSOK MŰVÉSZETI VETÉLKEDŐJE

KSZV - A színművészeti vetélkedőt április 8-án tartották Zentán. A László Sándor, Krizsán Szilvia, Péter Ferenc összetételű zsűri szerint a legjobb előadás Az egész élet (Homo Ludens, Ada) és az Új lakó (Zentai Színtársulat), a legjobb női főszereplő Pámer Csilla (Ada), legjobb férfi főszereplő Mészáros Gábor (Zenta), legjobb női epizódszereplő Tarapcsik Hajnalka (Zenta), legjobb férfi epizódszereplő Mácsai Endre (Zenta) és Gombos Kornél (Zenta). A legjobb csapatmunkáért a kikindai Egység Művelődési Egyesületet díjazták. Az Újvidéki Színház különdíját a Zentai Színtársulat, a szabadkai Népszínház különdíját a kikindaiak kapták. A Képes Ifjúság öt színészt különdíjban részesített.

A XXXVIII. KMV NÉPZENEI DÖNTŐJE - A KMV népzenei döntőjét április 14-én Temerinben tartották

meg. A díjazottak szólóénekek és kettősök kategóriájában 1. Égető Emese és Török Tilla, 2. Kiss Iván Ágnes, Varga Orsolya és Korcsik Anikó-Nyeres Novák Angéla kettős, 3. Sóti Ágnes-Sóti Erzsébet kettős és Tarapsik Hajnalka. Az énekszoportok kategóriájában 1. a zentai Szélrózsa leánykórus és a péterrévei Tiszagyöngye leánykórus, 2. a szenttamási Zengő énekszoport, 3. a Muzslyai Énekszoport és az adai Pántlika énekszoport. A hangszerszólisták és kettősök kategóriájában 1. Sütő Dóra és Csorba Eszter citerakettős. A zenekarok kategóriájában 1. az adai Gondúzó népzenekar és a temerini Napsugár citerazenekar, 2. díjat nem ítéltek oda, 3. a szenttamási Vonóegyüttes és az ugyancsak szenttamási Kaláka citerazenekar. Szólótáncban 1. Forró Krisztián és Virág György kettős, 2. Halápi Imre, őt a zsűri különdíjban is részesítette. Néptáncban 1. az adai Kopogtató néptáncsoport, 2. a becsei Szelence, 3. a péterrévei Tisza táncsoport.

A XXXVIII. KMV NÉPRAJZI PÁLYÁZATA - A KMV néprajzi pályázatra beérkezett munkákat Nagy Abonyi Ágnes és Beszédes Valéria néprajzkutatók véleményezték. Kategórián kívüli dolgozatáért Losonc Márk érdemelte ki az 1. díjat. Ugyancsak 1. díjat kapott Tápai Melitta, a 2. díjat Majláth Renáta érdemelte ki, a 3. díjat pedig Elárd Attila.

A XXXVIII. KMV MŰFORDÍTÓ PÁLYÁZATA - A KMV műfordító pályázatra beküldött angol, német, spanyol és szerb nyelvről fordított munkákat elbíráló zsűri (Faragó Kornélia, Gerold Ákos és Harkai Vass Éva) két egyenértékű díjat ítéltek oda Barovič Dorisnak és Szügyi Editnek.

A XXXVIII. KMV BESZÉDMŰVÉSZETI DÖNTŐJE - A KMV beszédművészeti döntőjét április 15-én tartották Bécson. A hallottakat Lánicz Irén, Pesitz

Mónika és Nagypál Gábor értékelt, az énekelt verseknél Szerda László segédkezett. Versmondásban 1. Nagy Tamara, 2. Katona Ágnes, 3. Kurcinák Szilvia. A négy prózamondó közül a zsűri csak Liszi Melindát díjazta. A környezetnyelvi szavalók közül Kiš Juhas Aleksandra kapta az első díjat. Az énekelt versek kategóriájában 1. Barlog Károly, 2. Bálint Rudolf, 3. Kracsun Károly.

A XXXVIII. KMV IRODALMI VERSENYÉNEK DÖNTŐJE - A KMV irodalmi versenyét április 16-án tartották Bécson. A munkákat Gerold László, Bence Erika és Tóth Lívია értékelt. Önálló vers kategóriában két 3. díjat osztottak ki: Vékony Áronnak és Nagy Farkas Emiliának. Novella kategóriában 2. Kalmár Gergely, 3. Szabó Timea, Mészáros Anikó. Ertekező próza kategóriában 1. Bohata Sára, 2. Vasas Szabolcs. Publicisztika kategóriában 1. Kovács Hédi, 2. Ambrus Kinga, 3. Puskás Hargita. Humoreszk kategóriában 1. Kocsis Tamás, 2. Horváth Ervin, 3. Szabó Györgyi.

MEGEMLEKEZÉS BORI IMRÉRE - Április 22-én Bori Imre akadémikus halálának első évfordulóján, a Futaki úti temetőben, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanárai és munkatársai a család jelenlétében elhelyezték a megemlékezés koszorúját.

KÖNYVBEMUTATÓ A TUDÓSKLUBBAN - Április 25-én Újvidéken a VMFK Tudósklubjában Beke Ottó és Samu János bemutatta Hózsa Éva Idevonzott irodalom című tanulmánykötetét.

MEGJELENT

Csorba Béla: Szilaj csikó nem eladó. Temerini népballadák és rabénekek. TAKT, Temerin

Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok. Magyarságkutató Művelődési Társaság, Szabadka

Farkas Zsuzsa: Mindent a Városért. Interjúk, riportok. Forum, Újvidék

Kalapis Zoltán: Élet, élet, csuda élet. Bánsági és bácskai népismereti tudóstíások. Forum, Újvidék

Csáky S. Piroska: Könyvek világában. Tanulmányok és egyéb írások. Forum, Újvidék

Faragó Kornélia: Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai. Tanulmányok. Forum, Újvidék

Gerold László: „Itt állok a rónaközépen”. Tanulmányok, esszék, kritikák, XIX. századi irodalmunkról. Forum, Újvidék

Tribina mladih 1954-1977. (Az újvidéki Ifjúsági Tribün tevékenysége 1954-1977) Kulturni centar, Novi Sad

SZÍNHÁZ

Újvidéki Színház, március 30. – Médeia-körök. Rendező: Tompa Gábor. Szereplők: Búza Tímea, Balázs Áron, Ladisity Annamária és Nikola, Ferenc Ágota, Krizsán Szilvia, Giricz Attila, Elor Emina f. h., Huszta Dániel f. h., Körösi István, Mikes Imre f. h., Molnár Róbert f. h., Német Attila, Pongó Gábor f. h., Varga Tamás f. h., László Sándor, Magyar Attila, Ábrahám Irén.

Szabadkai Népszínház, március 31. – Álomlakó. Írta és rendezte Sopsits Árpád. Szereplők: Kálló Béla, G. Erdélyi Hermina, Gál Elvira, Katkó Ferenc, Pálfi Ervin, Péter Ferenc, Szilágyi Nándor, Szőke Attila, Vicei Natália, Sopsits Árpád.

AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ VENDÉGSZEREPLÉSE ROMÁNIÁBAN – Az április 17-étől 24-éig tartó Szent György Napok rendezvénytársaság keretében a Kander-Ebb-Fosse: Chicago musicallal vendégszerepelt az Újvidéki Színház társulata Romániában, Sepsiszentgyörgyön.

ZENE

A SUBOTICA SINFONIETTA ÉS A BACH ÉNEKEGYÜTTES KONCERTJE – Április 2-án Szabadkán a ferencesek templomában a Subotica Sinfonietta kamarazenekar és a Bach Énekegyüttes hangversenyét élvezhette a közönség. Dévity Zoltán vezényletével Pierluigi da Palestrina, William Byrd, Franz Biebl, Lluís Ma Millet, Josep Vila i Casanas, Benjamin Britten és W. A. Mozart művei csendültek fel.

ÚJVIDÉKI ZENEI ÜNNEPSÉGEK – Április 11-e és 20-a között tartották a 25. Újvidéki Zenei Ünnepeket, a betűnevén mind népszerűbbé váló NOMUS-t. A hagyományos szemlélet, hozzáértő lelkes munkával a Zenekedvelő Ifjúság újvidéki alapszervezete rendezte. A rendezvénytársaság keretében több hazai és külföldi zenész lépett fel.

KIÁLLÍTÁS

A KIS HERCEG ÚJRA A FÖLDÖN – Április 15-én a zentai Városi Múzeumban megnyílt Szalma László A Kis Herceg újra a földön című kiállítása.

DUNA FOTÓKIÁLLÍTÁS – Április 27-én nyitották meg Újvidéken a Duna című fotókiállítást, melyen többek között Bojniczky György, Dávid Csilla, Ispánovics József, Lennert Géza, Kovács Szilárd és Molnár Edvárd felvételeit láthatta a közönség.

NOVÁK Anikó összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

David Albahari
Sava Babić
Balogh Tamás
Aaron Blumm
Gojko Božović
Marko Čudić
Danyi Zoltán
Fragó Kornélia
Gaszó Hargita
Gerold László
Harkai Vass Éva
Jász Attila
Jung Károly
Konrád György
Kovács Hanna
Lénárd Róbert
Losoncz Alpár
Lukács Zsolt
Maruzsné Sebő Katalin
Maurits Ferenc
Lazar Merковиć
Németh István
Novák Anikó
Vida Ognjenović
Mihajlo Pantić
Piszár Ágnes
Tomaz Šalamun
Szilágyi Judit
Vékás Éva
Vickó Árpád
Tomislav Žigmanov

A fedőlapon:

Neyer Éva borítóterve
Nagy Gabriella könyvén

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja
és az Illyés Közalapítvány támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9 770350 907017